

T.C.
ADİYAMAN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

**TÜRKMEN TAHTACILAR BOYUNDA GÖRÜLEN AĞIZ
ÖZELLİKLERİ (SERİK ÖRNEKLEMİ) VE AZERBAYCAN
TÜRKÇESİ İLE KARŞILAŞTIRMALI İNCELEMESİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ELİF TOPCUOĞLU

DANIŞMAN
PROF. DR. ŞEHRABANI ALLAHVERDİYEVA

ADİYAMAN, 2025

ÖZET

TÜRKMEN TAHTACILAR BOYUNDA GÖRÜLEN AĞIZ ÖZELLİKLERİ (SERİK ÖRNEKLEMİ) VE AZERBAYCAN TÜRKÇESİ İLE KARŞILAŞTIRMALI İNCELEMESİ

Elif TOPCUOĞLU

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Adıyaman Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Şubat/2025, Sayfa: 89

Danışman: Prof. Dr. Şehrabani ALLAHVERDİYEVA

Ağız incelemeleri, dil çalışmaları içinde önemli bir yer tutmakta ve konuyla ilgili çeşitli araştırmalar yapılmaktadır. Bu çalışma da yapılan çalışmalara ek, yardımcı bir çalışma niteliğindedir.

Çalışmada Antalya'nın Serik ilçesinde yaşayan, “Aydınlılar” olarak tâbir edilen Türkmen Tahtacı grubunun ağız özellikleri incelemeye alınmış olup yöre halkının ağız özelliklerinin Azerbaycan Türkçesi ile benzerliklerinin ve Türkiye Türkçesi yazı diliyle farklılıklarının belirtilmesi amaçlanmıştır.

Çalışmada veri toplamak için, bölgede ağız özelliğini kaybetmemiş kişilerle görüşülmüş, bu görüşmeler kayıt altına alınarak yazıya geçirilmiş ve oluşturulan metinler incelenmiştir. İnceleme sonucu Azerbaycan Türkçesi ile -özellikle de fonetik açıdan- benzerlikler taşıdığı tespit edilmiştir.

Çalışmamız Giriş, İnceleme, Metin ve Sözlük bölümlerinden oluşmaktadır. İnceleme bölümü 3 (üç) bölümden oluşmaktadır. Birinci Bölüm’de Serik bölgesi Türkmen Tahtacı ağzına has “Ses Özellikleri” incelenirken İkinci Bölüm’de aynı verilerden hareketle “Şekil Özellikleri”, Üçüncü Bölüm ise Azerbaycan Türkçesi ve Azerbaycan Türkçesi Ses Özellikleri incelenmiştir. Bu bölümün sonunda bölgeye has ağız özelliklerinin özetlendiği ve Azerbaycan Türkçesi ile fonetik açıdan karşılaştırmanın yapıldığı Sonuç bölümü yer almaktadır. “Ekler” adı altında da kaynak kişilerden derlenen “Metinler”, bu “Metinlerin Sözlüğü” ve araştırmalar neticesinde derlenen ortak kelime listesinin de yer aldığı “Tablo” verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türkmen Tahtacı boyu; Ağız özellikleri; Azerbaycan Türkçesi.

ABSTRACT

DIALECTAL FEATURES OF TURKMEN TAHTACI TRIBE (SERİK SAMPLE) AND COMPARATIVE ANALYSIS WITH AZERBAIJANI TURKISH

Elif TOPCUOĞLU

Department of Turkish Language and Literature

Adıyaman University, Graduate Education Institute, February/2025, Page: 89

Supervisor: Prof. Dr. Şehrabani ALLAHVERDİYEVA

Dialect studies have an important place in language studies and various researches have been conducted on the subject. This study is in the nature of an additional, auxiliary study.

In the study, the dialect features of the Turkmen Tahtacı group living in the Serik district of Antalya, called “Aydınlılar”, were analyzed and it was aimed to indicate the similarities of the dialect features of the local people with Azerbaijani Turkish and the differences with the written language of Turkey Turkish.

In order to collect data for the study, people who have not lost their dialectal features in the region were interviewed, these interviews were recorded and transcribed, and the texts created were analyzed. As a result of the analysis, it was determined that it has similarities with Azerbaijani Turkish, especially phonetically.

Our study consists of Introduction, Review, Text and Glossary sections. The analysis section consists of 3 (three) chapters. In the first part, “Phonetic Features” specific to the Turkmen Tahtacı dialect of Serik region are analyzed, in the second part, “Morphological Features” based on the same data, and in the third part, Azerbaijani Turkish and Azerbaijani Turkish Phonetic Features are analyzed. At the end of this section, there is a Conclusion section where the dialectal features specific to the region are summarized and a phonetic comparison with Azerbaijani Turkish is made. Under the name of “Appendices”, “Texts” compiled from the source persons, “Dictionary” of these “Texts” and “Table” including the common word list compiled as a result of the researches are given.

Keywords: Turkmen Tahtacı tribe; Dialectal features; Azerbaijan Turkish.

ÖN SÖZ

Var olan dil, onu konuşan millet için vazgeçilmezdir. Bir milletin ayakta kalması, kültürünü devam ettirebilmesi ve başka toplumları etkileyebilmesi ancak dilini kullanma becerisiyle mümkündür ki burada, taşıyıcılık mâhiyetinde olan dildir. O hâlde var olan dilin zenginliklerini ortaya koymak adına yapılan dilbilimsel çalışmalar çok büyük önem taşımaktadır.

Türkmen Tahtacılar Boyunda Görülen Ağız Özellikleri (Serik Örnekleme) ve Azerbaycan Türkçesi ile Karşılaştırmalı İncelemesi adlı bu çalışma ile Türkmen Tahtacıların “Aydınlılar” kolunun ağız özelliklerini hem yazılı bir hâle getirerek kültür hazinemize katkı sağlamayı hem de bu ağzın Azerbaycan Türkçesi ile benzeyen yönlerini ortaya koymayı amaçladık.

Bu çalışmanın yürütülmesi sırasında desteğini benden esirgemeyen hoşgörülü, kıymetli danışmanım Prof. Dr. Şehrabani ALLAHVERDIYEVA’ya ve bu süreçte sorularıyla çok çok rahatsız ettiğim, yardımını gördüğüm Dr. Öğr. üyesi Ufuk SARITAŞ ile Dr. Öğr. üyesi Fatma KOÇ hocalarıma teşekkür ediyorum.

Çalışma süresince desteklerini benden esirgemeyen sevgili eşim Yakup TOPCUOĞLU’na, kızım Yağmur ve oğlum Yusuf’a çok teşekkür ediyorum.

Bu çalışmayı beni akademik çalışmalar konusunda yüreklendiren, hep yanımda hissettiğim 6 Şubat deprem şehidi, öğretmen arkadaşım Bahar HURMA’ya ithâf etmek istiyorum. Mekânı cennet olsun.

“Bâkî kalan bu kubbede bir hoş sadâ imiş”

Elif TOPCUOĞLU

Adıyaman, 2025

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ

Bu tezin bana ait, özgün bir çalışma olduğunu; çalışmamın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu olmak üzere tüm aşamalarında bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; bu çalışmanın Adıyaman Üniversitesi tarafından kullanılan “bilimsel intihal tespit programı”yla tarandığını ve hiçbir şekilde “intihal içermediğini” beyan ederim. Herhangi bir zamanda, çalışmamla ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçları kabul ettiğimi bildiririm.

.....

(İmza)

Elif TOPCUOĞLU

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
BAŞLIK SAYFASI	i
JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI	ii
ÖZET.....	iii
ABSTRACT	iv
ÖN SÖZ.....	v
ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ.....	vi
İÇİNDEKİLER.....	vii
TABLolar DİZİNİ	xv
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ.....	xvi
METİNLERDE KULLANILAN ÇEVİRİ YAZI İŞARETLERİ	xvii
1. GİRİŞ.....	1
2. DERLEME ALANININ TANITILMASI	3
2.1. Antalya İlçesi: Serik	3
2.2. Ağız Çalışmaları İçinde Serik Ağızı	3
2.3. Türkmen Tahtacılar	4
2.4. Türkmen Tahtacılar da Veli/Türbe Anlayışı.....	6
2.5. Türkmen Tahtacılar da Abdal Musa Sultan'ın Yeri.....	6
2.6. Akademik Çalışmalar da Türkmen Tahtacılar ın Yeri	9
3. YÖNTEM	10
4. BULGULAR VE YORUMLAR	11
4.1. Türkmen Tahtacı Ağız Ses Bilgisi.....	11
4.1.1. Ünlüler.....	11
4.1.1.1. Ünlülerle ilgili ses olayları	11
Ünlü uyumu.....	12
Önlük-artlık uyumu.....	12
Düzlük-yuvarlaklık uyumu.....	13
Ünlü değişimleri.....	13
Ön ünlülerin arttlaşması	13
Art ünlülerin önlüleşmesi.....	14
Geniş ünlülerin daralması.....	14

<i>Dar ünlülerin genişlemesi</i>	14
<i>Düz ünlülerin yuvarlaklaşması</i>	15
<i>Yuvarlak ünlülerin düzleşmesi</i>	15
Ünlü türemeleri	15
<i>Kelime başında ünlü türemesi</i>	16
<i>/l/ sesi önünde türeme</i>	16
<i>/r/ sesi önünde türeme</i>	16
<i>Kelime içinde ünlü türemeleri</i>	16
<i>/i/ sesi türemesi</i>	16
<i>/ü/ sesi türemesi</i>	17
<i>Kelime sonunda ünlü türemesi</i>	17
Ünlü düşmesi	17
<i>Vurgusuz orta hece ünlüsünün düşmesi</i>	17
<i>Akıcı ünsüz yanında yer alan ünlülerin düşmesi</i>	17
<i>Yabancı kökenli kelimelerde ünlü düşmesi</i>	18
<i>Kaynaşma sonrası ünlü düşmesi</i>	18
4.1.2. Ünsüzler	19
4.1.2.1. Ünsüz türleri	19
<i>/ğ/ ünsüzü</i>	19
<i>/ŋ/ ünsüzü</i>	19
<i>/k/ ünsüzü</i>	19
<i>/ç/ ünsüzü</i>	19
<i>/f/ ünsüzü</i>	20
<i>/p/ ünsüzü</i>	20
<i>/s/ ünsüzü</i>	20
<i>/ş/ ünsüzü</i>	20
<i>/t/ ünsüzü</i>	20
4.1.2.2. Ünsüzlerle ilgili ses olayları	21
Ünsüz türemeleri	21
<i>Başta ünsüz türemeleri</i>	21
<i>/h-/ sesi türemesi</i>	21
<i>İçte ünsüz türemesi</i>	21
<i>Sonda ünsüz türemesi</i>	21

Ünsüz değişimleri.....	22
İlk ses ünsüz değişimleri.....	22
/g-/</k-/ , /-g-/</-k-/.....	22
/ğ-/</k-/.....	22
/d-/</t-/.....	22
/c-/</ç-/.....	23
İç ses ünsüz değişimleri.....	23
/-ğ-/</-v-/.....	23
/-c-/</-j-/.....	23
Ünsüz benzeşimleri.....	23
/-cc-/</-zc-/.....	23
/-ll-/</-ly-/.....	23
/-nn-/</-nl-/.....	23
/-nn-/</-ln-/.....	24
/-nn-/</-ğ-/.....	24
Son ses ünsüz değişimleri.....	24
/-g/, /-ğ/</-k/, /-k/.....	24
/-ş/</-s/.....	24
Ünsüz erimesi/düşmesi.....	24
/-Ø/ < /-f-/ , /-Ø/ </-v-/.....	24
/-Ø/ </-ğ-/ , /-ğ-/.....	24
/-Ø/ < /-h-/ , /-h/.....	25
/-Ø/ < /-y-/ , /-y/.....	25
/-Ø/ < /-k-/.....	25
/-Ø/ </-l-/.....	25
/-Ø/ </-t/.....	25
/-Ø/ </-n/	25
/-Ø/ </-r-/ , /-r/	26
/-Ø/ </-s-/.....	26
Ünsüz ikizleşmesi.....	26
Ünsüz tekleşmesi.....	26
Büzülme/hece kaynaşması.....	26
Hece yutumu.....	27

4.2. Türkmen Tahtacı Ağzı Şekil Bilgisi	27
4.2.1. İsimler (Adlar)	27
4.2.1.1. İsim yapım ekleri	28
<i>İsimden isim yapım ekleri</i>	28
/+/IIk+/, /+/IUk+/ eki.....	28
/+/ıɹ+/, /+/ıɹ+/, eki.....	29
/+/II+/, /+/IU+/, eki.....	29
/+/gil+/, eki	29
/+/CA+/, eki	29
/+/CI+/, eki	29
/+/sIz+/, /+/sUz+/, eki.....	30
/+/cIk+/, eki	30
/+/dAş+/, eki	30
/+/IncI+/, /+/UncU+/, eki.....	30
<i>Fülden isim yapım ekleri</i>	30
/+/In+/, eki.....	31
/+/Ik+/, /+/k+/, eki	31
/+/IntI+/, eki	31
/+/Im+/, eki.....	31
/+/gI+/, eki.....	31
4.2.1.2. İsim çekim ekleri.....	32
Çokluk ekleri	32
İyelik ekleri.....	32
1. teklik kişi	33
2. teklik kişi	33
3. teklik kişi	33
1. çokluk kişi	33
2. çokluk kişi	34
3. çokluk kişi	34
Durum/hâl ekleri	34
Yalın hâl: Ø.....	34
İlgi eki: /+/Iη/, /+/Uη/, /+/nıη/, /+/nUη/	34
Yükleme hâli eki: /+/I/, /+/U/.....	35

<i>Yönelme hâli eki: /+A/</i>	35
<i>Bulunma hâli eki: /+DA/</i>	36
<i>Ayrılma hâli eki: /+dAn/</i>	36
<i>Araç hâli eki: /+IA/</i>	36
<i>Soru eki: /mI/, /mU/</i>	37
4.2.2. Sıfatlar	37
4.2.2.1. Niteleme sıfatları	37
4.2.2.2. Belirtme sıfatları	38
<i>Sayı sıfatları</i>	38
<i>İşaret (İm) sıfatları</i>	38
<i>Soru sıfatları</i>	38
<i>Belgisiz sıfatlar</i>	38
4.2.3. Zarflar (Belirteçler)	39
4.2.3.1. Yer-yön zarfları	39
4.2.3.2. Zaman zarfları	39
4.2.3.3. Miktar (Azlık-çokluk) zarfları	39
4.2.3.4. Durum zarfları	40
4.2.3.5. Soru zarfları	40
4.2.4. Zamirler (Adıllar)	40
4.2.4.1. Şahıs (Kişi) zamirleri	40
4.2.4.2. İşaret zamirleri	41
4.2.4.3. Dönüştürme zamiri	41
4.2.4.4. Belgisiz zamir	41
4.2.4.5. Soru zamiri	41
4.2.5. Fiiller (Eylemler)	42
4.2.5.1. Fiil yapım ekleri	42
<i>Fiilden fiil yapım ekleri</i>	42
<i>/-dIr-/ eki</i>	42
<i>/-n-/ eki</i>	43
<i>/-l-/ eki</i>	43
<i>/-t-/ eki</i>	43
<i>/-ele-/ eki</i>	43
<i>/-Ar-/ , /-Ir-/ , /-Ur-/ eki</i>	44

<i>/-ş-/ eki</i>	44
<i>İsimden fiil yapım ekleri</i>	44
<i>/+IA-/ eki</i>	44
<i>/+IAn-/ eki</i>	45
<i>/+A-/ eki</i>	45
<i>/+IAş-/ eki</i>	45
4.2.5.2. Fiil çekim ekleri	45
<i>Şahıs ekleri</i>	45
<i>Şahıs eklerinin zaman ekleriyle kullanılışları</i>	45
<i>Şimdiki zaman</i>	45
<i>Geniş zaman</i>	46
<i>Gelecek zaman</i>	46
<i>Bilinen geçmiş zaman</i>	47
<i>Öğrenilen geçmiş zaman</i>	47
<i>Şahıs eklerinin tasarlama kipleriyle kullanımı</i>	48
<i>Emir (Buyruk) kipi</i>	49
<i>İstek kipi</i>	49
<i>Şart kipi</i>	50
<i>Gereklilik kipi</i>	50
4.2.5.3. Fiillerin birleşik çekimleri	50
<i>Hikâye çekimi</i>	50
<i>Bilinen geçmiş zamanın hikâyesi</i>	51
<i>Öğrenilen geçmiş zamanın hikâyesi</i>	51
<i>Şimdiki zamanın hikâyesi</i>	51
<i>Geniş zamanın hikâyesi</i>	51
<i>Gelecek zamanın hikâyesi</i>	51
<i>Şartın hikâyesi</i>	52
<i>Rivâyet çekimi</i>	52
<i>Öğrenilen geçmiş zamanın rivâyeti</i>	52
<i>Şimdiki zamanın rivâyeti</i>	52
<i>Gelecek zamanın rivâyeti</i>	52
4.2.5.4. Birleşik fiiller	52
<i>İsim+fiil yapısında olanlar</i>	52

<i>Fiil+fiil yapısında olanlar</i>	53
4.2.5.5. Ek-fiil	54
<i>Ek-fiilin geniş zamanı</i>	54
<i>Ek-fiilin hikâyesi</i>	54
<i>Ek-fiilin rivâyeti</i>	55
<i>Ek-fiilin şartı</i>	55
<i>Ek-fiilin olumsuzluğu</i>	55
4.2.6. Fiilimsiler/Eylemsiler	56
4.2.6.1. İsim-fiiller	56
<i>/-mA/ eki</i>	56
<i>/-mAk/ eki</i>	57
<i>/-Iş/ eki</i>	57
4.2.6.2. Sıfat-fiiller	57
<i>/-An/ eki</i>	57
<i>/-DIk/, /-DUk/ eki</i>	58
<i>/-AcAk/ eki</i>	59
4.2.6.3. Zarf-fiiller	59
<i>/-Ast/ eki</i>	59
<i>/-Ip/, /-Up/ eki</i>	59
<i>/-Ip duru/ eki</i>	60
<i>/-dIğIndA/ eki</i>	60
<i>/-mAdAn/ eki</i>	60
<i>/-kAn/ eki</i>	61
<i>/-IncA/ eki</i>	61
<i>/-A/ eki</i>	61
<i>/-All/ eki</i>	62
<i>/-dIkçA/ eki</i>	62
<i>/-ArAk/ eki</i>	62
4.2.7. Edatlar.....	62
4.2.7.1. İhi	63
4.2.7.2. Sıra	63
4.2.7.3. İle.....	63
4.2.7.4. ğalan/ğayrı	63

4.2.7.5. -A ğadar	64
4.2.7.6. Gimi.....	64
4.2.7.7. Uçu/için	64
4.2.7.8. Bárábár/báráb	65
4.2.8. Bağlaçlar	65
4.2.8.1. Hemi	65
4.2.8.2. dA	65
4.2.8.3. Ama (Amma)	66
4.2.8.4. Halbuki	66
4.2.9. Ünlemler.....	66
4.2.9.1. Heye.....	66
4.2.9.2. Eee	67
4.2.9.3. ğız	67
4.2.9.4. Aman (Amanın)	67
4.2.9.5. ğuzum	67
4.2.9.6. be	67
4.2.9.7. ya	68
4.2.9.8. tā.....	68
4.2.9.9. hah.....	68
4.2.9.10. hıı.....	68
4.2.9.11. hiii.....	68
4.2.9.12. ülen	68
4.2.9.13. İiii	69
4.3. Azerbaycan Türkçesi.....	69
4.3.1. Azerbaycan adının kökeni	69
4.3.2. Azerbaycan Türkçesi ses özellikleri	70
5. SONUÇ.....	83
KAYNAKÇA.....	87
EKLER	
ÖZ GEÇMİŞ	

TABLÖLAR DİZİNİ

Sayfa

Tablo 4.1. İyelik ekleri.....	32
--------------------------------------	----

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

ASİTA	: Antalya'nın Serik İlçesi Türkmen Tahtacı Ağzı
Bk.	: Bakınız
C	: Cilt
çev.	: Çeviren
haz.	: Hazırlayan
MÖ	: Milattan Önce
MS	: Milattan Sonra
s.	: Sayfa
S	: Sayı
STT	: Standart Türkiye Türkçesi
TDK	: Türk Dil Kurumu
vb.	: ve benzerleri
Yay.	: Yayınları
-	: Fiile bağlanmayı gösterir.
+	: İsme bağlanmayı gösterir.
>...	: sonraki şekil veya başka yerdeki karşılığını gösterir.
...<	: önceki şekil veya başka yerdeki karşılığını gösterir.
(...)	: Metinde anlaşılmayan ve yazıya geçirilmeyen bölümleri gösterir.
Ø	: Kaybolmuş ses veya ögeyi gösterir.

I-II-III-IV-V : Metinlerin bölüm numaralarını, parantez içi verilen işaretlerden Romen rakamları kelimenin metindeki bölümünü, büyük harfler kelimenin belirtilen metin içindeki bölümünü, sayılar ise kelimenin metindeki satır numarasını gösterir. (V-A/10) gibi.

METİNLERDE KULLANILAN ÇEVİRİ YAZI İŞARETLERİ

á	: Orta damak ünlüsü
ǎ	: /a/ ile /o/ arasında boğumlanan bir ses
ā	: Normalden uzun a (küçük harf gösterimi)
è	: Yarı kalın, düz, geniş, kapalı e (/e/-/i/ arası ses)
ē	: Normalden uzun e
ō	: Normalden uzun o
ō	: Normalden uzun ö
ū	: Normalden uzun u
ī	: Normalden uzun ı
Ç	: Katı, patlamalı tonlu /c/ sesi ile katı, patlamalı tonsuz /ç/ sesi arasında ses
F	: /v/-/f/ arasında boğumlanan ünsüz
ğ	: Yarı tonlu, (g-k) arası ünsüz, art damak ünsüzü
h	: Art damak ünsüzü (k ünsüzü yerine kullanıldığı gözlemlenmiştir.)
k	: Art damak k'si küçük harf gösterimi
K	: Tonsuz, patlayıcı, /k/ ile tonlu, patlayıcı, /g/ arasında bir ünsüz
l	: Art avurt ünsüzü, akıcı bir ünsüz
ŋ	: Geniz n'si.
P	: /b/-/p/ arası çift dudak ünsüzü
S	: /z/-/s/ arası sızıcı bir ünsüz
Ş	: Yarı ötümlü, sızmalı, diş eti ünsüzü

1. GİRİŞ

Zaman içerisinde kültürlerin farklı kültürlerle çatışma yaşamaları ya da kültürler içerisinde etnik ve karma kültürlerin oluşması sonucu dilde birçok değişiklik yaşanmış ve bu değişiklikler nihâyetinde, dildeki çoğu kelime unutulmuş ya da söz konusu kelimeler, yerini başka kültürlerdeki kelimelere bırakmıştır. Değişen yaşam şartları, teknolojik gelişmeler, bilimsel ilerlemeler neticesinde yeni neslin yeni kelimeleri ortaya çıkmasıdır.

“Dilin lüget terkibi çok deyişkendir. O cemiyetle birlikte inkişaf edir. Elm ve tehnikanın inkişafı ile elagedar dilde yeni sözler yaranır ve köhne sözler sıradan çıhr. Dilin lüget terkibi başga dillerden alınan sözler hesabına da çohalır. Dilin lüget terkibinde daimi bir deyişme, artma ve zenginleşme prosesi gedir ¹.”

Dilin durağan bir yapıda olmaması insanların bilgi, eğitim, çevre, statü, fizyonomi şartlarına bağlı olarak farklı şekillerde kendini göstermesi, dil alanında çalışma yapan araştırmacıların çalışma sahasını genişletmektedir. Günümüzde yarı göçebe hayat tarzlarını devam ettirmeleri dolayısıyla hâlâ ağız özelliklerini muhafaza edebilmiş Türkmen Tahtacıların, nasıl bir görünüme sahip oldukları ile ilgili literatürde az sayıda çalışma vardır. Türkmen Tahtacı ağızlarındaki söz varlıkları ile ilgili yapılacak her türlü çalışma Türkiye Türkçesi kelime hazinesine katkı sağlayacaktır. Bu çalışma da yapılan çalışmalara ek olarak yararlanabilecek yardımcı kaynak niteliği taşımaktadır.

Çalışmada literatür taraması yapılmış, doküman/metin incelemesi tekniği araştırma yöntemi olarak kullanılmış ve Türkmen Tahtacı ağızlarını derleme aşamasında, Antalya'nın Serik ilçesi çalışma sahası olarak belirlenmiştir. Çalışmamızda Türkmen Tahtacı kollarının farklı coğrafi bölgelere yayılmış olmaları göz önünde tutularak çalışmanın sınırlandırılması adına Türkmen Tahtacı boylarından “Aydınlı” diye tâbir edilen Antalya'nın Serik ilçesinde yaşayan Türkmen Tahtacılar üzerinde yoğunlaşmıştır.

Yapılan görüşmeler ses kayıt cihazları ile kayıt altına alınmış, ses kayıt cihazı kaynak kişilere gösterilmemiş ve böylelikle onların doğal bir biçimde konuşmaları sağlanmıştır. Kaynak kişi olarak 54 yaş üzeri ve genellikle okuma-yazma bilmeyen ya da ilkokul mezunu kişiler seçilmiştir. Saha çalışması sonucu derlenen metinler, çalışmanın metinler bölümünde listelenmiştir. Ayrıca Azerbaycan Türkçesi ile yapılan karşılaştırmalarda

¹ Şehrabani Allahverdiyeva, Azerbaycan Dili, 2. Baskı, Hasret Matbaası, Osmaniye, 2000, s. 27.

Seyfettin Altaylı'nın Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü², Şehrabani ALLAHVERDİYEVA'nın Azerbaycan Dili³ ve Muharrem ERGİN'in Azeri Türkçesi⁴ kitapları ile Ramazan Bölük'ün Serik Ağzı⁵ adlı kitabı temel kaynak olarak kullanılmıştır.

² Seyfettin Altaylı, Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü, Türk Dil Kurumu, Ankara, 2018.

³ Şehrabani Allahverdiyeva, Azerbaycan Dili, Hasret Matbaası, Osmaniye, 2000.

⁴ Muharrem Ergin, Azeri Türkçesi, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1971.

⁵ Ramazan Bölük, Serik Ağzı, Serik Kaymakamlığı Kültür Yayını, İstanbul, 2012.

2. DERLEME ALANININ TANITILMASI

2.1. Antalya İlçesi: Serik

Serik; Antalya ilinin orta kesiminde yer alan, 2023 sonu itibâriyle nüfusu 141.569 olan bir ilçesidir. Antalya il merkezinin yaklaşık 30 km doğusunda bulunan ilçe merkezi, kıyıdan 7 km içeridedir.⁶ Antalya Ovası'nın doğuya doğru uzanan bir parçasını teşkil eder. Serik; batısında Aksu ilçesi, doğusunda Manavgat ilçesi, kuzeyde ise Burdur'a bağlı Bucak ve Isparta'ya bağlı Sütçüler ilçeleri ile çevrilidir. İlçede Akdeniz iklimi hâkim olup yazın sıcak ve kurak, kışın ılık ve yağışlı geçen ikliminin sonucu olarak doğal bitki örtüsü orman ve makilerdir.

Serik'te ilk yerleşim yeri, MS 2. yüzyılda Bergama Krallığı'na bağlı olarak bugünkü Yanköy köyü yakınlarında bulunan Koçhisar Tepesi'nde kurulan "Silyon" ile Belkıs Mahallesi'nde kurulan "Aspendos"tur. 1917 yılında yerleşim bölgelerinin çok aralıklı olması nedeniyle ilçe, önceleri "Seyrek" diye anılmış; 1890 yılına doğru "Serik" olarak adlandırılmıştır. Yöre halkı genelde yörük olmakla birlikte, Balkan Savaşı sırasında Batı Trakya Türkleri, Girit Savaşı sırasında da Girit Türkleri muhacir olarak gelip Serik'e yerleşmişlerdir.

Bölgenin en önemli akarsuları Köprüçay ve Aksu çaylarıdır. Diğer yandan Akbaş, Acısu, Üründü ve Beşgöz dereleri de buradan Akdeniz'e dökülür. İlçede tarihî ve turistik ören yerleri olarak Aspendos ve Silyon gibi değerler öne çıkmaktadır⁷.

2.2. Ağız Çalışmaları İçinde Serik Ağız

Değişen yaşam koşullarının aynılaştırıcı etkisi altında değişmekle birlikte kullanım alanı daralmakta ve kısmen kaybolmakta olan yerel ağızlarımızın belgelenmesi önem taşımaktadır.

Türkiye'de ağız araştırmalarında, bütün yerleşim birimlerine ait derli toplu metinler derlenememiş olsa da ağızlarla ilgili yapılan çalışmalar hiç de küçümsenecek noktada değildir⁸.

Türkiye Türkçesi ağızları üzerine yapılan çalışmaları 1940 öncesi ve sonrası olarak ikiye ayırmak mümkündür. Çünkü 1867'den 1940'a kadar -bir iki istisna sayılmaz ise-

⁶Serik Tarihi, <https://tr.wikipedia.org/wiki/Serik>, (14.12.2024)

⁷ Seyitcan Altınkaynak, Antalya Serik Mevcut Durum Analizi, Batı Akdeniz Kalkınma Ajansı, Isparta, 2021.

⁸ Ali Akar, "Ağız Çalışmalarında Yöntem Sorunları". Turkish Studies, 1 (2), 2006, s. 37-53.

daha çok yabancı araştırmacıların yaptıkları çalışmalardan söz edebiliriz⁹. Bu tarihten sonraki süreçte yerli araştırmacıların da ağız çalışmalarına yöneldikleri görülmektedir. Antalya ve yöresine ait çoğu bitirme tezi olmakla birlikte çeşitli makale ve bildiriler mevcuttur.

Antalya ilçesi Serik ağız ile ilgili de çeşitli çalışmalar yapılmış olup bu çalışmalardan bazıları aşağıda sıralanmıştır:

Lisans/Yükseklisans Tezi:

- Sünbül, S. (1977). Tanıklarıyla Antalya/Serik Ağız Sözlük Çalışması (Mezuniyet Tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.
- Bölük, R. (2011). Serik (Antalya Ağız) (Yüksek Lisans Tezi). Erzincan: Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Makaleler:

- Bulut, S. (2017). “Serik Antalya Yörükleri Ağızında ‘Derleme Sözlüğü’ne Katkılar”. Route Educational and Social Science Journal, Volume 4 (5), August, 127-141.
- Bölük, R. (2018). Serik Ağızında Ünsüzler. Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. 30, 885-943.
- Atmaca, E., Karayaka, M. (2022). “Antalya İli Serik İlçesinin Standart Türkiye Türkçesinden Farklı Ses ve Şekil Bilgisi Özellikleri”. Türek, 31,152-177.

Kitap:

- Ramazan Bölük, Serik Ağız, Serik Kaymakamlığı Kültür Yayını, İstanbul, 2012.

2.3. Türkmen Tahtacılar

Tahtacılar, Alevi Türkmen topluluklarından. Ormanlık alanlarda ağaç işçiliği ile geçimlerini sağlamaya çalışan, göçebe hayat tarzını terk edemeyen topluluklar arasındadırlar. Teknolojinin gelişmesi, yaşam şartlarının farklılaşmış olması çoğu Tahtacı topluluğunu göçebe hayattan alıkoysa da alıştikları, bildikleri işi devam ettirme istekleri onlarda tam olarak bir yerleşik hayat düzeninin oturmasını engellemiştir. Genellikle çalışma alanlarına yakın bir köyde konumlanıp okul çağında çocuk ya da çocuklar varsa onların eğitim hayatının devam etmesi için okulu olan bir köy tercih edilmekle birlikte

⁹ Zeynep Korkmaz, “Anadolu Ağızları Üzerindeki Araştırmaların Bugünkü Durumu ve Karşılaştığı Sorunlar”, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı- Belleten, 23-24, 1976, s. 143.

sürekli ormanda kalmak için mutlaka tahta, çivi, muşamba ve naylondan oluşan basit düzey inşaat gereçleriyle “çardak” dediğimiz evlerde yaşamlarını idame ettirmektedirler.

Tahtacı tâbirine, yazılı kaynaklarda, Osmanlı tapu tahrir defterlerinde ve arşiv vesikalarında “cemaat-ı tahtacıyan” şeklinde 16. asırdan itibaren rastlıyoruz. Eski tarihleri ve menşe’lerine gelince, daha önce aynı hususiyetleri taşıyan Ağaçerilere rastlanılması ve bu sonuncuların, tahtacıların ortaya çıkışından itibaren kaynaklarda zikredilmemeye başlanması, bu iki topluluğun aynı menşe’den geldiği ve birinin diğeri devâmı olduğu intibâını uyandırmaktadır.

Raşid al-Din, Ağaçerilerin, Moğol istilâsı sırasında Türkistan’dan garba göç ettiklerini, kendilerinin Oğuz kavminden olup, ormanlar civarında yaşadıklarını kaydeder. Bunların Anadolu’da önce Maraş ve Malatya civarında yerleştikten sonra Kayseri, Sivas ve Çukurova mıntıklarına yayıldıkları, İran Moğolları, Dulkadiroğulları, Ak ve Kara Koyunlularla ve Anadolu Selçuklu sultanları ile siyasi münâsebetleri sonunda bir kısmının Memlûkler idaresindeki Suriye’nin Halep, bir kısmının da İran’da Tebriz civarına yerleştikleri anlaşılmaktadır. İran’ın Azerbaycan bölgesinde Afşar, Begdili, Tilkü gibi birçok oymaklara ayrılan Ağaçerilerin bir kısmı daha sonra Anadolu’ya dönmüştür.

Ağaçeriler de Tahtacılar da ormanlık bölgelerde yaşar, ağaç işçiliği ile uğraşır ve her ikisi de Oğuz boyundandır. Bundan başka uzun müddet Tahtacılar arasında dolaşp incelemeler yapan Yusuf Ziya Yörükân ve A. Yılmaz bunlardan bazı kolların hâlâ kendilerine Ağaçeri dediklerini kaydediyor.¹⁰

Tahtacılar, Türkiye Türkmenleri içinden bir kol olarak ayrılmakla birlikte kendi içlerinde de alt kollara ayrılmaktadırlar.

Tahtacı topluluğunun alt kollarını oluşturan ve Üsküdarlı, Çobanlı, Nacarlı, Çaylak, Aydınlı, Enseli/Eseli, Sivrikülahlı, Kokluca, Cingöz, Tomak, Evci, Çiçili/Cicili, Mazıcı, Alçı, Gökçeli, Kahyalı... adlarıyla bilinen gruplar/aşiretler yakın zamana kadar coğrafi olarak sabitlenmiş bölgelerde ikâmet ederken günümüzde bu durumun kısmen değiştiğini ve her bir grubun farklı coğrafi bölgeye dağıldığını söylemek mümkündür. Neredeyse yüzyıllardır belirli bir coğrafyada ikâmet eden bu topluluklar zaman içerisinde aynı oaktan oldukları komşularından ayrışarak kendilerine has dinî ve kültürel pratikler geliştirmiştir¹¹.

¹⁰ Neşet Çağatay, “Tahtacılar”, İslam Ansiklopedisi, Milli Eğitim Bakanlığı, Eskişehir, 2001, XI, s. 670.

¹¹ Amed Gökçen ve diğeri, Kaz Dağları’ndan Toroslara Tahtacı Türkmen Alevileri, 1. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul, 2020, s. 6.

2.4. Türkmen Tahtacılar da Veli/Türbe Anlayışı

Tahtacılar cem dışı faaliyetleri ile de kimliksel bir alan oluştururlar.

Bu etkinliklerin başında türbe ziyaretleri gelir. Bu ziyaretlerde Aleviler bir araya gelerek, eğlenmek, dilekte bulunmak ya da adaklarını kesmek için Alevi erenlerinin türbelerini ziyaret ederler.

Tahtacı Türkmenlerin ziyaret ettikleri türbeler arasında Abdal Musa Türbesi, Hamza Baba Türbesi, Hacı Bektaş Veli Türbesi, Şahkulu Sultan Dergâhı, Karacaahmet Sultan Yatırı, Seyit Battal Gazi Dergâhı, Hasan Dede Türbesi, Nuri Baba Dergâhı, Durmuş Dede Dergâhı, Veli Baba Sultan Yatırı, Hıdır Abdal Sultan, Akbaba Dergâhı, Yarımca Dede (veya Baba), Bektaşî Dergâhı, Üsküdar Tahir Baba Bektaşî Dergâhı, İvaz Fakih Dergâhı, Karyağdı Baba veya Hafız Baba Dergâhı, Kazlıçeşme, Eryek Baba Tekkesi, Emin Baba Dergâhı, Ciğerci Baba Tekkesi, Erdi Baba Tekkesi, Sarı İsmail Sultan, Koluçak Hacem Sultan, Seyit Sultan Şücaattin Veli, Daver Baba Tekkesi, Karadonlu Canbaba¹²... gibi tekke ve türbeleri sayabiliriz.

Antalya'nın Serik ilçesinde yaşayan Türkmen Tahtacılar da kendi çevrelerinde bulunan yâni Antalya'nın Elmalı ilçesinde bulunan Tekke Köyü'ndeki Abdal Musa Türbesi'ni ziyaret etmektedirler. Abdal Musa'nın Azerbaycan'ın Hoy kasabasından gelmiş olması; çalışmanın Azerbaycan Türkçesi ile karşılaştırmalı bir çalışma olması vb. göz önünde bulundurulduğunda, çalışmanın bu bölümünü Abdal Musa ile ilgili bilgilere ayırmak uygun görülmüştür.

2.5. Türkmen Tahtacılar da Abdal Musa Sultan'ın Yeri

Anadolu'nun ünlü erenlerinden ve ermişlerinden olan Abdal Musa Sultan, aynı zamanda ünlü bir ozan ve düşünürdür. Aslen Horasanlıdır. Azerbaycan'ın Hoy Kasabası'na gelmiş ve bir süre orada yaşamış olduğundan “Hoylu” olarak tanınır. Hacı Bektaş-i Veli'nin amcası Haydar Ata'nın oğlu olan Hasan Gazi'nin oğludur. Abdal Musa Sultan Horasan erenlerinden ve Hz. Peygamber soyundandır. 14. yüzyılda yaşadığı Osmanlıların Bursa'yı fethettiği yıllarda Orhan Bey'in askerleriyle savaflara katıldığı ve büyük yararlıklar gösterdiği tarihî kaynaklarda yazılıdır. Hacı Bektaş-i Veli'nin önde gelen halifelerindendir. Abdal Musa'nın pâyesi “Sultanlık”, mertebesi “Abdallık” tır. Pîr evinde

¹² Emin Karademir, Alevi-Bektaşilerin Kutsal Yerleri/Türbeler, Balıklıgöl, 14.09.2010, <https://www.balikligol.com/alevi--bektailerin-kutsal-yerleri-trbeler>, (14.12.2024).

hizmet postu ise, “Ayakçı Postu” dur. Bu post, Bektaşî târikatındaki on iki posttan on birincisi olup diğer adı “Abdal Musa Sultan Postu”dur. Ayakçılık, Abdallık mertebesidir¹³.

Çeşitli kaynaklarda Abdal Musa, Abdal Musa Sultan, Seyyid Musa gibi adlarla anılan Abdal Musa; Finike yakınlarındaki Kâfi Baba Tekkesi kitâbesinde “pîr-i sâni” lakabıyla kayıtlıdır¹⁴.

Abdal Musa Sultan, kurduğu tekkesinde sayısız kişiler irşât etmiş ve bunlar arasından büyük ozanlar yetişmiştir. Bunların en ünlüsü de Alevi- Bektaşî edebiyatının âbidelerinden sayılan Kaygusuz Abdal’dır.

Abdal Musa’nın türbesi, Antalya’nın Elmalı ilçesine 17 km uzaklıkta bulunan Tekke Köyü’nde bulunmaktadır. Tekke 14. yüzyılda Abdal Musa tarafından kurulmuş olup Alevi- Bektaşî topluluklarının önemli merkezlerinden biridir.

Abdal Musa ile ilgili Türkmen Tahtacılar arasında nesilden nesile, dilden dile aktarılan birçok efsane vardır. Bunlardan bir tanesi Akdağ’ın Gömbe Yaylası’na bakan yüzündeki Uçarsu ve Fethiye yakınlarındaki ünlü Saklıkent Kanyonu ile ilgilidir:

Her gittiği yerde el üstünde tutulan Abdal Musa, rivâyete göre bir zaman adı geçen Akdağların Fethiye yüzündeki köylere gelmiş. Diğer köylerde olduğu gibi bu köylerde yaşayanlar tarafından da büyük itibâr görmüş. Abdal Musa günlerce bu köyün birisinde konuk olarak kalmış. Köylüler “Pir gitmeden son bir şey söyleyecek mi?” diye gözlerinin içine bakmışlar. Yemediklerini yedirmişler, içmediklerini içirmişler, duasını almışlar. Abdal Musa da bu köylülerin gözlerinin tokluğunu, almadan vermesini bilen konukseverliklerini pek beğenmiş. Kendisine gösterilen yakın ilgiden dolayı onlara bir iyilik etmek istemiş. Köyden ayrılıp kendi köyüne gitme vakti yaklaştığında onlara: “Ey güzel Allah’ın sevgili kulları, Allah gözünüze, gönlünüze göre versin. Şimdi ben gidiyorum. Söyleyin bakalım bir eksisiniz, bir isteğiniz var mı?” diye sormuş.

Köylüler hep bir ağızdan: “Sağ olunuz Pîrim, sayenizde hiçbir eksikimiz yoktur. Sağlığınıza duacıyız.” demişler. Abdal Musa bu gözü ve gönlü tok misafirperver insanları mükâfatsız bırakmak istememiş ve sararan ekinlere, ağaçlara ve uzayıp giden kıraç, susuz tarlalara bakmış da: “Eksiksiz bir köy mü olur, mutlaka bir eksikiniz vardır. Söyleyin hele.” demiş. Abdal Musa’nın bu anlayışlı konuşmasından cesaret alan köylüler: “Her şeyimiz var ama sulama suyumuz yoktur Pîrim.” demişler.

¹³ Abdal Musa, <https://www.turbeler.org/>, (14.12.2024).

¹⁴ Musa Kâzım Engin, Işıkların Mürşidi Abdal Musa, 1. Baskı, Dorlion Yay., Eskişehir, 2024, s. 29.

Abdal Musa'nın yüzü bulutlanmış, aslında bu kadar büyük talep beklemiyormuş: “İyi de sizler, bu güzellikler, bu güzel davranışlarla birlikte bol suya kavuşursanız çok zengin olursunuz. Çok zengin olursanız Hakk’a âsi olursunuz, yabancı bir konuk gelince ağırlamazsınız. Onlara güler yüz-tatlı dil göstermezsiniz. Bundan korkuyorum.” demiş.

Köylüler telaşlanmışlar, korkmuşlar, yeminler etmişler: “Aman Pîrim, suyumuz bol olur da bağ-bahça sâhibi ve zengin olursak gelenlere daha iyi bakarız. Yeter ki suyumuz olsun.” demişler.

Abdal Musa ağır ağır yerinden kalkmış, gulbengler okuyarak yürümüş. Asası elinde bir müddet yürüdükten sonra bir kayanın önüne gelmiş, yine bir zaman elleri havada dua ettikten sonra “Ya Hakk!” diyerek elindeki asasını kılıç gibi kayanın böğrüne saplamış. Köylülerin şaşkın bakışları arasında kayada açılan yarıktan buz gibi sular akmaya başlamış. Bu suyun ilk çıktığı yer kendiliğinden genişlemiş, bir çay hâlini almış. Köylülerin sevinçleri ise görülmeye değermiş.

Aradan epey zaman geçmiş. Abdal Musa'nın yolu yine bu köye düşmüş. Köydeki gözle görülür değişikliği hemen kabul etmiş. Yeşillikler, meyve yüklü ağaçlar, bağlar, bahçeler ve yüzü gülen ekin tarlaları köye ayrı bir güzellik katıyormuş. Halk büyük bir koşturucu içindeymiş. Kimse onun geldiğinin farkında bile değilmemiş. Birkaç saat geçmiş, yorgunmuş, açlık da başlamış. Onu görenler “Kimsin, necisin?” diye sormamışlar bile. Köylünün birinden yiyecek ekmek istemiş. “Allah rızası için bir parça ekmek verin.” demiş. Dinleyen bile olmamış, üstelik bir de azar işitmiş: “Haydi yoluna, hangi yüzle yiyecek istiyorsun. Benimle bahçede, bağda, harmanda çalıştın mı?”

Kendi ağzıyla ekmek istediği halde köylülerden ekmek alamayan Abdal Musa çok üzölmüş. Daha önce bu köylülere su vermesi için Hakk’a yalvardığına bin pişman olmuş. Yine ellerini havaya açarak yüksek sesle şöyle dua etmiş: “Ya Hakk! Bu nankör insanlar senin verdiğin nimetin değerini bilemediler. Varlık sahibi oldular ama zenginliğin gereğini yerine getiremediler. Gururlandılar, kibirlendiler. Onlara armağan ettiğin suyu muhannet kıl, onlara yarayacağı zaman, baharda-yazda hiç akmasın; dağın diğer yüzüne aksın. Kış mevsimi geldiğinde de bu köyün üzerine aksın ama bulanık aksın.” diye dua etmiş. Güröl güröl akan su o dakikada kesilivermiş. Köylüler işin farkına varmışlar, pişman olmuşlar. Abdal Musa'nın ayaklarına kapanmak istemişler ama Abdal Musa kayboluvermiş.

Şimdilerde mayıs sonlarında veya haziran ayı başlarında Akdağ'ın Gömbe yaylasından taraflarına bakan yüzünde büyük bir gürültüyle bir su patlar. Etrafına güzel görüntüler vererek yükseklerden uçar. Bu suya UÇARSU derler¹⁵.

2.6. Akademik Çalışmalarda Türkmen Tahtacıların Yeri

Kendilerine has yaşam tarzları, dinî inançları ve bu yolda yaptıkları çeşitli ritüeller, gelenek ve görenekleri, örf ve âdetleriyle birçok araştırmacının ilgisini çeken Türkmenler üzerine yapılan çalışmaların bazılarının künyesi şu şekildedir:

Makaleler:

- Akdeniz, S., Ersoy İ. (2012) “İzmir Tahtacıları Ekseninde Kültürel Kimliğin İfade Aracı Olarak Semahlar”. Alevilik Araştırmaları Dergisi, 4, 239-279.
- Coşkun, Ç. N. (2013). “Tahtacılar ve Tahtacı Ocaklarına Bağlı Oymakların Yerleşim Alanları”. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, 68, 33-46.
- Önal, M. N. (2013). “Muğla’da Alevi-Tahtacı Kültürü”. Turkish Studies, 8/9, 343-366.
- Gülten, S. (2020). “Kökler ve Dallar: Tahtacı Alevilerinin Menşei ve Tahtacı Cemaatları”. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi. 95, 143-167.

Kitaplar:

- Gökçen, A., Altop, Z., Çayır, B. N. (2020). Kaz Dağları’ndan Toroslara Tahtacı Türkmen Alevileri. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Kuşçi, A. (2021). Orta Toros Tahtacıları (Tarih ve Kültür). Ankara: İKSAD.

Tezler:

- Mecek, S. (2014). Serik Yöresi Tahtacı Alevilerinin Halk Bilgisi Ürünleri Üzerine Bir İnceleme. (Yüksek Lisans Tezi). Afyonkarahisar: Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yıldız, D. (2020). Sosyokültürel ve Dini Yönleriyle Tahtacılar: Elmalı-Akçaeniş Örneği (Yüksek Lisans Tezi). Antalya: Akdeniz Üniversitesi Akdeniz Uygarlıkları Araştırma Enstitüsü.

¹⁵ Engin, Işıkların Mürşidi, s. 183-1887.

3. YÖNTEM

Antalya ili Serik ilçesi (Türkmen Tahtacı boyu) ağız özelliklerini ortaya koymak ve bu ağız özelliklerinin Azerbaycan Türkçesi ile karşılaştırmasını yapmak amacıyla yapılan bu çalışmada yüz yüze görüşme ve ses kayıt yoluyla derleme yapılmıştır. Derleme yapılan kaynak kişilerin yaşlı ve Türkmen Tahtacıların “Aydınlılar” kolundan olmasına dikkat edilmiş, bölge ağız özelliklerini koruyup korumadıkları, akıcı ve anlaşılır konuşup konuşmamaları gibi ağız araştırmalarının yöntem ve tekniklerine uygun niteliklere sahip olup olmadıkları dikkate alınmıştır. Bu söz konusu kişilerden derlenen malzeme ağız araştırmalarında kullanılan transkripsiyon alfabesiyle yazıya geçirilmiş ve ardından dil incelemesi yapılmıştır. Dil incelemesi ses bilgisi ve şekil bilgisi açısından yapılmıştır.

Metinler içerisinde kaynak kişilerin dile getirdiği özel isimler koyu puntoyla aktarılmış olup, büyük harflerin transkripsiyon işaretlerinde her birinin karşılığı olmasından dolayı, cümle başı kelimeler ve özel isimler aktarılırken küçük harfler kullanılmıştır.

Metinlerin transkribe edilmesinden sonra sözlük hazırlanmıştır. Eşme ilçesi ağızıyla ilgili sözlüğün hazırlanma aşamasında metinlerde geçen, günümüzde güncelliğini yitirmiş veya standart dilimizden farklı şekilde kullanılmakta olan sözcükler ön planda tutulmuştur.

İnceleme aşamasında elde edilen dil malzemesi Türkmen Tahtacı Ağızı (Serik örnekleme) ses bilgisi, Azerbaycan Türkçesi ses bilgisi ve karşılaştırmalı inceleme olarak üç bölümde değerlendirilmiştir. Ses bilgisi bölümünde ünlüler ve ünsüzler olarak iki ayrı başlık altında bölge ağızına özgü karakteristik ses özellikleri, ses olayları, ses uyumları gibi konular derlenen metinlerden hareketle incelenmiştir. Şekil bilgisi bölümünde isim çekim ekleri, fiil çekim ekleri ve yapım ekleri olmak üzere tüm ekler ayrı ayrı sınıflandırılmış ve metinlerden hareketle bölge ağızına özgü karakteristik şekil özellikleri incelemesi yapılmıştır. Bu çalışmanın Türkmen Tahtacı Ağızı (Serik örnekleme) ses bilgisi bölümünün planlanmasında Ramazan Bölük’ün Serik Ağızı adlı çalışması esas alınmıştır.

4. BULGULAR VE YORUMLAR

4.1. Türkmen Tahtacı Ağzı Ses Bilgisi

4.1.1. Ünlüler

Antalya Serik ilçesi Türkmen Tahtacı ağzında (ASİTA'da), Türkiye Türkçesi yazı dilindeki ünlülerin dışında, diğer ünlü ve ünsüzlerle etkileşim içine girmesi sonucu boğumlanma noktası değişen çeşitli ünlüler vardır. Çalışma için derlenen metinlerde kullanımına sık rastlanılan ünlüler aşağıda verilmiştir:

[á]: Antalya Serik ilçesi Türkmen Tahtacı ağzında yaygın olarak kullanılmakta olan bu ses, orta damak ünlüsüdür. Genellikle /y/ sesinin yanında kullanıldığı gözlemlenmiştir.

áyğıtları (I-J/295), yáyıanı (I-A/19, 20), áyşá (I-A/21), yávaş yávaş (I-A/23), amaliyát (I-A/33, 36), báyá (I-A/37; I-D/87), yánında (I-B/44), báyák (I-C/49), yánda (I-C/60), áyágıların (I-D/69), áyucuna (I-D/86), tāráyı (I-D/88), báyramdan (II-A/23), yáğsaydı (II-A/29), bāráb (III-B/27)...

[â]: ASİTA'da kullanımını gördüğümüz bu ses /a/ ile /o/ arasında boğumlanan bir sestir. Dudak ünsüzleri ile kullanımı yaygındır.

nomâra (I-İ/277, 278), pânayır (I-J/289), pâzar (I-J/286), sahâbı (I-J/290), pârasını (I-J/293), ırmâğa (II-A/11), páltayına (III-H/176), bıdâğlarını (III-H/176), bâbalıg (III-H/190, 198)...

[ê]: “Kapalı e” olarak adlandırılan bu ses, /e/ ile /i/ arası bir sestir. ASİTA'da kullanımı oldukça yaygındır.

gèdekene (III-H/186), dèdi (III-H/187), hèye (III-H/188, 193, 194), nèyse (III-H/188), bèşi birlik (III-H/194), bèş-alTı (III-H/195), yèr (IV-A/4), èmekli (V-A/29), gètmedim (II-A/15), vèriyola (II-A/21), dèmişlerimiş (II-A/23)...

4.1.1.1. Ünlülerle ilgili ses olayları

Ses olayları, dil seslerinin, oluşturdıkları anlamlı ve görevli ses birliklerinde (sözcük ve hece) uğradıkları değişimlerdir. Bu mekanik değişimler seslerin düşmesi, yeniden türemesi, yer değiştirmesi vb. biçimlerde gerçekleşir. Dildeki değişimlerin nedenlerinden biri, en az çaba yasası (minimum enerji düzeyine düşme) belirli miktarda enerjiye ihtiyaç

vardır. Sözcüklerin söylenişi esnasında mümkün olduğunca az enerji harcama eğilimi görülür¹⁶.

Ünlüler ile ilgili ses olayları arasında en sık rastlananlardan biri ilerleyici ünlü benzeşmeleridir. Ağızlarda ilerleyici artdamaksılaşma en çok görülen, ilerleyici daralma en az görülen ses olayıdır¹⁷.

- /c/, /ç/, /ş/, /y/ ünsüzlerinin ön damaksıllaştırıcı,
- /b/, /p/, /f/, /v/, /w/ ünsüzlerinin yuvarlaklaştırıcı,
- /y/ ünsüzünün aynı zamanda daraltıcı etkisi vardır.

Bu ünsüzler yanlarındaki ünlüleri (ve ünsüzleri) nitelik bakımından değiştirme eğilimindedirler¹⁸.

Ünlü uyumu

Bir sözcük içinde ünlüler kendinden önce veya sonra gelen ünlü ya da ünsüzleri etkileyerek boğumlanma niteliği bakımından kısmen ya da tamamen kendisine benzetir. Ünlülerin önlük-artlık ve düzlük-yuvarlaklık açısından birbirlerine benzemelerine ünlü uyumu denir¹⁹. Özellikle büyük ünlü uyumu olarak da bilinen önlük-artlık uyumu Türkmen Tahtacı ağızlarında çok yaygındır.

Önlük-artlık uyumu

İncelik-kalınlık uyumudur. Türkçe bir sözcüğün ilk sesleminde kalın ünlü bulunuyorsa sonraki bütün seslemlerinde kalın ünlü, ilk sesleminde ince ünlü bulunuyorsa sonraki bütün seslemlerinde ince ünlü bulunur²⁰. İlerleyici ya da gerileyici ünlü benzeşmesi yoluyla oluşmaktadır. Kullanımı, Türkmen Tahtacı ağızlarında Türkiye Türkçesi yazı diline göre, daha kuvvetlidir.

rütübet “rütubet” (I-A/20) , pöşet “poşet” (I-A/31), alıgök “aligök” (I-D/88, IV-A/5), āmat “ahmet” (I-G/164), ğardaşı “kardeşi” (I-G/165), ayşa “ayşe” (I-G/166) ğıymatgil “kıymetgil” (II-A/10), daşağal “taşağıl” (III-F/132), cuvara “sigara” (III-F/142), ırāmatlıg “rahmetli” (I-H/191; III-H/186,190), adat “adet” (III-H/195), habar “haber” (I-A/32, 33),

¹⁶ Süer Eker, Çağdaş Türk Dili, 3. Baskı, Grafiker Yayınları, Ankara, 2005, s. 299.

¹⁷ Mukim Sağır, “Türkiye Türkçesi Ağızlarında Seslerin Birbiri Üzerine Etkileri”, V. Uluslar Arası Türk Dili Kurultayı, Ankara: TDK Yay. 2004, s. 2491-2510.

¹⁸ Eker, s.299

¹⁹ Muhittin Bilgin, Anlamdan Anlatıma Türkçemiz, 1. Baskı, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 2002, s.85

²⁰ Muhittin Bilgin, 1. Baskı, s.85

mezerliğe “mezarlığa”(I-A/35; I-D/84; I-D/109), amaliyat “ameliyat” (I-A/36; III-H/197), barabar “beraber” (I-B/43; I-C/61; I-D/92,93), sahap “sahip” (I-D/94; I-J/290), ısmayıl “ismail” (I-D/96, 102,105), hapısa “hapise” (I-I/231), irbeğem “ibrahim” (I-I/237), hatça “hatice” (IV-A/7), ceze “ceza” (IV-A/14), şöförlük “şoförlük” (V-A/41), kamalpaşa “kemalpaşa” (V-A/41), amanat “emanet” (V-B/51), müteyit “mutayit” (V-B/52), mesele “mesela” (V-B/54), zatan “zaten” (I-F/149; I-İ/271; III-G/151), salam “selam” (III-A/10), çavış “çavuş” (I-G/164,169).

Düzlük-yuvarlaklık uyumu

Düzlük-yuvarlaklık uyumu, bir kelimedede düz ünlüden sonra düz (a, e, ı, i), yuvarlak ünlüden sonra yuvarlak dar (u,ü) veya düz geniş (a,e) ünlülerinin bulunmasıyla oluşan uyumdur²¹. Türkiye Türkçesi yazı dilinde düzlük-yuvarlaklık uyumuna uymayan çoğu sözcüğün ASİTA’da uyuma girdiği gözlemlenmiştir.

telefon “telefon” (I-A/9), anbilans “ambulans” (I-A/32), armıtlı “armutlu” (I-H/215), yâmir “yağmur”(II-A/26), bobamina “babamla” (III-H/184), ölüyazdım “öleyazdım” (III-G/150), nohoş “nahış” (III-H/180), bıdağlarını “budaklarını” (III-H/176), mıstafa “mustafa” (I-I/245), makbıle “makbule” (II-A/44).

Ünlü değişimleri

Ön ünlülerin arthlaşması

Diş ve orta damak ünsüzleri gibi, kimi ünsüzlerin arthlaştırıcı gücüyle bağlantılı olarak ya da söz içinde meydana gelen farklı sebeplerle ön (ince) ünlülerin art sıraya geçmesi, arthlaşma (kalınlaşma) diye tanımlanır²². Türkmen Tahtacı ağzı Serik örnekleminde bu ses olayı ile ilgili çokça örnek görmekteyiz:

hızmat “hizmet”(I-E/139, III-A/18), cuvara “sigara” (III-F/142), amaliyat “ameliyat” (I-A/36; III-H/197), zatan “zaten” (I-F/149; I-İ/271; III-G/151; I-I/251; V-C/68; I-D/71, 109, 128), salam “selam” (III-A/10), ısmayıl “ismail” (I-D/96, 102,105) , hapısa “hapise” (I-I/231), hatça “hatice” (IV-A/7), barabar “beraber” (I-B/43; I-C/61; I-D/92,93), sahap “sahip” (I-D/94; I-J/290), habar “haber” (I-A/32; I-İ/270), hayla “hayli” (I-G/165), ayşa “ayşe” (I-A/21; I-G/166; I-H/203; II-A/51), âmat “ahmet” (I-G/164), hanı “hani” (I-G/170,

²¹ Bilgin, s. 86.

²² Hanifi Vural ve Tuncay Böler, Ses ve Şekil Bilgisi, Kesit Yayınları, İstanbul, 2011, s. 135.

176), uçu-uçun “için” (I-I/257), amale “amele” (III-F/140; V-A/23), nişan “nişan” (III-H/194), camal “cema” (V-A/24), āzārbaycan “azerbaycan” (V-A/37), adat “âdet” (III-H/195), alı “alı” (I-C/48), barab “beraber” (III-B/27), zahar “zahir” (I-J/288; II-B/68), ıramatlık “rahmetli” (I-H/188), ısdıkak “istihkak” (I-H/198), marmaris “marmaris” (I-H/212), bazan “bazen” (III-E/126).

Art ünlülerin önlüleşmesi

Sözcük tabanındaki art ünlülerin kendi çevrelerindeki ön ünlülere benzeşmeleri hadisesidir. Bu da kendisine benzenilen seslerin yerine göre ilerleyici, gerileyici veya hem ilerleyici hem gerileyici olabilmektedir²³.

pöşet “poşet” (I-A/31), mezer “mezar” (I-D/84, 91, 107, 111, 113; I-H/221), bedeva “bedava” (I-D/110), ceze “ceza” (I-I/235; I-I/235; IV-A/13), keğidi “kâğıdı” (I-I/241; I-J/290), şöför “şoför” (I-J/297; IV-A/23), morelini “moralini” (III-C/45), endelye “antalya” (III-D/74), mevlene “mevlana” (III-H/198), eneyi “enâyi” (III-H/172), hesTelik “hastalık” (I-F/145, 150), esKer “asker” (I-H/221), mesele “mesela” (V-B/54).

Geniş ünlülerin daralması

Daralma; benzeşme, daraltıcı ünsüzlerin etkisi, kapalı /e/ nin /i/ ye gelişmesi vb. seslik nedenlerle, geniş ünlülerin dar ünlü haline gelmesidir²⁴. Türkmen Tahtacı ağzında da hem /y/ sesinin etkisiyle hem de kapalı /e/ sesinin /i/ sesine gelişmesi sebeplerinden daralma olayını görebiliyoruz.

sığdırbildikleri “sığdırabildikleri” (I-D/95), ıccık “azıcık” (I-I/231; II-A/42), yüsūyo “yükseliyor” (II-A/7), telifan “telefon” (III-A/12; III-G/154), batıyazığ “batayazmış” (I-A/11), çığırdı “çağırdı”(III-H/192), koruna “korona” (III-G/157).

Dar ünlülerin genişlemesi

Ağız boşluğunun durumuna göre, dar ünlülerin geniş ünlü haline gelmesi olayı olarak tanımlanan²⁵ genişlemenin ASİTA’da oldukça yoğun bir kullanımı vardır.

²³ Hayati Develi, Evliya Çelebi Seyahatnamesine Göre 17. Yüzyıl Osmanlı Türkçesinde Ses Benzeşmeleri ve Uyumlar, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1993, s. 18.

²⁴ Eker, 5. Baskı, s. 267.

²⁵ Eker, s. 267.

böyü-“büyü-“ (I-A/17; I-E/136,137), deġel “deġil” (I-D/110; I-G/172; II-A/25; III-H/174), güzel “güzel”(I-G/177; III-D/89; III-E/120), büyük “büyük” (III-D/83), yokarı “yukarı” (I-A/23; III-H/173), yörü-“yürü-” (I-A/23,26; I-D/101; I-G/181; I-İ/265), eniyola “iniyorlar” (I-I/241), gedi yok “gidiyoruz” (I-I/241), get- “git” (I-I/247, 248; II-A/13, II-C/75), hükümet “hükümet” (I-I/258; II-B/63), böğön “bugün” (II-A/26), büyük “büyük” (II-D/83), hordacı “hurdacı” (III-D/64,73,81,83), dodaġa “dudaġa” (III-D/103), encecik “incecik” (III-G/163), eyi “iyi” (I-C/61; III-H/170), nomara “numara” (I-İ/277,278), heç “hiç” (IV-A/7), ehdiyar “ihtiyar” (I-D/85), köyceġez “köyceġiz” (I-H/213), daşaġal “taşaġıl” (III-F/132).

Düz ünlülerin yuvarlaklaşması

Yuvarlaklaşma, sözcüklerdeki düz ünlülerin çeşitli seslik nedenlerle, yuvarlak ünlülere dönüşmesidir. Genellikle benzeşme ya da /b/, /f/, /p/, /v/ ünsüzlerinin etkisi sonucu ortaya çıkar²⁶. ASİTA’da da genellikle benzeşme ya da /b/ ve /l/ seslerinin yanında gerçekleştiği görülmüştür.

bobamına “babamla” (I-I/249; III-H/184), ölüyazdım “öleyazdım” (III-G/150), saygulu “saygılı” (III-B/38), nohoş “nahış” (III-H/180), uçu/uçun “için” (II-A/63; I-I/257), sabur “sabır” (IV-A/13).

Yuvarlak ünlülerin düzleşmesi

Düzleşme, sözcüklerdeki yuvarlak ünlülerin çeşitli seslik nedenlerle düz ünlülere dönüşmesidir²⁷. ASİTA’da genellikle dudak ünsüzlerinin yanında gerçekleştiği gözlemlenmiştir.

anbılans “ambulans” (I-A/32), armıtlı “armutlu” (I-H/215), yāmır “yağmur”(II-A/26), çavış “çavuş” (I-G/164, 169), bıdaġlarını “budaklarını” (III-H/176), mıstafa “mustafa” (I-I/245), yumırta “yumurta” (II-A/22), makbile “makbule” (II-A/44), tavık “tavuk” (V-C/83).

Ünlü türemeleri

Ünlü türemesi, sözcüğün özgün biçiminde bulunmayan bir ünlünün sonradan ortaya

²⁶ Eker, s. 268.

²⁷ Eker, s. 268.

çıkması durumudur²⁸.

Daha çok yabancı kökenli sözcüklerin, “en az çabası” doğrultusunda, Türkçe söylenişe uydurulması sonucu ortaya çıkar.

Kelime başında ünlü türemesi

Türkçenin ses düzeni, sözcük başında, ünsüz yığılmasına izin vermez.

Sözcük başında ünsüz yığılması, daha çok, Batı dillerinde görülen bir özelliktir²⁹. ASİTA’da ise daha çok /l/ ve /r/ sesleri önünde ünlü türemelerinin olduğu gözlemlenmiştir. Yine bu durum da halk ağzının Türkçe söylenişe uydurduğu yabancı kökenli sözcüklerle ilgilidir.

/l/ sesi önünde türeme

ilāfa “levha” (III-D/67), ılāzım “lazım” (V-A/40), iledin “ladin” (II-D/89).

/r/ sesi önünde türeme

ırāmatlıg “rahmetli” (I-H/191; III-H/186, 190), ırāhat “rahat” (III-A/6, 7, 14), irezillik “rezillik” (III-F/140; V-A/38).

Kelime içinde ünlü türemeleri

Ünsüz yığılmasının görüldüğü kimi Batı kaynaklı sözcükler, Türkçe söylenişe uygun olmadığı için yığılma gösteren ünsüzleri arasına bir ünlü getirilerek söylenir³⁰.

/b-l/, /b-r/, /d-r/, /s-r/, /t-r/, /r-k/ gibi ünsüz çiftleri arasında /ı/, /i/ ünlü türemelerinin olduğu gözlemlenmiştir:

/ı/ sesi türemesi

ğatıran “katran” (I-H/194, 195), tırakdör “traktör” (I-H/188; III-F/140), fırısaTÇı “fırsatçı” (IV-A/14), patıron “patron” (II-F/136), kırız “kriz” (V-A/41), savıcı “savcı” (I-I/240, 241).

²⁸ Eker, s. 266.

²⁹ Bilgin, s. 97.

³⁰ Bilgin, s. 99.

/i/ sesi türemesi

mariket “market” (I-İ/264), biriket “briket” (I-D/105), metire “metre” (III-H/169), litire “litre” (III-F/136), süpirüs “sürpriz” (I-İ/270, 271, 280, 281), parifüm “parfüm” (III-D/103), miliyon “milyon” (II-A/49).

Kelime sonunda ünlü türemesi

ASİTA’da daha çok /-kAn/ zarf-fiil ekinden sonra gerçekleşir.

“ki” bağlacının ağızda eklenmesi sonucu, bu ek sonrasında, sözcüklerde ünlü türemesinin gerçekleştiği gözlemlenmiştir.

dedikine “dedi ki” (I-I/253), diyokine “diyor ki” (III-E/125), derkene “derken” (I-J/289; V-A/26,33,47), çalışırkane “çalışırken” (V-A/36, V-B/54), olukana “olurken” (II-D/85), dedimkine “dedim ki” (III-G/161), gedekene “giderken” (III-H/186), gelikene “gelirken” (III-H/198), kesekene “keserken” (V-B/55), deyik kine “demiş ki” (V-C/86), edekene “ederken” (V-C/92).

Ünlü düşmesi

Ünlü düşmesi, sözcüğü oluşturan ünlülerden birinin kaybolmasıdır. Bu ses olayı ünlünün düştüğü yere göre sözcük başında, içinde ya da sonunda görülür³¹. ASİTA’da vurgusuz kalan orta hece ünlüleri ve akıcı ünsüzler yanında yer alan ünlüler düşme eğilimi göstermektedir. Bu durum bölge ağızında iki ünlünün yan yana geldiği yabancı kökenli kelimeler için de geçerlidir.

Vurgusuz orta hece ünlüsünün düşmesi

aklı (II-D/85) ağızının “ağızının” (III-G/163), ağızına “ağızına” (I-E/133), burnuğu “burununu” (I-A/15), yanna “yanına” (I-G/167, 174, 175; I-H/199; II-C/76; III-B/26; I-I/240), beriyanına “beri yanına” (I-D/86), yanda “yanında” (I-D/121), hayrına (III-G/161), kitle “kilit” (V-C/86), boynumu (III-A/15, I-I/268).

Akıcı ünsüz yanında yer alan ünlülerin düşmesi

burda (I-A/20; I-D/125; I-H/20; II-C/77), hurda “h+orada” (I-A/25), burdan (I-B/42),

³¹ Eker, s. 265.

berānına “beri yanına” (I-D/105), hordan “h+oradan” (I-D/122; I-E/136), , berānında “beri yanında” (I-H/218).

Tahtacı Türkmen ağızlarında gelecek zaman ekinin ilk ünlüsü kurallı olarak düşmektedir:

dakcayığ “takacağız” (II-A/23), örülcek “örülecek” (III-C/52), dikdirceyem “diktireceğim” (IV-A/12), gelceyik “geleceğiz” (I-B/43; I-I/249), galcağam “galacağım” (I-B/44), sökölcek “sökülecek” (I-D/94), alıncağ “alınacak” (I-D/103), sorcayık “soracağız” (I-D/116), getceyik “gideceğiz” (I-G/177), göstercek “gösterecek” (I-H/190), görceyik “göreceğiz” (I-H/195), endirceyik “indireceğiz” (I-I/273), sürcek “sürecek” (I-J/288), gidilceğese “gidilecekse” (V-B/54).

Yabancı kökenli kelimelerde ünlü düşmesi

ASİTA’da bazı yabancı kökenli sözcüklerde ünlü düşmesinin olduğu gözlemlenmiştir:

inşāt “<Ar. inşā’at” (I-I/274), hatça “Ar. Hatice” (IV-A/7), dağğa “Ar. Dakika” (III-E/122).

Kaynaşma sonrası ünlü düşmesi

Ayrı seslemlerdeki iki ünlünün bir ünlüde toplanması olayına kaynaşma denir. Kaynaşma daha çok bileşik sözcüklerin oluşumunda görülür. Ünlüyle biten bir sözcük birleşirken sondaki ve baştaki ünlüler, tek bir ünlüde toplanır³².

netdiler “ne ettiler” (I-A/5), netçeyem “ne edeceğim” (I-B/42), nediym “ne ediyim” (I-D/75), netçen “ne edeceksin” (I-J/288), nolmuş “ne olmuş” (II-A/45), getdiyedik “gitti idik” (IV-A/4), nedi yok “ne ediyoruz” (II-A/34), naporız “ne yaparız” (V-A/46)

nolcağ “ne olacak” (5-C/69), nétdin “ne ettin” (I-A/35), nétdiyse “ne ettiyse” (I-C/53), noluyo “ne oluyor” (I-I/259), netsin “ne etsin” (II-D/88; V-C/84), nétÇiyen “ne edeceksin” (III-F/139)ğaynanayıñ “kayın ananın” (V-C/73).

³² Bilgin, s. 106.

4.1.2. Ünsüzler

4.1.2.1. Ünsüz türleri

ASİTA’da STT yazı dilinde kullanılan ünsüzlere ek olarak kullanılan, söyleyişte farklılık gösteren bazı ünsüzler belirlenmiştir:

/ğ/ ünsüzü

/k/ ünsüzünün tonlulaşmasıyla ve ön damakta hafif bir patlamayla oluşan tonlu art damak ünsüzüdür.

başğa “başka” (III-H/188), accığ “azıcık” (I-A/7; I-D/80), gız “kız” (I-A/11, 12, 13; I-D/99), ğırayım “kırayım” (I-A/15), ğabağ “kabak” (I-B/41), ğusura “kusura” (I-B/41), ğafa “kafa” (I-D/69), yoğ “yok” (I-C/59; I-D/127; I-F/152), çocuğ “çocuk” (I-G/173), ğalkım “kalkım” (I-I/230), ğarı “kadın” (I-D/100; I-İ/277), ğadar “kadar” (I-D/91), sıcak “sıcak” (I-A/18), ğaradeniz “karadeniz” (I-A/18), ayağ “ayak” (I-A/22), ğapatdım “kapattım” (I-A/9), oturuğduğ “oturuyorduk” (I-A/8), bulaşığ “bulaşık” (I-A/9), ğor “koyar” (I-A/18), çanağkale “çanakkale” (I-I/230).

/η/ ünsüzü

Tonlu ve akıcı bir geniz ünsüzüdür. İkinci şahıs ve ilgi eki hallerinde ve kimi kelime köklerinde bulunur.

yüzün (I-D/66), kaçın “kalkın” (I-D/127), eviñize (I-D/127), ğocañ “kocan” (I-I/253), ğayacañız “kayacaksınız” (I-İ/282), dedeniñ (III-C/46), eviñ (III-D/76), zibidiniñ (III-D/79), bunun (III-D/94), soğaniñıza (III-E/108), arabanıñ (I-G/178), oranıñ (I-H/214), diñlensin (I-H/189), işleriñi (I-E/138), ediñ (I-D/127), herifiñ (I-D/128), bunnarıñ (I-E/139), çavişın (I-G/164), denizli (I-H/215), baña (I-İ/277).

/k/ ünsüzü

Katı, patlamalı ve tonsuz art damak ünsüzüdür.

bağ (II-D/10), ıcık “azıcık” (III-D/87), arğadan (III-D/91), çıkdı “çıktı” (I-I/259), bağsın (I-F/160), tanıyaÇağ (I-G/180).

/ç/ ünsüzü

Katı, patlamalı tonlu /c/ sesi ile katı, patlamalı tonsuz /ç/ sesi arasında bir ünsüzdür.

tanıyaÇak (I-G/180), geTÇek “gidecek” (I-İ/247), ölÇek “ölecek” (I-D/126), geÇdi (I-F/144, I-H/199), gösTerÇek “gösterecek” (I-H/190), vérÇek “verecek” (I-H/190), saTÇağ “satacak” (I-H/203), daşÇa “datça” (I-H/212), görÇeyik “göreceğiz” (I-H/195), tātāÇılığma “tahtacılıkla” (I-H/199), dakÇayık “takacağız” (II-A/23).

/F/ ünsüzü

/v/-/f/ arasında boğumlanan bir ünsüzdür.

çiFt (I-G/174), tayFalar (I-J/295).

/P/ ünsüzü

/b/-/p/ arası çift dudak ünsüzüdür.

heP (I-H/204, 221), Panayır (I-J/289, 294), yaPdığ (I-H/196), Pazar (I-İ/264; I-J/286), PıŞğıyman “bıçkıyla” (I-H/196), Piçerdik “biçerdik” (I-H/196), iPine “ip ile” (II-A/38), dePeden (I-J/287), acaP “acaba” (I-H/195).

/S/ ünsüzü

/z/-/s/ arası sızıcı bir ünsüzdür.

tağSi (I-G/175, 176, 177, 178; I-I/249), olmaSın (I-F/160), oturmaS (I-F/157), bağSın (I-F/160), seviyosañıS (I-D/127), heSdeliğimden “hastalığımdan” (I-F/145), Sanma (I-I/246), yemeSse (I-F/153), saS (I-G/164).

/Ş/ ünsüzü

Yarı ötümlü, sızmalı, diş eti ünsüzüdür.

PıŞğıyman “bıçkıyla” (I-H/196), herkiŞ (I-G/181; I-I/240; I-D/87).

/T/ ünsüzü

/t/-/d/ arası ünsüzdür. ASİTA’da kullanımının yaygın olduğu görülmüştür:

ayğıTıñı “eşyasını” (II-D/88), biTdi (I-H/197, 198, 213), işte (I-H/201, 203, 219; I-I/229; II-A/52), saTÇağ (I-H/203), unuTuyom “unutuyorum” (I-H/214), edremiT (I-H/215), armıTlı (I-H/215), Törd (I-H/219), ūraşTım (I-I/229, 230), çıkTığın (I-I/240), geTÇek (I-I/247), Tutacağa (II-A/39), Tıkanmış (II-A/52), gölasTar “kolastar” (II-B/62).

4.1.2.2. Ünsüzlerle ilgili ses olayları

Ünsüz türemeleri

Ünsüz türemesi; sözcük ön, iç ve son seslerinde, sözcüğün aslında olmayan bir ünsüzün ortaya çıkmasıdır³³.

Başta ünsüz türemeleri

/h-/ sesi türemesi

Talat Tekin, /h-/ ön türemesi ile ilgili olarak bugün yalnız Güney-doğu grubu (Çağatayca) ile Güney-batı (Oğuz grubu) lehçesinde korunduğunu kaydetmektedir³⁴.

Sözcük başında /h-/ türemesi, Azerbaycan Türkçesinde de görülmektedir. ASİTA'da, Standart Türkiye Türkçesi yazı dilinde ünlü ile başlayan bazı sözcüklerde düzenli olarak /h-/ türemesi görülmektedir.

hindi “şimdi<uş imdi” (I-D/94,122; I-F/152; I-I/231,233,259; III-D/92; III-E/121; III-H/170; V-A/13), hordan “h+oradan” (I-D/122), hinden “şimdiden” (II-A/42), höyle “öyle” (I-D/79,81; III-G/155), höyleydi “şöyleydi” (III-D/100), hu “şu” (I-E/133; I-I/231; II-A/46; II-B/69; III-D/97; III-G/150), hurda “orada” (I-A/25; II-B/69; III-G/149), hurdan “oradan” (III-A/17; III-G/153), hoyanna “o yana” (I-D/81), hora “orası, ora” (I-D/122), hunu “şunu” (I-E/133), hunun “şunun” (I-I/231), ho “o” (I-I/267; III-G/152), huraya “şuraya” (III-G/151).

İçte ünsüz türemesi

Türkçede alıntı sözcüklerdeki “ayın” ve “hemze” nin boğumlanma zorluğundan dolayı bu seslerin yerine gelişen /-v-/ ve /-y-/ gibi sesler vardır. Tahtacı Türkmen ağızlarından derlediğimiz metinlerdeki birkaç örnekte de iç seste bu ünsüzlerin türediği görülür.

dovā “Ar.du’ā” (I-D/127), mūtāyid “Ar. mute’ahhid” (III-H/138; V-B/52).

Sonda ünsüz türemesi

Bilinen geçmiş zaman ve ek-eylemin bilinen geçmiş zaman III. teklik şahıs çekiminde sonda /-n/ türemesi görülmektedir.

³³ Zeynep Korkmaz, Gramer Terimleri Sözlüğü, TDK Yay., Ankara, 1992, s. 163.

³⁴ Talat Tekin, Ana Türkçede Aslî Uzun Ünlüler, Hacettepe Üniversitesi Yay., Ankara, 1975, s.213.

varydın “vardı” (I-D/81; I-H/188), ucuzdun “ucuzdu” (I-H/207), yaşındayydın “yaşındaydı” (I-I/228), olmayaydın “olmasaydı” (I-J/296), diyolarydın “diyorlardı” (II-A/26), kınığdalarydın “Kınık’talardı” (II-A/41), veridın “verirdi” (II-B/62), çalarydın “çalardı” (II-B/62), ordaydın “oradaydı” (II-B/70).

Ünsüz değişimleri

İlk ses ünsüz değişimleri

Tonlulaşma; /p/, /ç/, /t/, /k/ tonsuz sert ünsüzlerin yumuşayarak tonlu /b/, /c/, /d/, /g/, /ğ/ ünsüzlerine dönüşmesi olayıdır³⁵.

/g-/ < /k-/ , /-g-/ < /-k-/

gendime “kendime” (I-D/120), içgiciydin “içkiciydi” (I-I/251), gendine (I-İ/280), gendi “kendi” (I-İ/265; II-A/17), esgiden “eskiden” (I-H/196, 206), gendimi “kendimi” (I-İ/280), asgerlerin “askerlerin” (I-H/220).

/ğ-/ < /k-/

ğavaltı “kahvaltı” (I-A/9), güz “kız” (I-A/11, 13, 25, 33, 36), güzüm “kuzum” (I-A/11), ğırdıla “kırdılar” (I-A/15), ğucağandaydı “kucağındaydı” (I-A/17), ğaradeniz “karadeniz” (I-A/18), ğabağ “kabağ” (I-B/41, 43; I-I/230), ğımıldıyo “kıımıldıyo” (I-D/77,78), ğol “kol” (I-D/79, 80), ğısaydın “kısaydı” (I-D/80), ğoca “koca” (I-D/85), ğalın “kalın” (I-D/87), ğaz- “kaz-“ (I-D/92), ğarı “karı” (I-D/100), ğardaşı “kardaşı” (I-G/165), ğatır “katır” (I-H/188), ğatıran “katıran” (I-H/193, 195), ğartal “kartal” (I-I/249), ğaç “kaç” (II-A/17), ğaburgaları “kaburgaları” (II-A/47), ğolasdar “kolastar” (II-B/62).

/d-/ < /t-/

Eski Türkçede sözcük başlarında /d-/ sesi bulunmamaktadır. Eski Türkçede /t-/ ile başlayan sözcüklerin büyük bir kısmı Eski Anadolu Türkçesinde /d-/ ye dönmüştür. /t/ > /d/ değişimi ile /d/ ye dönen sözcüklerin bir kısmı Eski Anadolu Türkçesi devresinden sonra tekrar /t/ ye dönmüş, bir kısmı /d/ li biçimde kalmışlardır³⁶. Eski Anadolu Türkçesinin karakteristik bir özelliği olan sözcük başında /t/ > /d/ değişimi ASİTA’da

³⁵ Zeynep Korkmaz, Gramer Terimleri Sözlüğü, 2. Baskı, TDK Yay., Ankara, 2003, s. 215.

³⁶ Muharrem Ergin, Türk Dil Bilgisi, Bayrak Yayınları, İstanbul, 2004, s. 91.

varlığını korumakta ve bu tonluluşma olayı sıklıkla görülmektedir. Eski Anadolu Türkçesinde sözcük içinde görülen /t/ > /d/ tonluluşması ASİTA’da da görülmektedir. Öyle ki bulunma ve ayrılma hâl ekinde, bazı fiil yapma eklerinde ve görülen geçmiş zaman ekinde ünsüz uyumuna aykırı olarak /d/ li şekillerin tercih edildiği görülür:

dutuyon mu “tutuyor musun” (I-E/138), depeledim “tepeledim” (I-H186), depelediğim “tepelediğim” (I-H/186), daşın “taşın” (I-H/219), dutulmaz “tutulmaz” (II-A/42), dıkanmış “tıkanmış” (II-A/52), dutmadı “tutmadı” (III-B/34), depesine “tepesine” (III-C/53), denesi “tanesi” (III-D/86), daşağal “taşağıl” (III-F/132), dutsun “tutsun” (III-F/142), dutmayıverin “tutmayıverin” (III-F/144), dadı “tadı” (III-G/157,163), dutuyom “tutuyorum” (III-H/188), dabanı “tabanı” (III-H/191), dağdıla “taktılar” (III-H/194), dēzēm “teyzem” (III-H/190,196).

/c-/ < /ç-/

Kurallı değildir. Yalnızca birkaç örnekte görülür:

cingen “çingene” (III-D/71), cingenlerinden “çingenelerinden” (III-D/71).

İç ses ünsüz değişimleri

/ğ-/ < /v-/

goğuyoņuz “kovuyorsunuz” (I-İ/268), ağırdunoņ “avurdunun” (I-İ/279).

/c-/ < /j-/

garaca (I-İ/278).

Ünsüz benzeşimleri

/cc-/ < /zc-/

accığ “azıcık” (I-A/7; I-D/80; II-A/30), ıccık “azıcık” (I-I/231; II-A/42).

/ll-/ < /ly-/

millar “milyar” (III-F/144; III-E/112).

/nn-/ < /nl-/

hannar “hanlar” (I-I/250), bunnarın “bunların” (I-A/34; I-E/139), onnar (I-J/296),

onnarına “onlarla” (II-C/78), bunnarına “bunlarla” (III-F/133), onnarı “onları” (IIID/90), bunnā “bunlar” (III-H/196).

/-nn-/ < /-ln-/

günnar “gülmar” (III-H/185, 191).

/-nn-/ < /-ğ-/

inne “iğne” (III-G/149, 150).

Son ses ünsüz değişimleri

/-g/, /-ğ/ < /-k/, /-k/

yog “yok” (I-İ/267).

/-ş/ < /-s/

herkiş “herkes” (I-I/240; II-D/87; I-G/181).

Ünsüz erimesi/düşmesi

Ünsüz düşmesi sözcük içinde (bir ünsüzden önce), sözcük sonunda veya kaynaşma olayı ile iç seste /r/, /n/, /l/, /f/ gibi akıcı ve sızıcı ünsüzler ile /y/, /g/, /ğ/, /k/, /h/ gibi ünlüleşme ve sızıcılaşarak erime özelliği taşıyan ünsüzlerin kaybolması olayıdır³⁷.

ASİTA’da iç seste sızıcı ünsüzlerin düştüğü görülmektedir.

/-Ø/ < /-f-/, */-Ø/ < /-v-/*

ökelendimidi “öfkelenmişim” (I-D/128), yōmiye “yevmiye” (III-E/110), çuālī “çuval” (V-C/69, 70, 71), evele “evvela” (I-I-230).

/-Ø/ < /-ğ-/, */-ğ-/*

ölān “oğlan” (III-A/8; V-A/28), ölum “oğlum” (I-A/14; III-B/32), ölen “öğlen” (I-H/189), aşşā yanna “aşşağı yanına” (I-J/301), aşşā “aşşağı” (II-A/31), emmiōlu “emmioğlu”

³⁷Korkmaz, 3. Baskı s. 231.

(I-H/203), dōmuş “doğmuş” (I-I/232), mūla “muğla” (V-A/5), aydōdu “aydoğdu” (III-A/14), yāmur “yağmur” (II-A/26), āzımın “ağzımın” (III-G/157), dōrū “doğru” (I-I/242).

/-Ø/ < /-h-/

maşalla “Ar. maşallah” (I-A/17; I-E/136; 138), tārā “tahra” (I-D/88), mūtar “muhtar” (I-D/102,115), bēriz “perhiz” (I-E/153), tātādan “tahtadan” (I-H/196), tātācığma “tahtacılıkla” (I-H/198), maalle “mahalle” (IV-A/5), āmat “Ar. ahmed” (I-G/164), Pēriz “perhiz” (I-F/153), ōrangāzi “orhangazi” (I-H/215), maalle “mahalle” (IV-A/5), muarrem “muharrem” (V-C/86), gāvede “Ar. kahve” (I-G/167), gāveden “kahveden” (I-G/175), ırāmatlık “rahmetli < Ar. rahmet” (I-H/191; III-H/190, 192), heralda “herhalde” (III-A/12; III-D/72), tātācılg “tahtacılık” (II-A/40), fetiye “fethiye” (V-A/5), memed “mehmet” (I-J/294; I-C/54; V-C/74), mūtaÇ “muhtaç” (III-C/47), tembē “tembeh” (III-F/141).

/-Ø/ < /-y-/

dēzemgil “teyzemgil” (I-H/201), gōdula “koydular” (I-J/304), dēze “teyze” (I-D/85; I-I/239,242), ayoş “ayyaş” (I-F/147), gōdu “koydu” (I-J/293), geçmedise “geçmediyse” (II-D/86), dēzem “teyzem” (III-H/190), yōsa “yoksa” (IV-A/4), bişē “bir şey” (I-A/25; I-F/160).

/-Ø/ < /-k-/

āşām “akşam” (I-D/114; I-İ/276; III-E/128; III-H/189; IV-A/10), yōsa “yoksa” (IV-A/4), yōdu “yoktu” (II-B/67), ōsüz “öksüz” (III-A/15).

/-Ø/ < /-l-/

kağın “kalkın” (I-D/127), kağar “kalkar” (I-F/147), kakmayıverdi “kalkmayıverdi” (III-B/36).

/-Ø/ < /-t-/

tererūs “terörist” (V-B/56), serbes “serbest” (I-H/202).

/-Ø/ < /-n-/

bēzin “benzin” (III-F/136), îsanın “insanın<Ar. insān” (I-G/181), sōrā “sonra”

(I-A/8; I-İ/270; II-A/23, 42; III-D/89; III-H/199; V-A/12), anılas “ambulans” (I-D/81), tāsıyon “tansiyon” (II-A/7, 36; III-E/128).

/-Ø-/</-r-/, */-r/*

deyikle “demişler” (I-D/95), elleyemiyo “elleyemiyor” (I-D/111), süprüz “sürpriz” (I-İ/280,281), vā “var” (I-H/201), alve “aliver” (I-E/135), oturuyoduk “oturuyorduk” (I-A/8), bi “bir” (II-B/62), oluyo “oluyor” (I-A/19,20), götürmüyola “götürmüyorlar” (I-B/57), olu “olur” (I-I/245), bulusam “bulursam” (I-J/287), gediveridi “gidiverirdi” (II-A/29), göçdüle “göçtüler” (II-A/41), belisiz “belirsiz” (III-D/98, 108).

/-Ø-/</-s-/

naāl “nasıl” (I-D/74; III-A/21; III-C/51).

Ünsüz ikizleşmesi

İkizleşme, sözcük kökündeki herhangi bir sesin, yan yana iki kez yer almasıdır. İkizleşme uzun ünlülerin kısalması, vurgu gibi seslik nedenlerle ortaya çıkabilir³⁸. ASİTA’dan derlenen metinlerde ünsüz ikizleşmesinin gerçekleştiği kelimeler:

aşşāya “aşağıya” (III-D/91), eşşeg “eşek” (V-A/25), güccük “küçük” (I-I/229), aşşāyanna “aşağı yanına” (I-J/301, 302), héyyé “heye” (I-F/158), aşşa “aşağıya” (II-A/31), amma “ama” (III-A/14; III-B/38; III-E/113), yeddi “yedi” (I-D/87), seggiz “sekiz” (I-D/87).

Ünsüz tekleşmesi

Kimi Arapça kökenli sözcüklerin özgün şekillerinde ikiz ünsüzler bulunur. Türkçeye giren bu tür sözcükler yalın hâlde tek ünlüyle söylenir/yazılır³⁹. Arapça ve Farsça kökenli sözcüklerin asıllarında bulunan ikiz ünsüzden biri Türkçenin yapısına uyarak düşmektedir.

eveli “evveli” (I-G/188; II-A/52), evele (I-I/230).

Büzülme/hece kaynaşması

Büzülme bir sözcükte, kimi zaman ünlülerden birinin, kimi zaman da ünlülerle

³⁸ Eker, s. 274.

³⁹ Eker, s. 274.

birlikte, yanlarındaki zayıf ünsüzlerin /y/, /ğ/, /h/ kaybolmasıdır. Bu ses olayından sonra ünsüz erir, daha sonra yan yana bulunan iki ünlü kaynaşarak tek ünlü hâline gelir⁴⁰.

berānına “beri yanına” (I-D/102,105), āšāmādağ “akşama dek” (II-A/49), naporız “ne yaparız” (V-A/46), ayucuna “ayak ucuna” (I-D/86), beriyanna “beri yanına” (I-D/86), berānında “beri yanında” (I-H/218), netdile “ne ettiler” (I-A/514), netdin “ne ettin” (I-A/35), netçeyem “ne edeceğim” (I-B/43), netdiyse “ne ettiyse” (I-C/53), nolcağ “ne olacak” (I-F/146), posTāne “postahane” (II-A/45), haSTāne “hastahane” (II-A/54; IV-A/9).

Hece yutumu

Bir sözcükte boğumlama noktaları aynı ya da birbirine yakın hece gruplarından birinin kaybolması sonucu oluşan ses olayıdır⁴¹.

yanna “yanına” (III-B/36; I-C/49; I-G/167,174; I-H/211), durmācağ “durmayacak” (II-A/39), bulmālım “bulmayalım” (III-D/92), vurdurmācādım “vurdurmayacaktım” (III-G/150), telezon “televizyon” (II-A/28).

4.2. Türkmen Tahtacı Ağız Şekil Bilgisi

4.2.1. İsimler (Adlar)

Varlıkları, duygu ve düşünceleri, durumları bildiren, karşılayan sözcüklere isim denir⁴². Varlıklara verilişlerine göre (özel isim-tür ismi), varlıkların sayısına göre (tekil-çoğul isim, topluluk ismi), varlıkların oluşuna göre (somut-soyut) ve yapılarına göre (basit-türemiş-birleşik) olmak üzere dört grupta incelenmektedir⁴³.

Türkmen Tahtacı Boyunda Görülen Ağız Özellikleri (Serik Örneklemi) ve Azerbaycan Türkçesi ile Karşılaştırmalı İncelemesi adlı bu çalışmada ses özelliklerini gösterebilmek adına isim yapım (türetme) ve çekim ekleri incelenmiş olup isim türlerine ayrıca yer verilmemiştir.

Türetme ekleri, isim yapan türetme ekleri, fiil türeten yapım ekleri diye iki ana başlık altında toplanır. Ancak türetilen bir isim, bir başka isim ekiyle amaca uygun olarak

⁴⁰ Eker, s. 267.

⁴¹ Ali Akar, Muğla ve Yöresi Ağızları, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2013, s. 76.

⁴² Bilgin, s.180.

⁴³ Bilgin, s. 180-187.

genişletilir. Aynı durum fiiller için de söz konusudur⁴⁴. Bir fiile bir başka fiil yapma eki eklenir. Bu özelliklere göre ekler dört grupta incelenir:

- İsimden isim yapım ekleri
- İsimden fiil yapım ekleri⁴⁵
- Fiilden isim yapım ekleri
- Fiilden fiil yapım ekleri

4.2.1.1. İsim yapım ekleri

Standart Türkiye Türkçesinde isim veya fiil kök ve gövdelerine gelerek yeni isimler oluşturan eklerdir.

İsimden isim yapım ekleri

İsim kök veya gövdelerinden, köken anlamıyla bağlantılı yeni isim gövdeleri yapar⁴⁶.

Tahtacı Türkmen ağızlarından derlediğimiz metinlerde aşağıdaki isimden isim yapım ekleri gözlemlenmiştir:

/+IIK+/, /+IUk+/ eki

/+IIK+/, /+IUk+/ eki genel olarak isimlerden ve sıfatlardan soyut ve somut isimler türetmeye yarar⁴⁷. İşlek olarak kullanılan bir ektir.

mezerliğe (I-A/35, 36; I-D/84, 109), birlik (III-H/194), günlük (I-B/59; III-F/141), şişliği (I-F/151, 152), babalığı (I-I/245; III-H/190, 198), gevezeliğine “gevezelikle” (I-G/181), yavşaklığına “yavşaklıkla” (I-G/181), analığı (III-H/190; III-D/63), mezerlik (I-D/91), ocağılığı “ocaklık” (II-B/67; III-C/52; V-C/80), aylığı “aylık” (II-A/49; III-A/13; III-C/46), tātācılığı “tahtacılık” (II-A/40), ortalığın (II-A/29), ırāmatlığı “rahmetli” (I-H/191; III-H/186), gençliğimde (I-H/186), hordacılığı “hurdacılık” (III-D/81), hasdalığı “hastalık” (I-F/145; III-G/157), irezilliğine “irezillikle” (III-F/140; V-A/38), uzunluğda “uzunlukta” (III-H/169), amalelik “amelelik” (V-A/23, 42), şoförlük “şoförlük” (V-A/23), bellik (III-H/177), işçiliğine (V-A/28), mangallığı (V-C/81).

⁴⁴ Hamza Zülfikar, Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları, TDK Yayınları, Ankara, 1991, s. 46.

⁴⁵ İsimden fiil yapım ekleri ve fiilden fiil yapım ekleri “Fiiller” başlığı altında incelenmiştir. Bkz. Fiiller

⁴⁶ Eker, s. 315.

⁴⁷ Zülfikar, s. 110.

/+ız+/ eki

Bu ek isim soyundan yüklemlerde birinci çoğul kişi ekidir⁴⁸. Bu göreviyle oldukça işlek bir ektir. İsimden isim yapan yapım eki göreviyle de kullanıldığı görülmüştür ancak ek, bu yönüyle karakteristik bir özellik göstermez.

yalınız “yalnız” (I-B/42).

/+II+/, /+IU+/ eki

İsimden sıfat yapar. Eskiden beri işlek olarak sürüp gelen bir ektir. Özellikle sıfat olarak kullanılan bu ek, getirildiği sözcüğe genellikle sahiplik, bulundurma anlamı katar⁴⁹.

güllü (I-D/96, 97), lekeli (I-F/152), taplı (III-A/11), hağlı “haklı” (III-B/32), hataylı (III-D/65, 66, 72), amaliyatlı “ameliyatlı” (III-H/181), adanalılar (V-A/9), emekli (V-A/29), sayguludur “saygılıdır” (III-B/38), çatalı (V-C/92), boylu (III-D/68), zararlı (I-F/125).

/+gil+/ eki

İsimden isim yapar. Halk ağzından alınmış olan bu biçim bir ek gibi değerlendirilmiştir. Bu eke getirilen çoğul eki de uyuma aykırı olan /-gil/ hecesine uymuştur⁵⁰.

bâbamgil (I-H/197), dēzemgil “teyzemgil” (I-H/201), dayımgil (I-H/201), emmingil (I-J/294), ğıymatgil “kıymetgil” (II-A/10), dedemgil (III-H/183, 186), aligökgil (IV-A/5), abimgille (V-B/54).

/+CA+/ eki

İsimden isim yapan eklerdendir.

daşÇa (I-H/212), ortaca (I-H/212).

/+CI+/ eki

İsimden isim yapan işlek bir ektir. Bu ekin eklendiği sözcüğe “bir işi kendisine meslek veya sanat edinmiş kimse, bir işi görev olarak almış kimse... gibi anlamlar kattığı

⁴⁸ Zülfikar, s. 98.

⁴⁹ Zülfikar, s. 108.

⁵⁰ Zülfikar, s. 90.

bilinmektedir⁵¹.

savcının (I-I/241), tātācı “tahtacı” (I-H/198; III-B/38), hordacı “hurdacı” (III-D/64, 73, 81, 83), fırsatçı (IV-A/13, 14), işçiliğne “işçilikle” (V-A/28), gumarcı (V-C/93), ayakçı (III-F/138), içgiciydin (I-I/251) ormancı (I-J/300).

/+sIz+/, /+sUz+/ eki

İsme gelir, sıfat yapar. /-lı/ sıfat ekinin karşılığı olarak eskiden beri kullanılagelen bir ektir. İsimlerden olumsuz sıfatlar yapar⁵².

ösüz “öksüz” (III-A/15), parasız (V-A/23).

/+cIk+/ eki

Bu ek getirildiği isim ve sıfatlara genellikle küçültme anlamı katar. Ancak “azlık, sevgi, şevkat” gibi başka anlam görevleri de vardır⁵³.

encecik “incecik” (III-G/163), alıcığ (I-J/297, 301, 302), ayvacığ (I-F/215).

/+dAş+/ eki

Genellikle artlık-önlük uyumu dışında kalan bu ekin, kullanım alanı sınırlıdır. Ortaklık, bir yere, bir şeye mensubiyet anlamları katar⁵⁴.

ğardaşımın “kardeşimin, karındaş>kardeş” (III-H/193).

/+IncI+/, /+UncU+/ eki

Sıra sayı sıfatları yapar. “sonuncu, kaçınıcı...” gibi az sayıda örnekte bu ekin, sayı sıfatlarının dışında kullanıldığı görülmektedir⁵⁵.

birinci (V-A/4), ikinci (V-A/6), üçüncü (V-A/9), dördüncü (V-A/12), beşinci (V-A/15).

Fiilden isim yapım ekleri

Fiilden isim yapım ekleri, fiil kök ve gövdelerinden, köken anlamıyla bağlantılı

⁵¹ Zülfikar, s. 66-68.

⁵² Zülfikar, s. 141.

⁵³ Zülfikar, s. 68-71.

⁵⁴ Eker, s. 319.

⁵⁵ Eker, s. 321.

yeni ad gövdeleri yapan ve sayıca en fazla olan eklerdir⁵⁶.

/-In+/ eki

Kullanım sıklığı yüksek bir ektir. Eylemin gösterdiği iş, hareket vb. nin sonucu olan isimleri ifade eder⁵⁷.

gelin (I-A/8).

/-Ik+/, /-k+/ eki

Fiilden isim ve sıfat yapar. İşlek eklerimizden biridir⁵⁸.

bulaşığları “bulaşıkları” (I-A/9), dünek (I-H/208), uzağ “uzak” (I-J/297), gırığ “kırık” (I-J/299), yanığında (III-F/132), satılık (I-J/290), soğuş (II-A/18).

/-IntI+/ eki

Dönüşlülük/edilgenlik bildiren /-n-/ ekinin üstüne fiilden isim yapan /-tI/ ekinin getirilmesiyle oluşmuştur⁵⁹.

yaşantımız “yaşa-ntı+mız” (I-H/198).

/-Im+/ eki

Kalıcı isim yapan, en yaygın fiilden isim yapma ekidir⁶⁰.

yerleşim “yerleş-im” (I-H/209).

/+gI+/ eki

Bu ek genellikle tek heceli fiil köklerine gelir. Bunun yanında birden çok heceli olup çeşitli çatı ekleri almış biçimler üzerine de bu ekin getirildiği görülmektedir⁶¹.

bıçığına “bıçıkıyla” (I-H/196), sevgi (III-G/151), saygıdır “saygılıdır” (III-B/38), içgiciydin (I-I/251).

⁵⁶ Eker, s. 325.

⁵⁷ Eker, s. 329.

⁵⁸ Zülfikar, s. 98.

⁵⁹ Eker, s. 329.

⁶⁰ Eker, s. 328.

⁶¹ Zülfikar, s. 86.

4.2.1.2. İsim çekim ekleri

Eklendikleri isimlerin diğer isimlerle geçici anlam ilişkisi kurmasını sağlarlar.

Çokluk ekleri

Çoğul ekleri genel olarak, sayıca birden fazla varlığı, kavramı ya da aşırılığı ifade eden eklerdir⁶².

Çokluk eki /+lAr/, Tahtacı Türkmen ağızlarında /-n/ ile biten kelimelere eklendiğinde ilerleyici ünsüz benzeşmesi ile /+nAr/ şekline dönüşür. Ayrıca ekin sonunda bulunan akıcı /-r/ ünsüzünün düşmesiyle yanındaki ünlü uzar ve /+lĀ/, /+nĀ/ şekillerinde de kullanılır.

bunnarın “bunların” (I-A/34; I-E/139), onnar “onlar” (I-J/296), hunla “onlar” (III-A/4), onnarına “onlarla” (II-C/78), bunnarına “bunlarla” (III-F/133), onnarı “onları” (III-D/90), bunnā “bunlar” (III-H/196).

İyelik ekleri

İsimlere ve isim görevinde kullanılan sözcüklere eklenerek kime ve neye ait olduğunu bildiren eklerdir. Başka bir deyişle isimlere kişi kavramı katan, isimleri kişilere özgüleyen eklerdir. Bu nedenle belirttikleri kişiyle anılırlar⁶³ (Bk. Tablo 4.1.). İyelik ekleri isim soylu sözcüklerde ve isim görevinde kullanılan diğer sözcüklerde sahiplik kategorisini temsil eder.

Tablo 4.1. İyelik ekleri

1. teklik kişi	+(X)m
2. teklik kişi	+ (X)ŋ
3. teklik kişi	+(s)(n)+
1. çokluk kişi	+(X)mXz
2. çokluk kişi	+(X)ŋXz
3. çokluk kişi	+lArX(m) +nArX(n)+

ASİTA’da kullanımları şu şekildedir:

⁶² Eker, s. 337.

⁶³ Bilgin, s. 166.

1. teklik kişi

ölüm “oğlum” (I-A/6), çocuğlarımın (I-D/121), ebemim (I-C/60), ğafam (I-D/67), ayağlarım (I-D/69), yanıma (I-D/70), habarım “haberim” (I-A/32,33), ebem (I-H/191), gönlüm (I-H/202), ğızım (I-E/133, 138, I-I/258), ırahatım “rahatım” (III-A/7), akılıma (I-H/215), hezdalığımına “hastalığımla” (I-E/150), ğulağımına “kulağımla” (III-B/26), elimde (III-H/187), emmim (III-F/135; III-G/152), hizmetimim “hizmetimi” (III-A/18) canım (III-G/152).

2. teklik kişi

ğızına “kızına” (I-A/13), yüzün (I-D/66), dayın(I-I/231), burnunu (I-A/15), dayıyın “dayımın” (I-I/228), yatışın (I-I/245), gözlerin (II-A/6), ğafağ “kafan” (III-A/5), yakağ (III-H/187).

ASİTA’da 2. Teklik kişi ekinin kullanılmayıp 2. Tekil kişiye aitliğı bildirmek adına kişi zamirinin kullanıldığı durumlarla da karşılaşılmıştır:

senin ğızı (III-D/99), senin torunu (III-D/99).

3. teklik kişi

āzına “ağzına” (I-E/133), biri (I-D/128), evinden (III-B/29), morelini (III-C/45), parasını (III-C/47), analığı (III-D/63), ğardaşı (I-G/165), arabasında (III-D/67), adı (I-I/237, III-D/72), teki (III-D/79), durumunu (III-D/96), başı (III-G/153), şeyinden (III-G/157), dadı (III-G/157), ğolunu “kolunu” (I-D/76), gözüne (I-A/11), ğolu (I-D/80), böğrüne (I-D/96), şişliğı (I-E/151), kokusu (III-G/158), hayırına (III-G/161),bıdağlarını (III-H/176), salamı “selāmı” (III-A/10), işine (III-A/12), dibinde (I-G/165), omuzundan (I-D/76), ciyeri “ciğeri” (I-F/152), emmiölusundan “emmioğlundan” (I-H/207), anasıynan “anasıyla” (I-I/252), burnuna (I-A/6), babası (I-I/229)

ASİTA’da 3. Teklik kişi ekinin kullanılmayıp 3. Tekil kişiye aitliğı bildirmek adına kişi zamirinin kullanıldığı durumlarla da karşılaşılmıştır:

ğarının anasının ğafa “kadının annesinin kafası” (III-C/49).

1. çokluk kişi

gendimizin “kendimizin” (II-B/63), evimiz (III-D/74), ğollarımız “kollarımız” (II-A/43), evimizde (III-H/170).

2. çokluk kişi

evinize (I-D/127), soğanınıza (III-E/108).

3. çokluk kişi

sahapları “sahipleri” (I-D/94), kenarlarından (I-D/121), adlarını (I-H/214).

Durum/hâl ekleri

Durum ekleri, tümce içindeki isimleri diğer sözcüklere değişik anlam ilişkileri çerçevesinde bağlayan biçim birimleridir. Durum ekleri genellikle isimlerle tümcenin asıl ögesi olan yüklem arasında ilişki kurar⁶⁴.

Yalın hâl: Ø

İsmi herhangi bir çekim ögesi olmadan yüklemle bağlantı kurduğu hâlidir.

telefon etmediler “telefon etmediler” (I-A/9), rütübet olmuyo (I-A/20), baston varıydın “baston vardı” (I-A/25), amaliyat oldum (I-A/36), birket getirceğem (I-D/105), para yatırıyor (I-D/109), süprüz yapacāydın (I-İ/281), adam geldi (II-B/70), soğan soyduruyola (III-E/108), sepze pagetliyom (III-E/109), çocuğ var (IV-A/7).

İlgi eki: /+In/, /+Un/, /+nı/, /+nU/

Eklendiği isim ile başka bir isim arasında ilgi bağı kurar⁶⁵. Ünlü ile biten sözcüklere /+nIn/, /+nUn/, ünsüz ile biten kelimelere /+In/, /+Un/ biçiminde eklenir.

ısmayılımyı berānına “ismailimin beri yanına” (I-D/102), dal veliniy yeri (I-D/112), çanağkaleniñ dağlarını (I-I/256), boynumuy kökü (I-I/258), arabaniy yanında (I-İ/267), ōlāniy adı “oğlanın adı” (III-D/72), arkadaşımın evinden (III-B/29), īsāniy morelini “insanın morelini (III-C/45), dedeniziñ parasını (III-C/47), çocūñ āzına “çocuğun ağzına” (I-E/133), onuñ arabasında (III-D/67), zibidiniy teki (III-D/79), yeriñ durumunu (III-D/96), ağacın başı (III-G/153), korunaniy şeyinden (III-G/157), āzımıñ dadı (III-G/157), etin gökusu (III-G/158), ahçamların bıdağlarını “akçamların budaklarını” (III-H/176).

⁶⁴ Eker, s. 335.

⁶⁵ Zeynep Korkmaz, Türkiye Türkçesi Grameri, 3.baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2009, s. 268.

Yükleme hâli eki: /+I/, /+U/

Türkçede geçişli fiiller /+I/ ya da /+Ø/ durumundaki bir isim ya da öbeğini yani nesneyi belirtililik, belirtisizlik durumuna göre etkiler⁶⁶. Yüklem hâli de ismin doğrudan geçişli fiillerin etkisi altında olduğu hâlidir.

pencereleri aç (I-A/7), bulaşıkları çalkayım (I-A/9), ali emmiyi dedi (I-C/48), izini zor aldım (I-C/60), ğaldıramıyodu golunu (I-D/79), hem onu kökleyikle hem çamı (I-D/89), yerleri doldurcayık (I-D/95), camı açdım (I-İ/267), çanağkaleniñ dağlarını yol etdirdin (I-I/256), yolu ğaybetdim (I-İ/276), benim nomarayı vermiş (I-İ/278), parasını veririm (I-İ/279), netçen arabayı (I-J/288), ördü içini, dışını (II-B/70), çamı kökleyikle (I-D/87), onu götürdüm (I-D/88), tārāyı götürdüm (I-D/88), buñu ğazmadınız (I-D/92), ğızı diyom “kızı diyorum” (I-E/136), babasını ğonuşmağa (I-G/165), takSiyi dutuve (I-G/176), arabayı süren (I-G/178), ısdıkağları aldıla (I-H/197), paraları aldıla (I-H/197), evleri sardığ (I-H/197), adlarını unuduyom (I-H/214), beni ğurtar (I-I/233), cezeyi alırım (I-I/235), nāleti getirdim (I-I/244), beni getirdi (I-I/255), mariketi daşıdım (I-İ/264), Pazarı daşıdım (I-İ/264), tohumu geliyor (II-A/18), kimseyi ğodurmacaām “kimseyi koydurmayacağım” (I-D/106).

Yönelme hâli eki: /+A/

İsmi çekimli fiile, fiilimsiye veya edatlara bağlar. Fiilin bildirdiği hareketi yaklaşma ve yön gösterme ilgisiyle tamamlar⁶⁷.

ğızıña soracağsın (I-A/13), motura bin (I-C/49), oraya ğomuşla “oraya koymuşlar” (I-D/89), dibine ğadar vardı (I-D/91), bōrüne ğoyuğla (I-D/96), kime sorcayık (I-D/116), bana oldu (I-I/259), tuvalete götürürleridin (I-İ/264), bak odalara (I-İ/266), oraya endirikle (I-İ/274), bazara getdik “pazara gittik” (I-J/286), dohTora mı getdin (I-A/28), mezerliğe getdik (I-D/84), alığökgile kestirin (I-D/88), divarıñ dibine ğadar (I-D/91), gendime alcaām (I-D/120), yüzüne baksın (I-F/160), tağSiciye de (I-G/176), içine oturdu (I-G/177), atına binik (I-H/190), bize verÇek (I-H/190), abime dedi (I-H/193), saña vereceğem (I-H/193), hapısa girdiğinde (I-I/231), ğucağama verdile (I-I/232), kime tükürüyo (I-I/242), geline dek gelik (I-İ/276), odalara bağ (I-İ/267), vereme ğoyacāñız (I-İ/281).

⁶⁶ Eker, s. 362.

⁶⁷ Zülfikar, s. 42.

Bulunma hâli eki: /+DA/

İsmi fiile ve fiilimsilere bağlayan, bir yerde, bir durumda bulunmayı bildiren bir ektir⁶⁸.

yatıyo ya yoğunbakımda (II-A/44), ğarının anasının ğafada...varımış (III-C/49), endelyede ... var (III-D/74), tātācılığda para yoğ (III-F/135), kirada oturuyoğ (III-D/75), yaşımda varıdın (I-D/87), önünde götürdüm (I-D/88), gençliğimde dePeledim (I-H/186), adliyede var (I-I/237), ald ğatda (I-I/237), burda bağdım (I-İ/264), bir ayın içinde (I-İ/265), evde yoğ (I-İ/266), sıcakda oturuyon (I-İ/276).

Ayrılma hâli eki: /+dAn/

İsmi çekimli fiile, fiilimsiye veya edatlara bağlar. Getirildiği isme ayrılma, uzaklaşma anlamları katar. Bu eki almış olan tümleçler fiillere “başlangıç” veya “çıkış, ayrılış” ilgisiyle bağlanır⁶⁹.

burdan çıktığımda (I-B/43), kenarlarından vermeyikle (I-D/122), dibinden kökleyikle (I-D/87), hordan da yol geçiyo (I-D/122), kökden çıkarsa (I-D/88), benden önce ölcek (I-D/126), avludan, hayatdan... geldi (II-B/70), şireden mi oluyo (I-F/154), lafdan laf çıhdı (I-G/165), ellerden eyi adam olmuyo (I-H/191), esgiden PiÇerdik (I-H/196), dādan daā (I-H/199), yerden alalım (I-H/203), cezeevinde öldü (I-I/235), mariketden Taşıdım (I-İ/264), Pazardan Taşıdım (I-İ/264).

Araç hâli eki: /+IA/

İsimleri vasıta hâline getiren eke, vasıta hâli eki denir⁷⁰.

➤ Araç hâli eki /+ile/ nin ses uyumuna girmesiyle oluşan /+IIA/, /+IA/

Austunla (I-J/298), arabayla (V-B/54), demirle (I-J/298), bidonla alıyon (III-F/138), tanışıkla bunuyla (III-B/37).

➤ Yazı dilinde kullanılan /+ile/ ekine eski araç hâli eki /+n/ nin eklenmesi ve ardından gerileyici ünsüz benzeşmesi ile oluşan şekilleri: /+IIan/, /+nAn/, /+InnA/, /+InAn/

onuyna “onunla” (I-A/27), onna “onunla” (V-B/54), anbilansına gitmişle “ambulansla gitmişler” (I-A/32), otobüsüne gelmiş “otobüsle gelmiş” (I-İ/271), onuyınan,

⁶⁸ Zülfikar, s. 42

⁶⁹ Zülfikar, s. 43.

⁷⁰ Zeynep Korkmaz, Gramer Terimleri Sözlüğü, TDK Yay., Ankara, 1992, s. 64.

bunuynan yolladı “onunla bununla yolladı” (III-B/29), bıçğıyına “bıçkıyla” (I-H/196), moturuna “moturla” (V-B/55), bidonlarına alırdığ (III-F/137), otobüsüne “otobüsle” (III-H/190), gızın anasıynan ikisi “kızın anasıyla ikisi” (I-I/252), bizim göçüne gitdi “bizim göçle gitti (I-H/190), işçiliğine mişçiliğine “işçilikle, mişçilikle” (V-A/28).

Soru eki: /mI/, /mU/

/mI/, /mU/, eklendiği isimlere genellikle soru, tonlamaya bağlı olarak şaşırma, inkâr vb. anlamlar katan ektir. Tekrarlanan sözcüklerle birlikte anlamı güçlendirmek için de kullanılır⁷¹.

değel mi (I-A/5), gelecekle mi gelmecekle mi (I-A/10), sen mi etdin (I-A/14), burnu mu gırdıla (I-A/15), nomara var mı (I-İ/277), içmiyom mu (II-A/9), gidecek misin (III-C/74), olacağa mı var (I-A/31), mûtar mı bilcek (I-D/115), sâmi bili mi (I-D/118), boşa mı bekliyorum (I-D/125), duruyo mu görüyon mu (II-A/38)

ASİTA’da soru eki olan /mI/, /mU/ nın zarf-fiil eki olan /-IncA/ yerine de kullanıldığı gözlemlenmiştir:

ğurdanıverdik mi “kurdanıverince” (II-A/43)

“...yarın gözün yumuldu mu nolcağ” (II-D/87).

4.2.2. Sıfatlar

Sıfatlar önüne geldikleri isimlerin bir niteliğini gösterir ya da onları belirtir⁷².

4.2.2.1. Niteleme sıfatları

Soyut ya da somut isimlerin niteliklerini gösteren ve söz diziminde tamlayan durumunda bulunan sözcüklerdir⁷³. Bir varlığın rengini, biçimini, durumunu, boyunu... varlığın nasıl olduğunu ifâde eden sıfatlardır. Aşağıda Türkmen Tahtacı ağızlarından derlediğimiz metinlerde karşılaştığımız niteleme sıfatlarından örnekler sıralanmıştır:

goca ehtiyar ğarı (I-D/85), boş yerleri (I-D/95), goca ğarınığ nomarası (I-İ/274), ticari araca (I-İ/279), düz bi yer (I-J/300), ğalın ağaç (II-B/62), ince ağaç (II-B/63), ğısa ğolasdar (II-B/63), goca bidonlarına (III-H/137), serbes bi ev (I-H/206).

⁷¹ Eker, s. 337.

⁷² Eker, s. 354.

⁷³ Eker, s. 355.

4.2.2.2. Belirtme sıfatları

Belirtme sıfatları, isimlere ait belirtiyi ya da söz söyleyen tarafından belirtilmesi istenen yönü ifâde eden sözcüklerdir⁷⁴.

Sayı sıfatları

Sayı sıfatları, isimleri sayı bakımından sınırlar ve belirtir. Türkçeyi diğer dillerden ayıran özelliklerden biri, sayı sıfatlarıyla yapılan tamlamalarda isim ögesinin çoğul ek almayışındır⁷⁵.

bi pöşet “bir poşet” (I-A/31), iki günlük (I-C/59), birinci sınıfı (V-A/4), ikinci sınıfı (V-A/6), üçüncü sınıfı (V-A/9), iki dene kendir (I-J/295), bi bardağ (III-E/117,120), bir ay (III-G/149), bi düğün (III-H/197), iki kere (I-İ/263), iki yer (I-D/105), otuS sefer (I-D/70).

İşaret (İm) sıfatları

İşaret sıfatları, isimleri mesafe katma yoluyla işaret eder. İşaret sıfatlarını işaret zamirlerinden ayıran husus ek almayışlarıdır⁷⁶.

bu yanı (I-H/214), ho yanlarda “o taraflarda” (I-H/216), o akılı (III-H/188), ihi göcağ (I-I/253), o boş yerleri (I-D/95), o çocuk (I-I/237,238), o ağaçla (I-D/94), o zaman (I-I/256), hō arabanın yanında (I-İ/268).

Soru sıfatları

Soru sıfatları, isimlerin yer, zaman, sayı ve nitelik bakımından belirli duruma getirilmesi isteğini ifâde eden sıfatlardır⁷⁷.

ne yolu (I-İ/277).

Belgisiz sıfatlar

Belirsizlik sıfatları, isimleri genel olarak belirtir. Bu sıfatlar çekim eklerini almamakla, belirsizlik zamirlerinden ayrılır⁷⁸.

⁷⁴ Eker, s. 355.

⁷⁵ Eker, s. 355.

⁷⁶ Eker, s. 355.

⁷⁷ Eker, s. 355.

⁷⁸ Eker, s. 355.

başğa yere (III-H/188), çok yer (I-H/216), iki üç gelin (I-D/85, 86), her hafda (V-B/51), iki üç gün (I-B/44), bi geline (I-İ/276), bi ticari araca (I-İ/279), bi araba (I-J/287, 289), bi şöför (I-J/297), bi adam (II-B/70), bi āşām(III-H/189), bi yere (IV-A/7, 8).

4.2.3. Zarflar (Belirteçler)

Zarflar; fiillerin, sıfatların ya da başka zarfların önüne gelerek onları yer, zaman, durum, ölçü ve soru bakımından niteleyen, açıklayan sözcüklerdir. İsim soyundan gelen genel anlamlı sözcüklerin anlamlarını daraltır, sınırlar ve yüklemle doğrudan ilişkilidir⁷⁹.

4.2.3.1. Yer-yön zarfları

Yer zarfları diğer zarflar gibi eş zamanlı olarak herhangi bir yapım eki almamış ve bir yer ya da yön ifâdesi taşıyan yâni eylemin nerede yapıldığını gösteren sözcüklerdir⁸⁰.

aşşā endirmiyok “aşağıya indirmiyoruz” (II-A/31), yokarı çıkıyom “yukarı çıkıyorum” (I-A/22, 23).

4.2.3.2. Zaman zarfları

Zaman belirten sözcükler yüklemın zamanını belirlediklerinde belirteç işlevi üstlenmiş olurlar⁸¹.

sabāna (II-A/9; III-D/86; III-E/113, 127; IV-A/4), āşām “akşam” (I-D/114; III-H/189; IV-A/10), eveli (II-A/52), hindi “şimdi<uş imdi” (I-D/94, 122; I-F/152; I-I/231, 233, 259; III-D/92; III-E/121; III-H/170; V-A/13), hinden “şimdiden” (II-A/42), öteğen (I-D/84; I-G/164; II-A/15, 45, 48; III-D/63), yazın “yazları” (V-A/8, 9), epeyden beri gelemiyom (I-D/72, 73), gine mi döndü (I-D/68), bayak bi saldı (I-C/48), bāyā oluyo (I-A/37), bāyā oldu (I-D/100), getdikden sora açdım (I-A/8), yeni ğapatdım (I-A/8,9), hemen döner (I-F/159).

4.2.3.3. Miktar (Azlık-çokluk) zarfları

Azlık-çokluk zarfları, sıfat ve zarfların önüne gelerek derece ve miktar ifâde eder⁸².

⁷⁹ Eker, s. 355-356.

⁸⁰ Eker, s. 356.

⁸¹ Fuat Bozkurt, Türklerin Dili, 5. Baskı, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2002, s. 352.

⁸² Eker, s. 357.

“çok pis dönüyo” (I-D/67), daha berbat oluyo (I-A/19), pek çekmiyo (III-A/12), az çekmiyor (III-A/12), heç beğenmiyom (III-D/96), heç de bilmiyom (I-C/51), accığ eyileşiksin (I-D/66), çok durmaz (I-F/155).

4.2.3.4. Durum zarfları

Durum zarfları fiillerin yapılış biçimlerini belirten yani eylemin nasıl gerçekleştiğini gösteren, niteleme, kesinlik, ihtimal, tekrar vb. belirten sözcüklerdir⁸³.

öyle (I-I/259; I-H/279; I-J/296; II-A/19, 28; III-A/14, III-C/43; III-E/54; III-D/62, 94; III-E/127; V-A/26, 33; I-D/74, 112; I-H/198, 219), böyle (I-D/126; I-E/135; I-H/198; I-I/235; III-C/45), höyle (I-D/79, 81, 111; I-J/289), berbat oluyo (I-A/19), yavaş yavaş neye gelmiyon (I-A/24), eyi olur (I-C/61).

4.2.3.5. Soru zarfları

Soru sözcükleri yükleme ya da sıfata yönelik olduğunda belirteç görevi üstlenir⁸⁴.

naal dayandın (I-D/74), ne zaman (oldu) gız (I-A/37), neye gızmadınız (I-D/92), neye gelmiyon (I-A/24, 26).

4.2.4. Zamirler (Adıllar)

Sözdizimsel işlevleri adinkine özdeş olan sözcüklere adıl denir⁸⁵. Adların yerini tutan kişi, soru, gösterme ve belgisizlik kavramları taşıyan sözcüklerdir⁸⁶.

4.2.4.1. Şahıs (Kişi) zamirleri

Kişileri karşılayan, kişi adları gibi kullanılan zamirlere kişi zamiri denir⁸⁷.

ben (I-A/9, 36; I-B/43; I-C/54, 60; I-D/102, 114; I-I/239), sana (I-D/110; III-E/120), size (I-A/9; I-D/125; III-E/108), benim (I-I/236, 240), sen (I-A/14; I-B/43; I-D/93; III-A/5), siz (I-A/21, 36; I-D/125, 127), onların (I-D/124), onu (I-D/127), bizim (I-D/111; II-B/64; IV-A/12), onna “onlar” (II-A/11).

⁸³ Eker, s. 357.

⁸⁴ Bozkurt, s. 352.

⁸⁵ Bilgin, s. 246.

⁸⁶ Eker, s. 357.

⁸⁷ Bilgin, s. 248.

4.2.4.2. İşaret zamirleri

Varlıkları göstererek onların yerini tutan sözcüklere denir⁸⁸.

endē “o” (I-A/5; I-I/243, 244, 255; I-İ/278; II-A/39, 48, 84; III-D/84, 96; III-H/181), endēnin “onun” (I-A/5), huraya (I-E/135; III-G/151), hurdan (I-C/48; I-E/136; III-G/153), burda (I-A/20; I-B/42), burdan (I-B/43), ordan (I-B/43), ondan (I-F/153), onu (I-D/89), orda (I-I/250; III-H/189), oraya (I-D/89), bunu (I-D/92,102; III-H/173), burayı (I-D/124), hunu (I-E/133; IV-A/11), oraya (I-E/133), hu (I-E/133; III-G/150), bura (III-G/154), orayı (I-A/18), hōnuḡ (I-A/23), buḡḡarda “bunlarda” (I-A/34; I-D/82), huralara (I-A/34).

4.2.4.3. Dönüşlülük zamiri

Kişi kavramını pekiştiren “kendi” zamirine dönüşlü zamir denir⁸⁹. Cümledeki fiilin bizzat özne tarafından yapıldığını ifâde eder. “kendi” kelimesi ve bu kelimenin ek almış şekilleri dönüşlülük zamiri olarak kabul edilir.

gendime (I-D/120), gendi (I-F/145; III-H/174).

4.2.4.4. Belgisiz zamir

Herhangi bir varlığı kesin biçimde göstermeden, isim yerine kullanılan, varlıkları belgisiz biçimde karşılayan sözcüklere denir⁹⁰.

birini (I-D/89), kimseyi (I-D/106), biri (I-D/120), bişē “bir şey” (I-A/25), bişéy (I-A/34; I-D/82; I-F/160), birine (I-D/86, 89), kimisi (II-A/46, 47), kimse (II-C/77).

4.2.4.5. Soru zamiri

İsimlerin yerini soru yoluyla tutan zamirlerdir⁹¹.

ne biliyim (I-C/51), kim vā (I-B/59), kim biliyo (I-D/102), kimden (I-D/103), nere (I-D/104, II-A/10), kim görüyor (I-F/145), neye (I-D/92, II-A/12), kimin (III-D/98), ne olsun (I-A/22), nerdesiniz (I-A/36), né var né yoḡ (I-A/21), ne biliyim (I-C/51, 52), kimden (I-D/103), kim (I-E/145), neyden (I-F/155), neresine (I-H/217), nelerine (I-I/246).

⁸⁸ Bilgin, s. 254.

⁸⁹ Bilgin, s. 252.

⁹⁰ Bilgin, s. 256.

⁹¹ Bilgin, s. 258.

4.2.5. Fiiller (Eylemler)

Bir “eylem”i, bir oluşu ya da bir durumu kişi ve zaman kavramıyla anlatan sözcüklere eylem denir⁹². Fiil veya eylem, varlıkların yaptığı işi, hareketi, oluşu çeşitli ekler alarak şahıs ve zamana bağlı olarak anlatan sözcüklerdir. Türkçede fiiller; haber ve dilek kip ekleri ile zaman ve tasarlama anlamı kazanır; şahıs ekleri ile işin veya oluşun kim tarafından gerçekleştirildiğini belirtir.

❖ Bu bölümde “Fiiller” başlığı altında “İsimler” başlığı atında olduğu gibi türlerine yer verilmemiş, ses değişikliklerini gösterebilmek adına fiil yapım ve çekim ekleri incelenmiştir.

4.2.5.1. Fiil yapım ekleri

Türetme ekleri, isim yapan türetme ekleri ve fiil yapan türetme ekleri diye iki ana başlık altında toplanır. Türetilen bir fiil, bir başka fiil ekiyle amaca uygun olarak genişletilir⁹³.

Fiilden fiil yapım ekleri

Fiil tabanlarından yine fiil yapan eklerdir⁹⁴.

/-dır/- eki

Ettirgenlik anlamı veren eklerden biridir⁹⁵.

ğaldıramıyo “kalk-dır-amıyor” (I-D/76), değiştirmem “değiş-dir-mem” (III-B/39), yedirdim “ye-dir-dim” (III-A/19), alıştırdı “alış-tır-dı” (III-B/31), aldırmaş “al-dır-mış” (I-I/255), etdir- “et-tir-” (I-I/256, 257; III-H/176), dutdur- (III-H/176; V-C/93), öldür- “öl-dür-” (I-İ/269; III-D/94; V-C/90), endir- “in-dir-” (I-İ/273, 274,275), götürdü “git-dir-di” (I-J/300), kesdirin “kes-dir-in” (I-D/88), sīdır- “sığ-dır-” (I-D/95; V-C/95), doldur- “dol-dur-” (I-D/95; V-C/74, 86), godurmacağam “koy-dur-mayacağım” (I-D/106), bindirin “bin-dir-in” (I-İ/279), konuşduracağla “konuş-tur-acak-lar” (III-C/43), yapdır- “yap-tır-” (III-F/133), yazdır- “yaz-dır-” (III-F/143), vurdurmācādım “vurdurmayacaktım” (III-

⁹² Bilgin, s. 366.

⁹³ Zülfikar, s. 46.

⁹⁴ Eker, s. 329.

⁹⁵ Eker, s. 332.

G/150), dedirmem (III-H/193), gezdir- (III-H/198), dikdirceyem “dik-tir-eceğim” (IV-A/13), durdurmadıla “durdurmadılar” (V-B/57), verdir- (I-G/179).

/-n-/ eki

Dönüşlülük çatısı kuran eklerdendir⁹⁶.

tikanığılığı “tık-a-n-ıklığı” (I-D/78), ğapanıyomuş “ğapa-n-ıyormuş” (I-D/122), dıkanmış “tka-n-mış” (II-A/52), köklen- “kökle-n-” (I-D/93), dolandı “dola-n-dı” (I-D/81), okunuyo “oku-n-uyor”(I-I/240).

/-l-/ eki

Fiilden fiil yapan, edilgenlik anlamı veren ektir⁹⁷. Dönüşlülük anlamı verdiği örnekler de vardır.

sökül- “sök-ül-” (I-D/94; II-A/20), bozuluyo “boz-ul-uyor” (V-B/51), ğırıldı “kır-ıl-dı” (I-J/299), ğırılığ “kır-ıl-mış” (II-A/47), atıl- “at-ıl-” (II-A/20; II-B/68), yumuldumu “yum-ul-dumu” (II-D/87), ayrıl- “ayır-ıl-” (III-B/87, V-C/75), örülcek “ör-ül-ecek” (III-C/52), dakılacağı (III-C/53), görülmüyor “gör-ül-müyor” (III-D/88), yapılyomuş “yap-ıl-ıyormuş” (I-İ/274), satıl- “sat-ıl-” (I-J/290), eğilme “eğ-il-me” (II-A/48), dutulmaz “tut-ul-maz” (II-A/42), ğırkılanla “kırk-ıl-anla” (III-C/55), çekil- “çek-il-” (III-H/170), uğraşılır “uğraş-ıl-ır” (III-D/85), sarıldı “sar-ıl-dı” (V-A/12).

/-t-/ eki

Fiillere gelir, ettirgen fiil çatıları yapar⁹⁸.

getirtceğim “getir-t-eceğim” (I-D/105), ğapatdım “kapa-t-tım” (I-A/9; I-I/235; III-D/86, 87), bakıtmaya “bak-ıt-maya” (I-İ/280), anlatsana “anla-t-sana” (III-A/11), böyüt- “büyü-t-” (II-A/30; III-A/16, 17, 18), ğaynadıyom “kayna-t-ıyorum” (III-E/121)

/-ele-/ eki

Fiillerde sıklık çatısı kuran, eylemin gösterdiği hareketin ardı ardına ya da sıklıkla yapıldığını belirten ektir⁹⁹.

⁹⁶ Eker, s. 333.

⁹⁷ Eker, s. 333.

⁹⁸ Zülfikar, s. 143.

⁹⁹ Eker, s. 335.

depeledim “tep-ele-dim” (I-H/186).

/-Ar-/,-Ir-/,-Ur-/ eki

Fiil köklerine gelir, ettirgen fiiller yapar. Söz konusu işin bir başka nesne veya kimse üzerine aktarılması görevini görür¹⁰⁰.

doğurdu “doğ-ur-du” (III-B/27), çıkarmışla “çık-ar-mışlar” (IV-A/10), bitir- “bit-ir-” (III-D/73, III-F/133; V-A/15), geçirdi “geç-ir-di” (V-C/91), Pişirceğim “piş-ir-eceğim” (V-C/73).

/-ş-/ eki

Fiillere gelir, işteş fiil çatıları yapar¹⁰¹.

tanışkla “tanı-ş-mışlar” (III-B/37), döyüşenlerin “döv-üş-enlerin” (III-D/89), atışmış “at-ış-mış” (V-C/77).

İsimden fiil yapım ekleri

İsimden fiil yapım ekleri, ad kök ya da gövdelerinden, köken anlamıyla bağlantılı yeni eylem gövdeleri yapan eklerdir¹⁰².

/+IA-/ eki

İsimden fiil yapar, çok işlek bir ektir¹⁰³.

terledin “ter+le-din” (I-A/20), kökle- “kök+le-” (I-D/87, 88, 93), yolla- “yol+la-” (I-I/234; III-B/29), besledim “besi+le-dim” (III-A/18), nişanlayacaklarımı “nişan+la-yacaklarımı” (III-D/73), kokuladı “koku+la-dı” (III-H/186), başla- “baş+la-” (III-F/132; V-A/34), kötülemeyem “kötü+le-meyeyim” (V-C/66), pagetleyom “paket+le-yorum” (III-E/109), demle- “dem+le-” (I-A/36; III-E/121), hazırla- “hazır+la-” (I-A/9; III-E/124), ellemez “el+le-mez” (III-E/125), göğülamıyom “koğu+la-mıyorum” (I-G/171), bağla- “bağ+la-” (I-J/303; II-A/38), topla- “top+la-” (II-A/49), sepelenik “sepe+len-miş” (V-C/80), bıçaqlayık “bıçak+la-mış” (V-C/90).

¹⁰⁰ Zülfikar, s. 96.

¹⁰¹ Zülfikar, s. 143.

¹⁰² Eker, s. 323.

¹⁰³ Zülfikar, s. 101.

/+lAn-/ eki

hasdalandım “hasta+lan-dım” (I-D/84), seslenme “ses+len-me” (I-D/85), köklencek “kök+len-ecek” (I-D/93), seslen- “ses+len-” (I-D/85), ökēlendimidi “öfke+len-diydim” (I-D/128), ayaklandığı “ayak+lan-dık” (I-J/286), havalansın “hava+lan-sın” (I-A/7), yaşlan- “yaş+lan-” (I-H/223), evlenmişim “ev+len-mişmiş” (V-A/38).

/+A-/ eki

İsimden fiil türetir¹⁰⁴.

yaşantımız “yaş+a-ntımız” (I-H/198).

/+lAş-/ eki

İsimden fiil türetir.

yerleşdik “yer+leş-tik” (I-H/202, 204), yerleşim “yer+leş-im” (I-H/209), derTleşdi “dert+leş-di” (V-C/84).

4.2.5.2. Fiil çekim ekleri

Şahıs ekleri

Kişi, eylemin kim tarafından yapıldığını, kimle ilgili olduğunu belirtir:

- ❖ 1. Kişi: “Konuşan”dır; ben adılını karşılar.
- ❖ 2. Kişi: “Dinleyen”dir; sen adılını karşılar.
- ❖ 3. Kişi: “Konuşulan”dır; o adılını karşılar¹⁰⁵.

Şahıs eklerinin zaman ekleriyle kullanılışları

Şimdiki zaman

Fiilin, içinde bulunduğumuz zamanda (anlatışla birlikte) gerçekleştiğini anlatır¹⁰⁶.

Fiile (-i)yor eki getirilerek kurulur.

ASİTA’da -yor ekindeki /-r/ düşer ve bu düşüşün etkisiyle /-o/ ünlüsü uzatılarak söylenir. Ayrıca, daraltma özelliği bulunan /-yor/ ekinin etkisiyle /-yor/ ekinden önce gelen ünlü ve /-yor/ ekindeki /-y-/ ünsüzünün yarım ses değeri ile söylendiği görülmüştür.

¹⁰⁴ Zülfikar, s. 48.

¹⁰⁵ Bilgin, s. 368.

¹⁰⁶ Bilgin, s. 368.

bilmiyom “bilmi-yo-m/ 1. teklik kiři çekimi” (I-C/51), diyom “di-yo-m/ 1. teklik kiři çekimi” (I-E/135), götürmüyola “götürmü-yo-la/ 3. çokluk kiři çekimi” (I-C/57), alıyon “alı-yo-n/ 2. teklik kiři çekimi”(III-F/138), gelemiyo “gelemi-yo-Ø/ 3. teklik kiři çekimi” (I-D/71), gidiyok “gidi-yo-k/ 1. çokluk kiři çekimi” (I-H/211), bekliyom “bekli-yo-m/ 1. teklik kiři çekimi” (I-D/125), sayıyom “say-ıyo-m/ 1. teklik kiři çekimi” (I-H/212), ālıyonz “āğlıyo-nuz/ 2. çokluk kiři çekimi” (I-D/126), gelmeyiveriyo “gelmeyiver-iyo-Ø / 3. teklik kiři çekimi” (III-E/122), unuduyom “unud-uyo-m/ 1. teklik kiři çekimi” (I-H/214), gelmiyo “gelmi-yo-Ø/ 3. teklik kiři çekimi” (I-H/220), gelivermiyo “gelivermi-yo-Ø/ 3. teklik kiři çekimi” (I-H/216), ūrāşıyom “uğraşı-yo-m/ 1. teklik kiři çekimi” (I-I/230), biliyon “bil-iyo-ñ/ 2. teklik kiři çekimi” (I-I/233), diyo “di-yo-Ø/ 3. teklik kiři çekimi” (I-I/242), sıvıyon “sıvı-yo-ñ/ 2. teklik kiři çekimi” (II-A/67).

Geniş zaman

Fiile /-r-/ eki getirilerek kurulur. Ünlüyle biten fiillere bu biçimiyle gelen ek, ünsüzle bitenlerden sonra /-ır/, /-ir/, /-ur/, /-ür/, /-ar/, /-er/ biçimini alır¹⁰⁷.

olur “ol-ur-/ 3. teklik kişi çekimi” (I-C/61), gezerle “gez-er-le/ 3. çokluk kişi çekimi”(I-C/61), yürümez “yürü-mez-Ø/ 3. teklik kişi çekimi” (I-D/78), alıve “alıver-Ø/ 2. teklik kişi çekimi” (I-E/135), kaçır “kalk-ar- / 3. teklik kişi çekimi” (I-F/147), geder “ged-er-Ø/ 3. teklik kişi çekimi” (I-F/147), yürür “yürü-r-Ø/ 3. teklik kişi çekimi” (I-F/148), olmağ “olma-yız/ 1. çokluk kişi çekimi” (III-D/80).

Gelecek zaman

Bir fiilin, bir durumun gelecekte yer aldığını gösteren kiptir.

Ünlü uyumuna bağılı olarak iki eşbiçimliği bulunan /-AcAk/ ekiyle kurulur¹⁰⁸.

gelecekle “gel-ecek-le/ 3. çokluk kişi çekimi” (I-A/10), getcek “gid-cek-Ø/ 3. teklik kişi çekimi” (I-I/247), gelceyik “gel-ece-yık/ 1. çokluk kişi çekimi” (I-I/249, I-B/143), galcağam “kal-acak-am/ 1. teklik kişi çekimi” (I-B/44), gedeyeğem “git-ecek-im/ 1. teklik kişi çekimi” (I-C/60), seslenceyig “seslen-ecek-ık/ 1. çokluk kişi çekimi” (I-D/85), alcağan “al-acak-an/ 2. teklik kişi çekimi” (I-D/108), alıncağ “alın-acak- Ø/ 3. teklik kişi çekimi”

¹⁰⁷ Bilgin, s. 376.

¹⁰⁸ Bilgin, s. 375.

(I-D/116), sorcayık “sor-acak-ık/ 1. çokluk kişi çekimi” (I-D/116), görceyik “gör-ecek-ık/ 1. çokluk kişi çekimi” (I-H/195).

Bilinen geçmiş zaman

Bir gerçeği dile getiren, bir olguyu bildiren (bildirimsel nitelikli) bir kiptir. Başka deyişle belirli geçmiş zaman kipi, fiilin kesin olarak yapıldığını anlatır. Bu fiil konuşucunun gerçekleştirdiği ya da tanık olduğu, tanık olmasa bile gerçekleştiğini kanıtlayabileceği bir fiildir¹⁰⁹.

noldu “ne ol-du-Ø /3. teklik kişi çekimi (I-A/5), netdile “ne et-di-le/ 3. çokluk kişi çekimi” (I-A/5), etdile “et-di-le/ 3. çokluk kişi çekimi” (I-A/6), açdım “aç-dı-m/ 1. teklik kişi çekimi” (I-A/8), ğapatdım “ğapat-dı-m/ 1. teklik kişi çekimi” (I-A/9), geldik “gel-di-k/ 1. çokluk kişi çekimi” (I-H/199), saldım “sal-dı-m/ 1. teklik kişi çekimi” (I-C/49), vardık “var-dı-k/ 1. çokluk kişi çekimi” (I-H/189).

Öğrenilen geçmiş zaman

Fiilin içinde bulunduğumuz zaman diliminden önce olup bittiğini belirsiz olarak gösteren ya da başkalarından aktarıldığını bildiren kiptir. Ünlü uyumlarına bağlı olarak /-miş/, /-mış/, /-muş/, /-müsh/ ekleriyle kurulur¹¹⁰.

Türkiye Türkçesi ağızları, zengin söz varlığının yanında STT yazı diline göre daha zengin daha çeşitli gramatikal unsurları bünyesinde barındırabilmektedir.

Bugün STT yazı dilimizde tek bir morfemle karşılanan duyulan geçmiş zaman eki, Anadolu ağızlarında -mİş/-mUş, -Ik /-Uk, -Ip/-IpDUr gibi üç farklı morfemle karşılanmaktadır¹¹¹. ASİTA’da da /-Ik/, /-Uk/ ekleri duyulan geçmiş zaman eki olarak kullanılmaktadır.

batıyazığ “batıyaz-ığ-Ø/ 3. teklik kişi çekimi” (I-A/11), edikle “et-ik-le/ 3. çokluk kişi çekimi” (I-D/100), düzelik “düzel-ik-Ø/ 3. teklik kişi çekimi” (I-D/66), isteyikle “iste-yik-le/ 3. çokluk kişi çekimi” (I-D/121), vermeyikle “verme-yik-le/ 3. çokluk kişi çekimi” (I-D/122), gelik “gel-ik-Ø/ 3. teklik kişi çekimi” (I-İ/276; I-J/301; I-H/199; V-C/78; III-E/120), gecik “geç-ik-Ø/ 3. teklik kişi çekimi” (III-E/120), deyik “de-yik-Ø/ 3. teklik kişi çekimi” (I-İ/273; III-B/32; III-D/80, 81; V-C/87, 88), deyikle “de-yik-le/ 3. çokluk kişi çekimi” (I-İ/273; III-B/32; III-D/80, 81; V-C/87, 88), deyikle “de-yik-le/ 3. çokluk kişi çekimi” (I-İ/273; III-B/32; III-D/80, 81; V-C/87, 88).

¹⁰⁹ Bilgin, s. 370.

¹¹⁰ Bilgin, s. 371.

¹¹¹ Burak Telli, “-Ik/-Uk Duyulan Geçmiş Zaman Eki Üzerine”, Gazi Türkiyat, (24), 2019, s. 137

(I-D/95; I-İ/273), oluğ “ol-uğ-Ø/ 3.teklik kişi çekimi” (I-E/137; III-C/51), galmayığ “kalma-yığ-Ø/ 3. teklik kişi çekimi” (I-D/120), gedik “git-ik-Ø/ 3.teklik kişi çekimi” (I-C/54; I-I/251), kökleyikle “kökle-yık-le/ 3. çokluk kişi çekimi” (I-D/87, 89), vermeyik “ver-me-yık-Ø/ 3. tekil kişi çekimi” (I-D/94), ölüğ “öl-ük-Ø/ 3. tekil kişi çekimi” (I-D/97), göyüğla “koy-uk-lar/ 3. çokluk kişi çekimi” (I-D/107), oluğ “ol-uk-Ø/ 3. teklik kişi çekimi” (I-İ/275; IV-A/9, 10; I-E/137), böyüyük “böyü-yük-Ø/ 3. teklik kişi çekimi” (I-E/138), énik “én-ik-Ø/ 3. teklik kişi çekimi” (I-F/151, 152), binik “bin-ik-Ø/ 3. teklik kişi çekimi” (I-H/190), çıkığ “çık-ıg-Ø/ 3. teklik kişi çekimi” (I-İ/275; IV-A/9), acıkığ “acığ-ıg-Ø/ 3. teklik kişi çekimi” (I-İ/275), gırılığ “gırıl-ıg-Ø/ 3. teklik kişi çekimi” (II-A/47), vuruğ “vur-uğ-Ø/ 3. teklik kişi çekimi” (III-G/162), getirig “getir-ig-Ø/ 3. teklik kişi çekimi” (III-G/162), çığığ “çıg-ıg-Ø/ 3. teklik kişi çekimi” (IV-A/9), dolduruk “doldur-uk-Ø/ 3.teklik kişi çekimi” (V-C/74), verik “ver-ik-Ø/ 3. teklik kişi çekimi” (V-C/74), gudurug “gudur-uğ-Ø/ 3. teklik kişi çekimi” (V-C/79), yakığ “yak-ıg-Ø/ 3. teklik kişi çekimi” (V-C/79), sepelenik “sepelen-ik-Ø/ 3. teklik kişi çekimi” (V-C/80), PıÇaklayık “bıçakla-yık-Ø/ 3. teklik kişi çekimi” (V-C/90), öldürük “öldür-ük-Ø/ 3. teklik kişi çekimi” (V-C/90), gaÇıg “gaç-ıg-Ø/ 3. teklik kişi çekimi” (V-C/94), alıgsın “al-ıg-sın/ 2. teklik kişi çekimi” (II-A/33), endirikle “endir-ik-le/ 3. çokluk kişi çekimi” (I-İ/274), tanışıkla “tanış-ık-la/ 3. çokluk kişi çekimi” (III-B/37).

gelmemiş “gelme-miş-Ø/ 3.teklik kişi çekimi” (I-C/52), böyümüş “büyü-müş-Ø/ 3.teklik kişi çekimi” (I-E/136), çıkarmışla “çıkar-mış-la/ 3.çokluk kişi çekimi” (IV-A/10), aldırmiş “aldır-mış-Ø/ 3.teklik kişi çekimi” (I-I/255), tıkanmış “tıkan-mış-Ø/ 3.teklik kişi çekimi” (II-A/52), ölüyazmış “ölüyaz-mış-Ø/ 3.teklik kişi çekimi” (II-A/52), gomuşlarımış “koymuşlarmış” (I-D/86).

Şahıs eklerinin tasarlama kipleriyle kullanımı

Duyguları, istekleri anlatmak için kullanılan kiplere isteme/dilek kipleri denir. İsteme kiplerinde belirgin bir zaman anlamı yoktur.

Fiil daha gerçekleşmediği için bu kiplerde gelecek zaman anlamı sezilir¹¹².

Dört başlık altında incelenmektedir:

¹¹² Bilgin, s. 378.

Emir (Buyruk) kipi

Fiilin yapılması gerektiğini buyurarak anlatan kiptir. Bu kipin kip eki yoktur, kişi ekleri kip eki işlevini görür¹¹³.

havalansın “emir kipi 3. teklik kişi çekimi” (I-A/7), get “emir kipi 2. teklik kişi çekimi” (I-C/49), yogla “emir kipi 2. teklik kişi çekimi” (I-C/49), gel “emir kipi 2. teklik kişi çekimi” (I-C/49), durma “emir kipi 2. teklik kişi çekimi” (V-A/29), yapma “emir kipi 2. teklik kişi çekimi” (V-A/29), dutsun “emir kipi 3. teklik kişi çekimi” (III-F/142), getsin “emir kipi 3. teklik kişi çekimi” (III-G/161), diñlensin “emir kipi 3. teklik kişi” (I-H/189), getiriverin “emir kipi 2. çokluk kişi çekimi” (I-İ/278), bindirin “emir kipi 2. çokluk kişi çekimi” (I-İ/279), endirin “emir kipi 2. çokluk kişi çekimi” (I-J/303), bağlayın “emir kipi 2. çokluk kişi çekimi” (I-J/303), atmañ “atmayın-emir kipi 2. çokluk kişi çekimi” (II-A/19), büyüsün “emir kipi 3. teklik kişi” (II-A/19), bağma “emir kipi 2. teklik kişi çekimi” (III-F/135), getsin “emir kipi 3. teklik kişi” (III-G/161), vursun (III-G/161), desin (I-I/254), bak “emir kipi 2. teklik kişi çekimi” (I-İ/281), gonusun “emir kipi 3. teklik kişi” (III-C/46), gazan “emir kipi 2. teklik kişi çekimi” (III-C/47), ye “emir kipi 2. teklik kişi çekimi” (III-C/47).

İstek kipi

“-e (-a)” ekiyle kurulur. Eyleme istek anlamı katar. 1. çoğul kişi kullanımı, incelikli, dolaylı bir buyruk anlamı verebilir¹¹⁴.

çalkayım “istek kipi 1. teklik kişi çekimi” (I-A/9), gırayım “istek kipi 1. teklik kişi çekimi” (I-A/15), yoklayım “istek kipi 1. teklik kişi çekimi” (I-D/72), geliyim “istek kipi 1. teklik kişi çekimi” (I-D/72), bakıyım “istek kipi 1. teklik kişi çekimi” (I-C/49), bulmalıım “istek kipi 1. çokluk kişi çekimi” (III-D/92), diyelim “istek kipi 1. çokluk kişi çekimi” (V-B/52), yeyelim “istek kipi 1. çokluk kişi çekimi” (I-A/26; III-E/123), alıyım “istek kipi 1. teklik kişi çekimi” (I-D/121), oluyum “istek kipi 1. teklik kişi çekimi” (I-D/121, 124), diñlenelim “istek kipi 1. çokluk kişi çekimi” (I-H/189), biliyim “istek kipi 1. teklik kişi çekimi” (III-D/62), varıyım “istek kipi 1. teklik kişi çekimi” (I-D/114), gétmeyim “istek kipi 1. teklik kişi çekimi” (I-D/124), alalım “istek kipi 1. çokluk kişi çekimi” (I-H/203, 204), giresin (I-I/245), gezelim “istek kipi 1. çokluk kişi çekini” (I-J/289), veriyim “istek

¹¹³ Bilgin, s. 382.

¹¹⁴ Bilgin, s. 380.

kipi 1. teklik kişi çekimi” (I-J/305), girelim “istem kipi 1. çokluk kişi çekimi” (I-J/306), görmeyim “istem kipi 1. teklik kişi çekimi” (III-H/168), dikiyim “istem kipi 1. teklik kişi çekimi” (IV-A/13), kötülemeyem “istem kipi 1. teklik kişi çekimi” (V-C/66), alalım “istem kipi 1. çokluk kişi çekimi” (V-C/70).

ASİTA’da istek eki olarak /-sene/, /-sana/ nın da kullanıldığı görölmüştür:

desene “istem kipi 2. teklik kişi çekimi” (I-A/26), gedelimsene “istem kipi 1. çokluk kişi çekimi” (I-I/247), anlatsana “istem kipi 2. teklik kişi çekimi” (III-A/11).

Şart kipi

Bir boyutuyla dilek, öteki boyutuyla da koşul gösterdiği için, bu kipe genellikle dilek-koşul kipi denmektedir¹¹⁵.

dönme “şart kipi 3. teklik kişi çekimi” (I-D/69), desen “şart kipi 2. teklik kişi çekimi” (I-E/136, III-A/18), gatsam “şart kipi 1. teklik kişi çekimi” (III-E/121), demlesem “şart kipi 1. teklik kişi çekimi” (III-E/121), gelsele “şart kipi 3. çokluk kişi çekimi” (V-C/65), bağlasan “şart kipi 2. teklik kişi çekimi” (II-A/38), gelse “şart kipi 3. teklik kişi çekimi” (I-F/147), düzelse “şart kipi 3. teklik kişi çekimi” (I-D/67).

Gereklilik kipi

Fiilin gerçekleşmesinin gerektiğini belirtir. “-meli (-malı)” ekiyle kurulur¹¹⁶.

ASİTA’da da Standart Türkiye Türkçesi yazı dilinde kullanıldığı hâliyledir.

4.2.5.3. Fiillerin birleşik çekimleri

Ekfiil kullanılmaksızın kurulan çekimli fiilin belirttiği zamana yalın zaman denir. Yalın kipleri gösteren eklerden sonra ekfiilin aldığı /-di/ (i-di), /-miş/ (i-miş), /-se/ (i-se) eklerinden birinin getirilmesiyle bileşik zamanlı fiil oluşturulur¹¹⁷.

Hikâye çekimi

Asıl fiil kipinin gösterdiği hareketin görölen geçmiş zamanda cereyân etmiş olduğunu

¹¹⁵ Bilgin, s. 378.

¹¹⁶ Bilgin, s. 381.

¹¹⁷ Bilgin, s. 392.

bildirir. Bildirme ve isteme kiplerinin sonuna ekfiilin /-di/ (i-di) biçimi getirilerek yapılır¹¹⁸. Bu çekim konuşanın geçmiş zamanda gördüğü hareketleri hikâye etmek için, anlatmak için kullanacağı fiil şeklidir¹¹⁹.

Bilinen geçmiş zamanın hikâyesi

getirdimdin “getirdiydim” (I-I/244), aldımıydın “aldıydım” (I-J/295), geldi ydi (I-A/8, I-C/49), öldümüdün “öldüydüm” (II-C/76), getdiydik “gittiydik” (IV-A/4), olduydu (I-D/87), ökelendimdin “öfkeleniydim” (I-D/128), endiydik “indiydik” (I-J/301), geldimdin “geldiydim” (II-A/37), geldi ydik (V-A/43).

Öğrenilen geçmiş zamanın hikâyesi

getmēyidi “gitmemiști” (I-C/56), oturuğduğ “oturmuştuk” (I-A/8).

Şimdiki zamanın hikâyesi

oturuyoduğ “oturuyorduk” (I-A/8), geliyodu “geliyordu” (I-A/34), geliyodun “geliyordun” (I-A/35), diyodum “diyordum” (I-D/72), geliveriyodum “geliveriyordum” (I-D/72), yürüyodu “yürüyordu” (I-H/191), sürtüyoduğ “sürtüyorduk” (II-B/61), göçüyoları dın “göçüyorlardı” (III-H/183), duruyodu “duruyordu” (I-D/70), alıyoları dın “alıyorlardı” (I-I/243), diyoları dın “diyorlardı” (II-A/26), diyodu “diyordu” (II-A/28).

Geniş zamanın hikâyesi

gederdik “giderdik” (I-H/188), bulamazı dık “bulamazdı k” (IV-A/4), geliridi “gelirdi” (I-D/70), götürürleridi “götürürlerdi” (I-İ/264), gediveridi “gidiverirdi” (II-A/29), alırdı g “alırdık” (III-F/137), biterdi (III-F/137, 138), veridin “verirdi” (II-B/62; III-A/18), çaları dı “çalardı” (II-B/62), PiÇerdik “biçerdik” (I-H/196), girerleridin “girerlerdi” (I-İ/263), oludun “olurdu” (II-A/14).

Gelecek zamanın hikâyesi

Gelecek zaman eki /-AcAk/ üzerine hikâye geçmiş zaman eki /-DI/ getirilerek yapılır:

¹¹⁸ Bilgin, s. 392.

¹¹⁹ Ergin, Türk Dil Bilgisi, s. 321.

hazır!acādım “hazırlayacaktım” (I-A/9).

Şartın hikâyesi

Şart eki /-sA/ nın üzerine hikaye geçmiş zaman eki /-DI/ getirilerek yapılır:

olmayaydın “olmasaydı” (I-J/296), yağsaydı (II-A/29), göreydin “görseydin” (III-H/200), gıvratsaydı “kıvratsaydı” (I-J/301).

Rivâyet çekimi

Bildirme ve isteme kiplerinin sonuna ekfiilin /-miş/ (i-miş) biçimi getirilerek yapılır. Bildirme kiplerinde söylemi geçmişe aktarır ve söylemin başkasından duyulduğunu, ona inanılmadığını ya da onun küçümsendiğini; isteme kiplerinde ise eylemin gerçekleşmediğini ya da söylemin küçümsendiğini anlatır¹²⁰.

Öğrenilen geçmiş zamanın rivâyeti

gelmişimiş “gelmişmiş” (III-D/63), evlenmişimiş “evlenmişmiş” (V-A/38), demişlerimiş (II-A/23).

Şimdiki zamanın rivâyeti

biliyomuşdur “biliyormuştur” (II-B/69), oturuyomuş “oturuyormuş” (I-I/252), inanmıyomuş “inanmıyormuş” (III-D/76).

Gelecek zamanın rivâyeti

nişanlacaklarımış (III-D/73), nolacāmış “ne olacakmış” (III-C/44).

4.2.5.4. Birleşik fiiller

İki eylemin ya da bir ad soylu sözcükle bir yardımcı eylemin birleşmesiyle oluşur¹²¹.

İsim+fiil yapısında olanlar

Yardımcı eylemlerin adlarla ya da eylemsilerle oluşturduğu bileşik eylemlerdir. Bu eylemler, biçimce ayrı olsalar da anlamca bütünlük gösterirler¹²².

¹²⁰ Bilgin, s. 393.

¹²¹ Bilgin, s. 410.

¹²² Bilgin, s. 416.

emekli olduğ (V-A/29), ğabul et” kabul et” (V-A/33), ğaybetdim “kaybettim” (I-İ/276), vefat etdi (V-A/38), ilâzım oldu “lazım oldu” (V-A/40), teslim etdim (I-I/236), bēiz ederse “perhiz ederse” (I-F/153), keşfetdi (I-I/238), ğurban olduğlarım” kurban olduklarım” (III-B/35), seyrettiler (III-D/90), yol etdirdin (I-I/255).

Fiil+fiil yapısında olanlar

Belli kurallar içerisinde iki eylemin birleşmesiyle oluşan eylemlerdir.

Birleştirilen eylemlerden birincisi ana eylem, ikincisi bileşen eylemdir. Birleşmede kendi anlamını yitiren “bileşen eylem”, “ana eylem”e yeterlik, tezlik, sürerlik, yaklaşma gibi anlamlar kazandırır¹²³.

batıyazığ “batayazmış/yaklaşma fiili” (I-A/11), “yürüyebiliyorsun/yeterlilik fiili” (I-A/26), dutuve “tutuver/tezlik fiili” (I-G/176), gelmeyiveriyor “gelmeyiveriyor/tezlik fiili” (III-E/122), ölüyazdım “öleyazdım/yaklaşma fiili” (III-G/150), budayıveriyom “budayıveriyorum/tezlik fiili” (III-H/176), kakmayıverdi “kalkmayıverdi/tezlik fiili” (III-B/36), ğurdanıverdik mi “kurdanıverince/tezlik fiili” (II-A/42), ölüyazmış “öleyazmış/yaklaşma fiili” (II-A/52), enibilisem “inebilirsem/yeterlilik fiili” (I-A/27, 28), varamadım “yeterlilik olumsuz” (I-D/71), gelemiyom “yeterlilik olumsuz” (I-D/73), ğaldıramıyo “kaldıramıyor/yeterlilik olumsuz” (I-D/76), çalışdıramadı “yeterlilik olumsuz” (I-J/298), arayamadım “yeterlilik olumsuz” (I-B/41), geliveriyödüm “tezlik fiili” (I-D/72), sığdırbildikleri “sığdırabildikleri/yeterlilik fiili” (I-D/95), yürüyemiyodu “yürüyemiyordu/yeterlilik olumsuz” (I-D/101, V-A/24), éleyemiyom “elleyemiyor/yeterlilik olumsuz” (I-D/111), alive “aliver/tezlik fiili” (I-E/135), çömeliverir “tezlik fiili” (I-F/147), çıkamıyodur “yeterlilik olumsuz” (I-F/149, 150), gelivermiyor “tezlik fiili” (I-H/216), götürüve “götürüver-tezlik fiili” (I-I/250), getiriverin “tezlik fiili” (I-İ/275), çalışdıramadı “yeterlilik olumsuz” (I-J/298), gediveridi “gidiverirdi-tezlik fiili” (II-A/29), dayanamıyom “dayanamıyorum-yeterlilik olumsuz” (III-E/126), yapamağ “yapamayız-yeterlilik olumsuz” (III-F/144), dutmayıverin “tezlik fiili” (III-F/144), yeyemedim “yiyemedim-yeterlilik olumsuz” (III-G/156, 159, 162, 163), gedemiyom “gidemiyorum-yeterlilik olumsuz” (IV-A/7), gedemedim “yeterlilik olumsuz” (IV-A/8), deyiverdile “tezlik fiili” (V-A/44), ğatıver “katıver-tezlik fiili” (V-C/74).

¹²³ Bilgin, s. 411.

4.2.5.5. Ek-fiil

İsim soylu dil birimlerinin yüklem işlevi üstlenmesini sağlayan fiildir. Eklerden oluşan bir yardımcı fiil niteliği taşır: “/-im/, /-sin/, /-dir/, //-iz/, /-sınız/, /-dir/, /-ler/”.

Ekfiilin dört zamanı vardır: Geniş zaman doğrudan kişi eklerinin ad durumundaki ögelere eklenmesi ile kurulur. Belirli geçmiş /-di/; belirsiz geçmiş /-miş/, dilek/koşul /-se/ ekleri üzerine kişi eklerinin gelmesiyle kurulur¹²⁴.

Basit zamanlı fiillere, ek fiil getirilerek birleşik zamanlı fiil yapılır. Ek fiilin temel görevlerinden biri birleşik kip yapmaktır¹²⁵.

Ek-fiilin geniş zamanı

Ekeylemin geniş zaman kipi, şimdiki zaman kavramını da içerir. Geniş zaman kipinin çekiminde yalnızca kişi ekleri kullanılır. Kişi ekleri, kip eki işlevini de görür¹²⁶.

yok (I-A/32, 33; I-İ/266), var (I-A/34; I-C/57), yog (I-D/69; II-A/22), mutlakdaymışımdır “mutfaktaymışımdır” (I-C/54).

Ek-fiilin hikâyesi

Bildirme ve isteme kiplerinin sonuna ekeylemin /-di/ (-i-di) biçimi getirilerek yapılır¹²⁷. Ayrıca isim kök ve gövdelerine eklenerek onları yüklem yapar.

geldiydi (I-A/8; I-C/49), oturuyoduğ “oturuyorduk” (I-A/8), aldımıdın “aldıydım” (I-J/295), olmayaydın “olmasaydı” (I-J/296), geliveriyodum “geliveriyordum” (I-D/72), getmēyidi “gitmemişti” (I-C/56), geliridi “gelirdi” (I-D/70), yürüyemiyodu “yürüyemiyordu” (I-D/101), girerleridi “girerlerdi” (I-İ/263), götürüleridi “götürürlerdi” (I-İ/264), diyolarıdın “diyorlardı” (II-A/26), vericekleridin “vereceklerdi” (III-H/180), ökelendimidin “öfkeleniyordum” (I-D/128).

varıdın “vardı” (I-D/81; I-H/188, 218, 219; III-B/33), gısayıdın “kısaydı” (I-D/80), yogudun “yoktu” (I-H/202; III-B/34), ucuzudun “ucuzdu” (I-H/207), aksiydin “aksiydi” (I-H/207), yaşındayıdın “yaşındaydı” (I-I/228), mıstafayıdın “mustafaydı” (I-I/245),

¹²⁴ Bozkurt, s. 353.

¹²⁵ Ümit Hunutlu, “Ek Fiilin Öğretim Yöntemindeki Sorunlar”, Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi, Sayı: 7/1, 2018, s. 277.

¹²⁶ Bilgin, s. 388.

¹²⁷ Bilgin, s. 392.

iÇgiciydin “içkiciydi” (I-I/251), kınığdalarından “kınıktaydılar” (II-A/41), bembeyazdı (III-G/153), kolaydım “kolaydı” (III-H/174).

Ek-fülin rivâyeti

Bildirme ve isteme kiplerinin sonuna ekeylemin /-miş/ (i-miş) biçimi getirilerek yapılır¹²⁸. Ayrıca isim kök ve gövdelerine eklenerek onları yüklem yapar.

ğomuşlarımiş “koymuşlarımiş” (I-D/86), yapılyıyomuş “yapılıyormuş” (I-İ/274), demişlerimiş “demişlermiş” (II-A/23), nolâcâmiş “ne olacakmış” (III-C/44), gelmişimiş “gelmişmiş” (III-D/63), inanmıyomuş (III-D/76), evlenmişimiş (V-A/38).

varımış “varmış” (I-D/78, III-C/49), oyumuş “oymuş” (III-D/71), yanındaymış (III-D/74), yoğumuş “yokmuş” (III-D/78), esgidenimiş “eskidenmiş” (III-F/137).

Ek-fülin şartı

Yalın zamanlı eylemlerin sonuna ekeylemin /-se/ (i-se) biçimi getirilerek yapılır¹²⁹.

nétdiyse “ ne ettiyse” (I-C/53), verisen “verirsen” (I-D/111), dönersen (I-İ/269), bilmiyosan “bilmiyorsan” (I-İ/272), bulusam “bulursam” (I-J/287), é nibilisem “inebilirsem” (I-A/28), çıkarışa “çıkarırsa” (I-D/88), verisen “verirsen” (I-D/110), oluyosa (I-D/115), yerise “yerse” (I-F/152), ederise “ederse” (I-F/153), yemeSse “yemezse” (I-F/153), gelise “gelirse” (I-İ/263, III-B/30), olusa “olursa” (II-A/41), geçmedîse “geçmediyse” (II-D/86), ğonuşursa “konuşursa” (III-A/5), duyarsam (III-A/7), yatarsa (III-B/30), vurusa “vurursa” (III-G/161), ölüsem “ölürsem” (III-H/187).

Ek-fülin olumsuzu

Ekeylemin olumsuzu, olumsuz koşaç denen “değil” sözcüğüyle yapılır. Kip ekleri “değil” sözcüğünden sonra gelir¹³⁰.

ASİTA’da ek-fülin olumsuz şekli olarak kullanılan “ değil” kelimesi fonetik farklılıklar sonucu “değ el” şeklinde kullanılmaktadır.

değ el (I-A/5,15; I-D/110; II-A/25).

¹²⁸ Bilgin, s. 393.

¹²⁹ Bilgin, s. 394.

¹³⁰ Bilgin, s. 390.

4.2.6. Fiilimsiler/Eylemsiler

Söz ya da tümce içinde eylem adı olmaları dolayısıyla ad, adı niteledikleri için sıfat, iki tümceyi bağladığı için bağlaç olabilen ve yüklem görevinde bulunabilen sözcük ya da sözcük öbeklerine eylemsi adı verilir¹³¹.

4.2.6.1. İsim-fiiller

Eylemlerin herhangi bir zamana ya da kişiye bağlı olmayan biçimleridir¹³². /-mA/, /-İş/, /-mAk/ eklerinden birini alarak cümle içinde isim görevinde kullanılan fiilimsilerdir.

/-mA/ eki

/-mA/ lı adeylemler, eylemin belirttiği oluş, kılış ya da devinimden çok oluş, kılış ya da devinimle gerçekleşen işi adlandırır. Bu özellikleriyle /-mAk/ lı adeylemlere oranla ada daha yakındır¹³³.

- “sizi biz aydoğduynan **beşik kertmesi** etdik.” (III-H/187)
- “ben **yemene içmene** garişmam.” (III-F/142)
- “allaham **laf etmeğe** gelmez.” (III-D/89)
- “... **bakıtmaya** mı geldin” (I-İ/280)
- “... arabanın satışını **almayı** bilmiyok.” (I-J/292)
- “**beyin gınaması** oluğ” (II-A/47)
- “... **ağlamaya** durdu.” (I-I/252)
- “...gidib **gelmeye**...” (III-C/50)
- “...hep başa **bakmağa** gelik.” (III-H/199)
- “...**ağlamaya** gerek yok” (I-D/127)
- “getdiler babamgil **çalışmaya**.” (I-H/197)
- “..varıb **gelmeye**...” (III-C/50)
- “...**gönüşmaya** durdu.” (I-G/166)
- “...**gezmeye** getdim” (I-G/166)
- “**gezmeye** geldi.” (V-A/46)
- “... **çekmeğe** başladık.” (V-A/19)
- “... **yörümeye** durdu.” (I-İ/265)

¹³¹ Eker, s. 343.

¹³² Eker, s. 345.

¹³³ Bilgin, s. 431.

- “**başı**tmağa mı geldin.” (I-İ/280)
- “ömür **çalış**mayına geçti.” (V-A/35)
- “... **soy**maya dur” (III-H/178)

/-mAk/ eki

/-mAk/ ekiyle yapılan adeylemler, eylemin sözlüksel biçimidir. Eylemin karşıladığı işi, oluş, kılış ya da devinimi soyut olarak belirten bu adeyleme “matar” da denir¹³⁴.

- “...kira baylīm **vermek** dedim.” (III-F/134)
- “...**ūraş**mağ zor milledine” (III-F/145)

/-Iş/ eki

/-Iş/ lı adeylemler, eylemin belirttiği devinimin ya da oluş ve kılışın yapılış biçimini gösterirler. Bu adeylemler, adın aldığı bütün ekleri alırlar¹³⁵.

- “... arabanın **satışını** almayı bilmiyok.” (I-J/292)
- “o **gediş**e bi getdi.” (I-İ/269)

4.2.6.2. Sıfat-fiiller

Sıfat-fiiller, eylemlerden geçici sıfat yapmak üzere türetilen ve genellikle bir kişiye bağlı olmaksızın çekimlenen eylemsilerdir. Eylem ve sıfatların özelliklerini birlikte gösterirler¹³⁶.

Belli başlı sıfat-fiil ekleri: /-dlk/, /-mİş/, /-AcAk/, /-esi/, /-r/, /-mAz/, /-An/¹³⁷.

/-An/ eki

Geniş zaman ifade eden bu ek, eskiden beri en geniş ölçüde kullanılan partisip ekidir. Geniş zaman partisipi yapmak için en çok bu ek kullanılır. Şekil ve zaman eki durumuna geçmeyen dâima yalnız partisip eki olarak kalan bir ektir¹³⁸.

- “...parfümü **süren**, dodağa **boyayan** dışarı...” (III-D/103)
- “...**gırkılanla** gırkılâsın var...” (III-C/55)

¹³⁴ Bilgin, s. 430.

¹³⁵ Bilgin, s. 432.

¹³⁶ Eker, s. 345.

¹³⁷ Bilgin, s. 433.

¹³⁸ Muharrem Ergin, Türk Dil Bilgisi, 1. Baskı, Bayrak Yayınları, İstanbul, 2004, s. 334.

- “...dokuncağa **olanı** yemesse şişmiyor.” (I-F/153)
- “arabayı **süren** arabanın içinde.” (I-G/178)
- “saz **çalan** hasan...” (I-G/164)
- “**okuyan** çocuğ” (II-C/77)
- “çok **ölen** oldu.” (I-D/83)

/-Dİk/, /-DUk/ eki

Bu ek de, geçmiş zaman ifade eden ve çok kullanılan partisip ekidir. Bu ekin dikkati çeken tarafı bilhassa iyelik eki olarak kullanılmasıdır. İyelik eki diğer partisiplerden farklı olarak bu ekte adeta kaynaşmış bir durumda bulunur¹³⁹.

- “...**görmediğim** boynumun kökü ğaldı.” (I-I/258)
- “ğurban **olduğum** Allah...” (III-D/85)
- “...ğurban **olduklarım**...” (III-B/35)
- “...**bildiğim** gimi değel” (III-G/152)
- “**dePelemediğim** yer” (I-H/186)
- “**gezmediğimiz** bir yer” (I-H/187)
- “**bilmediyin** şeye” (I-J/302)
- “... **dedikleri** ğarı” (IV-A/13)
- “**ğıvratdığına**” (III-F/135)
- “**geldiyi** yerde...” (I-F/157)
- “...benim **ayağ basmadığım** yer ğalmadı.” (I-H/220)
- “...dayının ilkinkeği **götürdüğü** ğız” (I-I/228)
- “yanna **çıkydın** savcı vā ya” (I-I/240)
- “savcının **yazdığı** keğidi kumandana gösterdim” (I-I/241)
- “... geTÇek **olduğumuz** yer de bāyāğā var” (I-I/247, 248)
- “bu **dediklerim** yerleri...” (I-H/221)
- “benim **tanıdığım** dedi.” (I-I/240)
- “öyle **geldiği** gimi.” (I-I/279)
- “āşāmādağ **topladığı**” (II-A/49)

¹³⁹ Ergin, s. 335.

/-AcAk/ eki

Gelecek zaman ifâde eden bu ek de çok kullanılan partisip eklerinden biridir. Eski Anadolu Türkçesinin sonlarında ortaya çıkmış olan bu ek de aynı zamanda şekil ve zaman eki durumuna geçen partisip eklerindendir¹⁴⁰.

- “**dokuncağa** olanı yemesse...” (I-F/153)
- “...tam yılan **dutacağa** zaman...” (II-A/39)
- “... **geTÇek** olduğumuz yer de bāyāğā var” (I-I/247, 248)
- “**aļcağ** yerimiz” (I-H/205)
- “...**göreçeğem** zaman.” (III-A/18).

4.2.6.3. Zarf-fiiller

Eylemlerden türeyen ve cümlede eylem anlamını yitirmeden zarf ya da bağlaç görevi yapan sözcüklere zarf-fiil denir. Başka deyişle zarf-fiiller, zarf işleviyle bir yan cümleyi ana cümleye ya da bağlaç işleviyle iki cümleyi birbirine bağlayan eylemsilerdir¹⁴¹.

Belli başlı zarf-fiil ekleri: “/-ip/, /-ince/, /-e/, /-ken/ (i-ken), /-eli/, /-r/, /-mez/, /-meden/, /-erek/, /-dıkça/, /-dığında/...

/-Ası/ eki

- “... ekmeğe **hazırlayaşıya** çayı gör.” (III-E/124)
- “benim işler **bitesiye** bağ.” (I-I/235)
- “üğraşdım ūrāşıyam **deyesiye** yatdı.” (I-I/230)
- “bura **gelesiye** eridi zatan” (III-G/154)
- “maraş’a **varasıya**...” (I-H/216)

/-Ip/, /-Up/ eki

/-Ip/, /-Up/ ekleriyle kurulan zarf-fiiller, bağlandığı yan cümlemin ana cümleye eşdeğerli olduğunu, iki eylemin aynı zaman içinde art arda yapıldığını belirtir¹⁴².

- “... işde **gediP gediP** geliyola.” (III-C/49)
- “... **geliP** duruyodu...” (I-D/70, I-I/246, I-F/147)

¹⁴⁰ Ergin, s. 336.

¹⁴¹ Bilgin, s. 438.

¹⁴² Bilgin, s. 439.

- “... **varıP** ...” (I-I/238, III-C/50, III-D/72)
- “... **biniP** ...” (I-G/176, I-J/302)
- “... **esiP** ...” (II-A/18)
- “... **söküP** ...” (II-A/19)
- “... **yeyiP** ...” (II-A/34)
- “... **alıP** ...” (II-D/87)

/-Ip duru/ eki

/-Ip/ ekiyle kuralan zarf-fiiller, “dur-” eylemiyle sıkça kullanılır. Bu kullanımla, ulaştaki eylemin uzun süre yinelendiği belirtilir¹⁴³.

- “...ğāvede **oturubduru**, dedi.” (I-G/167)

/-dİğIndA/ eki

/-dİk/ li sıfat-fiillere getirilen iyelik ekiyle birlikte /-de/ durum ekinin oluşturduğu zarf-fiiller, zaman kavramı taşırlar¹⁴⁴.

- “... hapısa **girdiğinde** ...” (I-I/231)
- “... **çıkdığım**da ...” (I-B/43)
- “... **gettiğinde** gucağandaydı ya ...” (I-A/17)
- “... amaliyat **olduğundan** da habarım yok.” (I-A/33)
- “**dişeldiğimde** bi o yanna ...” (II-C/76)
- “gelin **olduğunda** ...” (II-D/84)
- “ben **geldiğimde** ...” (V-A/18)

/-mAdAn/ eki

Olumsuz zarf yapan bir zarf-fiil ekidir. /-mAdAn/ ile kurulan zarf-fiiller, olumsuzluktan başka kendisinden sonra gelen yüklem zamanını, koşulunu ya da nasıl yapıldığını, yapılacağını belirtir¹⁴⁵.

- “... ekmek de **yemedenden** çıkıg.” (I-I/275)
- “**yatmadan** ...” (II-A/34)

¹⁴³ Bilgin, s. 440.

¹⁴⁴ Bilgin, s. 444.

¹⁴⁵ Bilgin, s. 443.

- “bayram **olmadan** ...” (II-A/52)

/-kAn/ eki

Öteki zarf-fiil eklerinden ayrı bir özelliği vardır: Adlara ve eylemlerin zaman eki almış biçimlerine eklenir. /-kAn/ eki eklendiği sözcüğe genellikle durum ve zaman anlamı katar¹⁴⁶.

- “...**derkene** bi arabanın...” (I-J/289)
- “yaylaya **gedekene** saçımın ucundan kokuladı.” (III-H/186)
- “ğonya’dan gelin **gelikene**...” (III-H/198)

/-IncA/ eki

/-IncA/ ekiyle kurulan zarf-fiiller, kendilerinden sonra gelen eylemle, ardışıklık ya da koşutluk bağıntısı kurarlar¹⁴⁷.

- “... odadan **geçince**...” (I-H/221)
- “...**sen gelmeyince**...” (I-B/42)
- “...çamı **yıkınca** ökelendimidi.” (I-D/128)
- “**ğalmayınca** ...” (I-D/107)
- “... **olmayınca** ...” (V-A/14)
- “işden **çıķınca** ...” (V-A/42)

ASİTA’da soru eki de bu eki karşılayabilmektedir.

- “...yarın gözün **yumuldu mu** nolcağ” (II-D/87)

/-A/ eki

/-A/ ekiyle kurulan zarf-fiiller, zaman belirten sözcüklerle kullanıldığında, zaman anlamı verir. /-A/ eki, genellikle yinelenerek (ikileme biçiminde) kullanılır; bu kullanımda, ana cümlenin yüklemine “nasıllık” açısından etkiler¹⁴⁸.

- “çanağkale’ye varıb **gele gele**...” (I-I/238)
- “gétse **déye déye** bi ğodu.” (V-C/66).

¹⁴⁶ Bilgin, s. 441.

¹⁴⁷ Bilgin, s. 440.

¹⁴⁸ Bilgin, s. 441.

/-AII/ eki

/-AII/ eki, başlama ve süreklilik belirtir¹⁴⁹.

Bu zarf-fiil eki sonuna birçok defa “beri” edatını da almakta ve edatı alırken de zarf-fiil için normal olmadığı halde, bazen ayrılma durumuna geçmektedir¹⁵⁰.

➤ “Bi ayı geçdi **görmeyeli...**” (I-F/144)

/-dIkçA/ eki

/-dik/ li sıfat-fiillere /-ce/ eki getirilerek oluşturulan zarf-fiiller, ana cümledeki eylemin, zarf fiilinin yenilenmesiyle gerçekleştiğini, gerçekleşeceğini belirtir¹⁵¹.

ASİTA’da “... sıra” kullanımı da bu zarf-fiil ekiyle aynı işlevi görmektedir.

➤ “Yaşlandığ sıra akıl da gediyo” (I-H/243)

/-ArAk/ eki

/-A/ zarf fiil eki ile /-rAk/ karşılaştırma ve büyütme ekinin birleşmesinden doğmuş olduğu düşünülebilir¹⁵².

➤ “ben **yörüyerek** giderim diyo.” (I-H/192)

ASİTA’da ekin başka şekilde kullanımına da rastlanmıştır:

➤ “geldi höyle **etTiri etTiri.**” (V-C/80).

4.2.7. Edatlar

Arapça bir sözcük olan edat, “âlet” ve “vâsıta” demektir. Edatın gramerdeki anlam ve yerini tespit ederken de bu aslî mânâsını göz önünde bulundurmak gerekir¹⁵³.

Eylemlerin, eylemsilerin ya da sıfatların görevce kendine benzeyen sözcüklerin anlamlarını etkileyen, kimi kez güçlendirip, kimi zaman kısaltlayan sözcüklere “edat” adı verilir¹⁵⁴. Edatlar; adlardan, adılardan ve eylemlerden sonra gelerek onlarla öbikleşen

¹⁴⁹ Bilgin, s. 442.

¹⁵⁰ Ergin, s. 342.

¹⁵¹ Bilgin, s. 444.

¹⁵² Ergin, Türk Dil Bilgisi, s. 341.

¹⁵³ Fahrettin Köse, Anadolu ve Rumeli Ağızlarında Edatlar, Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne, 2006, s. 1.

¹⁵⁴ Eker, s. 360.

birimlerdir. Görevleri sözcükler arasında anlam ilgisi kurmak olan edatlar, cümlede tek başına kullanılmaz. Öbekleşme, ya doğrudan ya da çekim ekleri aracılığıyla kurulur¹⁵⁵.

STT yazı dilinde kullanılan edatlar, ASİTA'da “için > uçu”, “gibi > gimi” gibi fonetik farklılıklar gösterebilmektedir. Ayrıca “sıra” edatının da kullanıldığı gözlemlenmiştir.

ASİTA'da kullanımı görülen edatlar ve kullanımları şu şekildedir:

4.2.7.1. İhi

ASİTA'da gösterme edatı olarak kullanıldığı görülmektedir.

➤ “İhi, huraya alıve böyle” (I-E/135)

➤ “...İhi hunun gimi...” (I-İ/231)

4.2.7.2. Sıra

➤ “yaşlandığ sıra akıl da gediyor.” (I-H/223)

4.2.7.3. İle

Kullanımı yaygındır. Genellikle ek biçiminde kullanılır. STT'de ünsüzle biten sözcüklere eklenirken /i/ ünlüsü düşer, ses uyumu kuralına göre /-le/ ya da /-la/ ya dönüşür. Ünlüyle biten sözcüklerde ise araya /y/ ünsüzü girer ve /i/ ünlüsü düşer, ses uyumuna uyarak /-yle/ ya da /-yla/ biçimine girer¹⁵⁶.

ASİTA'da ünsüzle biten sözcüklere eklenirken /i/ ünlüsünün düşmediği ve sözcüğe /-la/ olarak değil /-nA/ şekliyle ve ses uyumuna uyarak girdiği gözlemlenmiştir.

➤ “... elimde baston varıdı **onuyna** enibilisem eniyom” (I-A/27)

➤ “sen de **beniyle** barabar dikdin, dedim” (I-D/93)

➤ “...**anbilansına** almışla, getmişle...” (I-A/32)

➤ “**ilkay'ına** gonuşduğ, dedi.” (I-B/42)

4.2.7.4. ğalan/ğayrı

“gayrı < ayr+i “artık” Arapça “ayr” sözü Batı Türkçesinde çekim edatı olarak

¹⁵⁵ Bilgin, s. 288.

¹⁵⁶ Bilgin, s. 290.

kullanıldığı gibi cümle başı edatı olarak da kullanılmaktadır. Ancak bu kullanılışı umumiyetle halk dili ve halk edebiyatındadır¹⁵⁷.

- “...bâbamı götürmüyola mı ğalan” (I-C/57)
- “ben ğalmam ğayrı...” (II-C/75)
- “gederim ğalan onnarına.” (II-C/78)

4.2.7.5. -A ğadar

Eylemin zamanını ya da bittiği yeri belirtmede kullanılır¹⁵⁸.

- “... divarın dibine ğadar vardı.” (I-D/91)
- “bizi oraya ğadar götürdü.” (I-J/300)

4.2.7.6. Gimi

“gibi” edatının ASİTA’daki karşılığıdır. Bu edatın ana işlevi benzetme anlamı kurmaktır¹⁵⁹.

- “...ayoş gimi kaçır gider.” (I-F/147)
- “...İhi hunun gimi...” (I-İ/231)
- “derede buz gimi oludun taman” (II-A/14)
- “... zatan ölü gimi bişeyim.” (III-G/151)
- “geldi o da su gimi...” (III-G/154)

“-diği gibi” kalıbıyla “o anda” ya da “hemen sonra” anlamını kurar.

- “...öyle geldiği gimi...” (I-İ/280)

“-diği gibi” kalıbıyla bir başkasının sözü ya da eylemi de örneklendirilir.

- “...bildiğin gimi değil.” (III-G/152)

4.2.7.7. Uçu/için

Bir etkinin kime ya da neye yönelik olduğunu anlatmada kullanılır¹⁶⁰.

- “... onun uçu mu etdirdin” (I-I/256)

¹⁵⁷ Necmettin Hacıeminoğlu, Türk Dilinde Edatlar, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1992, s. 149.

¹⁵⁸ Bilgin, s. 299.

¹⁵⁹ Bilgin s. 293.

¹⁶⁰ Bilgin, s. 295.

4.2.7.8. Bárábár/báráb

Birliktelik anlamı veren “beraber” edatının ASİTA’daki kullanım şekilleridir.

- “...bárábár gelceyik dedi” (I-B/43)
- “...bárábár gezerle” (I-C//61)
- “sen de beniyne bárábár dikdin dedim” (I-D/93)
- “abimgille bárábár çalışırkana...” (V-B/54).

4.2.8. Bağlaçlar

Bağlaçlar; sözcüklerin, sözcük gruplarının, cümlelerin hatta paragrafların anlamca birbirine bağlanmasında kullanılan, gramer görevli sözcüklerdir¹⁶¹.

Türk gramerinde var olan edat-bağlaç karışıklığı sebebiyle “bağlaçlar”ın bazı kaynaklarda ayrı bir başlık altında değil “Bağlama Edatları” başlığı altında “edat”lar sınıfında verilmiş olduğu görülmüş ancak “bağlaç”ların aynı “edat”lar gibi ayrı bir başlık altında incelenmesi uygun görülmüştür. Çünkü anlamlı ve görevli sözcüklerdir. Anlamlıdır çünkü; sözcükler ve cümleler arasında anlamsal ilişkiler kurar. Görevlidir çünkü; sözcükleri ve cümleleri bağlayıcılık fonksiyonu ile birbirine bağlar¹⁶².

4.2.8.1. Hemi

- “ğabağ geldi mi gelsinle eyi olur hemi.” (I-C/61)
- “hem onu kökleyikle hemi çamı.” (I-D/89)

4.2.8.2. dA

Sözcükleri, cümleleri birbirine bağlar. Bağlama işlevinden başka sözcüklere, cümlelere çeşitli anlam özellikleri kazandırmada kullanılır¹⁶³.

- “...aç da havalansın.” (I-A/7)
- “...ayağla da yürümez oldu.” (I-A/23)
- “buğu gazdınız da buğu neye gazmadınız.” (I-D/92)
- “...”höyle de çevirdiñ mi kimse elleyemiyo orayı.” (I-D/111)

¹⁶¹ Serdar Yavuz, “Türkiye Türkçesi Ağzlarında Bağlaçlar”, Diyalogolog-Ağız Araştırmaları Dergisi, 3, 2011, s. 67.

¹⁶² Yavuz, s. 61.

¹⁶³ Bilgin, s. 318.

- “ben de bindim, diyo” (I-G/177)
- “bi beleye de mi giresin vā dedim.” (I-I/245)
- “bi kör bi de ToPağ ğaTır bulduğ.” (V-A/24)

4.2.8.3. Ama (Amma)

Genellikle cümleleri kimi zaman sözcükleri, öğeleri birbirine bağlar. Koşul, karşı çıkma, uyarı, neden... gibi anlamlar katar¹⁶⁴.

- “siz amma sabana erken gidiyoñuzdur.” (III-E/113)
- “...eneyi yeriñe ğoyuyo amma demiyom buña” (III-H/172)
- “elin bi köylüsü amma benim öteki gelin de köylü...” (III-B/38)
- “amma aksiydin...” (I-H/207)
- “...biliyoñ mu amma hindi...” (I-I/233)
- “amma parayına alcağan” (I-D/108)
- “amma ben dēcēdim” (I-D/125)

4.2.8.4. Halbuki

Karşıtlık, aykırılık ilişkisi içindeki cümleleri birbirine bağlar¹⁶⁵.

- “halbiyse araba benim.” (I-J/305)

4.2.9. Ünlemler

Korkma, şaşma, acıma, kızma, sevinme gibi ansızın beliren duyguları anlatan, kimi zaman da onay, karşı çıkma, çağrı, buyruk, uyarı, yasaklama vb. belirtir.

Kendi başına cümle değeri taşıyan sözcüklerdir¹⁶⁶.

ASİTA’da derlediğimiz ünlemler ve kullanımları aşağıdaki şekildedir:

4.2.9.1. Heye

- “ hey, uzağ uzağ getmeyim.” (I-D/124)
- “hey, hoşgeldin, dedi” (I-G/170)

¹⁶⁴ Bilgin, s. 327.

¹⁶⁵ Bilgin, s. 330.

¹⁶⁶ Bilgin, s. 342.

4.2.9.2. Eee

Bir cümleden önce, vurgulamaya bağlı olarak, şaşma, kızma, merak, onaylama, bıkkınlık, gözdağı verme, beğenme, beğenmeme belirtir¹⁶⁷.

- “Eee, bobamı götürmüyola mı galan” (I-C/52)

Sonuç bildiren bir cümle başına getirildiğinde, “ öyleyse, bu durumda, böyle olunca” gibi anlamlarla koşul cümlesi özelliği kazanır.

- “Eee ordan tarla istemişlerimiş...” (I-D/93)
- “Eee, ne yeyeceğik.” (III-E/126)

4.2.9.3. ğız

- “ğız , çocuğun gözüne batıyazığ.” (I-A/11)
- “ğız netdin sen?” (I-D/74)
- “...ğız yürüyebiliyon mu desene.” (I-A/26)
- “ğız siz nerdesiniz, noldu size” (I-A/36)
- “ne zaman ğız” (I-A/37)
- “ğız nurtenin de amaliyat olduğundan habarım yok.” (I-A/33)
- “ğız hayatda ellemez.” (III-E/125).

4.2.9.4. Aman (Amanın)

Yardım dileme, dilek, abartma, uyarı, şaşma, sevinç, korku, yakarma, kızgınlık, usanç, önemsemezlik, alay, sıkıntı, hayranlık, cesaretlendirme, beğenme, beğenmeme vb. belirten bir ünlemdir¹⁶⁸.

- “amanın büyümiş değil mi” (I-A/5)
- “amanın epeyden beri gelemiyon” (I-D/72)

4.2.9.5. ğuzum

- “dut ğuzum, meh...” (I-A/11).

4.2.9.6. be

“Ey, hey, yahu” ünlemlerinin işleviyle bir kimseye seslenirken ya da alay, karşı

¹⁶⁷ Bilgin, s. 346.

¹⁶⁸ Bilgin, s. 363.

çıkma, acındırma, sitem, kızgınlık, acınma, yazıklanma vb. duyguları dile getirirken kullanılır¹⁶⁹.

- “onu demiyom be hani geldiği yerde pek oturmaz.” (I-F/157)
- “ölüm o takSiyi dutuve be” (I-G/176)
- “eyi bē.” (III-A/5)
- “o ğafadan da ondan bē.” (III-A/8)

4.2.9.7. ya

- “sen bura yavaş yavaş neye gelmiyon ya, ...” (I-A/19)
- “ne biliyim mutlakda mıydım görmedim ya.” (I-C/51)
- “ülen hunla beni vereme ğodu ya.” (III-A/4)

4.2.9.8. tā

- hora tā varıb gelmeye on beş milyon para yakar değel mi?” (III-C/50).

4.2.9.9. hah

- “... adadan geçince hah, gelibolu” (I-H/221).

4.2.9.10. hıı

- Onaylama, şaşırma, kızgınlık gibi anlamlar katar.
- “gine dohtora mı getdin- Hıı...” (I-A/29)

4.2.9.11. hiii

- Tasdik ünlemi olan “evet” sözcüğünün yerini tutmaktadır.
- “Hiii, bi köydeymiş” (I-G/167)

4.2.9.12. ülen

Birçok bölge ağzında “ulan/ülen” şekillerinde görüldüğü gibi ASİTA’da da “ülen” şekliyle karşımıza çıkmaktadır.

- “...ülen dedim bu Songül, soruyo...” (I-A/33)

¹⁶⁹ Bilgin, s. 359.

- “ülen gendi hezdeliğimden Senem’i kim görüyor.” (I-F/145)
- “ülen gelib de gelse nolcağ.” (I-F/147)
- “ülen eyiyim Aydōdu.” (III-A/14)
- “ülen senin baña ne süprüzün olcağ.” (I-İ/270)
- “ülen hunla beni vereme godu ya.” (III-A/4)
- “ülen bi hafda sōrā bi guş canım istedi ...” (III-G/160)

4.2.9.13. İiii

ASİTA’da şaşırma ünlemi olarak kullanımı yaygındır.

- “İiii hura mezerliğe gedi yodum” (I-A/35)
- “İiii, ebe gelmemiş, dedi” (I-C/52)
- “İiii, ya hoş geldin beş getdin...” (I-G/174)
- “İiii, der. Saña ben gendimi süprüz yapacādım, der.” (I-İ/280)

4.3. Azerbaycan Türkçesi

4.3.1. Azerbaycan adının kökeni

Azerbaycan adı Büyük İskender’in hizmetine giren (MÖ 328) ve İskender’in ölümü üzerine, onun adına Media’nın (Media Minör) kimi vilayetlerinin idaresini üstlenen Ahemeni (Kiyaniyan) komutanı Atropates’in adından kaynaklanmaktadır. Atropes’in Güney Azerbaycan’da kurduğu devlet de Yunanca Atropatane Αττοπατηνών “Atrapates’in ülkesi” olarak adlandırılmıştır. Arapçada, /g/ > /c/ değişikliği ile Azarbaycan, Ermenicede Atrapatakan, Orta Farsçada Aturpatakan biçiminde söylenen sözcüğün Arapça biçimi Farsça ve Türkçeye yerleşmiştir. Bu sözcük üzerine halk köken bilimi yakıştırmaları da yapılmıştır: Pehlevicede āzar “ateş” + baygān “muhafız”, āzer “ateş” + ābād-gān “yurt” sözcüklerinden türediği ya da Azarbād Bîvaresf kişi adına bağlaması görüşleri bu türdendir¹⁷⁰.

Şamil Cemşidov ise “Azerbaycan” isminin Sümerce’de “yurt, ülke, vatan” anlamına gelen “mate” olduğunu söyler. “Mate (motun)” sözü, günümüzde Azerbaycan Türkçesinde “mete (motun)” şeklinde “dogma yer (doğum yeri)” ve “menzil, el, oba, vatan” anlamında kullanılmaktadır. Aynı

¹⁷⁰ Gülşen Seyhan Işık, “Azerbaycan Türkçesi”, Türkler Ansiklopedisi, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, XIX, s. 227.

zamanda Asya Hun hükümdarının ismidir. Buradan hareketle “Atropat” isminin Mete gibi, Oğuz gibi çok anlamlı bir isim olduğunu savunan Cemşidov, “Aterpate” veya “Oderbad” isminin Ahameniş sülalesi hâkiminin veya Makedonyalı İskender’in komutanının adı olmadığını, Azerbaycan’ın eski devleti olan Küçük Media’nın içerisinde teşekkül etmiş etnik-coğrafi bir isim olduğunu, dolayısıyla ülkenin adını hükümdarın adından değil, aksine hükümdarın adını ülkenin adından aldığını ve “Oderpatekan” sözcüğündeki od’un ise “ateş” olduğunu belirtmektedir. Cemşidov sözcüğün morfo-etimolojisini ise şu şekilde yapmaktadır: “od” kelimesine /+er-/ isimden fiil yapma eki getirilmiştir. Oder “yanmada, alevlenmede olan”, “sönmeyen”, “ebedi ateş” anlamını vermektedir. “Pate” kelimesi ise “yer, mekân, vatan” anlamına gelmektedir. “kan” ise Farsça çokluk bildiren ektir. Böylece Oderpatekan; od+er+pate+kan şeklinden meydana gelmektedir¹⁷¹.

Azerbaycan adının anlamı ve kaynağı ile ilgili olarak araştırmacılar arasında bir görüş birliğinin sağlanamadığı görülmektedir. Bu konuda farklı alanlardaki birçok araştırmacının çeşitli görüşleri bulunmaktadır.

4.3.2. Azerbaycan Türkçesi ses özellikleri

“Azerbaycan Türkçesi Batı Türkçesinin doğu sahası içinde yer alan ağızlar topluluğu ve bu saha içinde gelişen yazı dilinin adıdır. Oğuzcaya dayalı olarak XIII. yüzyıldan günümüze kadar kullanılan Batı Türkçesi zamanla Osmanlı Türkçesi ve Azerbaycan Türkçesi olarak iki daireye ayrılır. Dolayısıyla Azerbaycan Türkçesi ‘Doğu Oğuzcası’, Osmanlı Türkçesi de “Batı Oğuzcası”dır. İki sahadaki eserler arasında görülen ufak tefek farklar hep, bir yazı dilinin iki uzak bölgesi arasında görülen mahalli ayrılıklar çerçevesinde kalmış, Azeri ve Osmanlı Türkçeleri, günümüze kadar hiçbir zaman iki ayrı yazı dili haline gelmemiş, daima aynı yazı dilinin iki ayrı dairedeki görünüşünü teşkil etmişlerdir. Bu iki görünüş ayrı siyasi idarelere, ayrı sosyal çevrelere ve ayrı kültür merkezlerine bağlı olan iki sahada, yazı dili disiplininin bugünden

¹⁷¹ Süleyman Kaan Yalçın, Azerbaycan Türkçesi Grameri, Kesit Yayınları, İstanbul, 2021, s. 51.

farklı olarak mahalli tesirlere açık bulunduğu devrelerin tabii bir tezahüründen başka bir şey değildir¹⁷².”

Türkiye Türkçesiyle karşılaştırıldığında Azerbaycan Türkçesinin genel ses özellikleri şu şekilde sıralanabilir:

- Azerbaycan dilinin yazısı için 32 harf ve bir ‘(apastrof) işareti kabul edilmiştir. Apastrof işareti başka dillerden alınmış sözlerde kullanılıyor. Bu işaret sözde harfin üstüne koyularak sesin bir kadar uzun telaffuz olduğunu bildirir. Mesela: e’lan, ş’er, e’tibar, f’el...¹⁷³.
- Standart Türkiye Türkçesinden farklı olarak Azerbaycan Türkçesi edebi dilinde kelime başında /y-/ ünsüzünün düştüğü görülmektedir¹⁷⁴.

Yıl > il, yılan > ilan, yüz > üz, yüzük > üzük, yıldırım > ildırım

“Düşmenin herbi gücünü öğrenmek için here bir teklif ireli sürdü. Lakin Gara Mirze bu tekliflerin heç biri ile razılamadı. Çoh gorhulu idi. O, döyüşçülerin bir neferinin de **itirmek** istemirdi¹⁷⁵.

“Otuz **ilden** bir az da çoh övladıyam bu senetin...

Bu hünerde yaşamağa yer **üzünde** yerim var mı?

Heç evsiz de eşiksiz de Ressam olan var mı

Onun gara gözlerinden bir **ildirim** çahdı, geçti

Üreyimin gızıl ganı **üreyimden** ahdı, geçti.¹⁷⁶”

“Azerbaycan şehirlerinde her gün yüzlerce Ermeni köçürdü. 1896-cı **ilden** 1908-ci **ile** dek bu köçün ardı-arası kesilmemiştir.¹⁷⁷”

“Aramıza fitne salanlara bir degige aman vermerem. Padşah goşunları ile **üz-üze** durmuş halg, gerek kefeni boğazına dolasın!¹⁷⁸”

“...Dünyada men kimi bir bedbaht hanı? **İtirmişem** bütün dostu, aşnanı...¹⁷⁹”

“Gasid: Gezelleriniz ohunanda hamımız sevindik. Sarayda hamı yolunuzu sebirsizlikle gözleyir. Nizami: Size **ürekten** teşekkür edirem. Lakin men saraya gede

¹⁷²Ergin, s. VIII.

¹⁷³Allahverdiyeva, s. 10.

¹⁷⁴ Levent Doğan, Çağdaş Türk Lehçeleri El Kitabı, 2. Baskı, Kriter Yay., İstanbul, 2010, s. 6.

¹⁷⁵Allahverdiyeva, s. 28.

¹⁷⁶Allahverdiyeva, s. 39.

¹⁷⁷Allahverdiyeva, s. 42.

¹⁷⁸Allahverdiyeva, s. 47.

¹⁷⁹Allahverdiyeva, s. 47

bilmeyeceyem.¹⁸⁰”

“İyirminci **illerde** Sovetler gurulanda Erdebil terefdən Necefgulu Han deste bağlayıb tez-tez bu taya gelir, çapgıncılığ edirmiş.”

“Sebirinin tükenen vahtında çiyinde aldığı uşag **ürek parçalayan** bir sesle zarıyır:... Ata **üreyi** daha bu sese doze bilmir¹⁸¹.”

“Givami: Üreyini sıkma bacıcan, aylar, **iller** geçse de...”

“Dönenden beri Ağarzamin evinde, tendirin başında balam döyürdüler bu **il** mehsul çoh olmuşdu¹⁸².”

“O güssesini gizletmeye çalışsa da bacarmışdı. Sekine körpesinin **üzüne** bahır, “atasız balam!” deyib, daha da şiddetle ağlayırdı¹⁸³.”

“Düşmenin herbi gücünü öyrənmək üçün here bir teklif ireli sürdü. Lakin Gara Mirze bu tekliflərin heç biri ilə razılaşmadı. Çoh gorhulu idi. O döyüşçülərin bir neferinin de **itirmək** istemirdi...¹⁸⁴”

“Ezizim senin ananda heç bir hestelik yohdur. Bu saat senin anan nenemin yanında eylemişdi. Onlar **üz-üze** eyleşib söhbət edirlər...¹⁸⁵”

“Onun gara gözlerindən bir **ildirim** çahdı, geçdi,

Üreyimin gızıl ganı **üreyimden** ahdı, geçdi...¹⁸⁶”

“Behrem **igid** bir eskerdir, vətənim əziz oğludur...¹⁸⁷”

“...Vəgif. Ağılsız köpekler **ulduzu** hürer...¹⁸⁸”

“...Daha bahtımın **ulduzu** parıldadı. Gecenin bu vahtında gələn girde şey gerek hatalı şey ola...¹⁸⁹”

➤ **/k/ > /ğ/ dəyişikliyi**: Son seslərdəki /-k/ nın ön seste olduğu kimi tonlulaşaraq /-ğ/ ya dönüştüyü görülür. Türkiyə Türkçəsində kalın sıralı kelimələrin başındavə sonunda yer alan /k/ ünsüzü, Azərbaycan Türkçəsində /ğ/ şəklində istifadə edilir¹⁹⁰.

“Bayrağımıza çoh yüksek ruhla yanaşmalıyıq. O bizim azadlığımızın rəmzidir. Bu bayraq üç rənglidir. Yuxarıdakı mavi-türlük, səma rəngidir. Gedimə Türklər Göy

¹⁸⁰ Allahverdiyeva, s. 50

¹⁸¹ Allahverdiyeva, s. 53.

¹⁸² Allahverdiyeva, s. 60.

¹⁸³ Allahverdiyeva, s. 63.

¹⁸⁴ Allahverdiyeva, s. 28.

¹⁸⁵ Allahverdiyeva, s. 37.

¹⁸⁶ Allahverdiyeva, s. 39.

¹⁸⁷ Allahverdiyeva, s. 64.

¹⁸⁸ Allahverdiyeva, s. 67.

¹⁸⁹ Allahverdiyeva, s. 72.

¹⁹⁰ Doğan, s. 6.

Tanrıya sitayiş ederdiler... Orhan-Yenisey abidelerinde deyilir: ‘Ey benim halgım! Özüne dön! Sen özüne dönende böyük olursan. Biz özümüze gayıtmalıyığ. İkinci gırmızı reng azadlıg remzidir. Bunu te gedim zamanlardan Türkler Çin İmperiyasının sarı rengine **garşı** goymuşlar... İslam dini **geder** elme telebkar din olmayıb...¹⁹¹”

“ Zindandakı **gardaşım**

Hele, hele, dur hele

Gederde ülküdaşım,

Hele, hele, dur hele¹⁹²”

“Be’zen fikirleşirsiniz ki namazımızı **gıldığ**, orucumumuzu **tutdug**, bununla **gurtardığ**. Yoh, bu, Allah **gabağında** insan üzerinde **goyulan** borclardır, amma bundan elave sen bir insan kimi öyrenmeli ve öyretmelisen..¹⁹³”

“Yalan **danışmagdan** çekin. Bugün gore bileceyin işi sabaha goyma, belke sen sabah onu ede bilmedin. Bir adamla ele dostlug etme ki, bir gün düşman olsa seni mehv etsin”

“Lakin **Gara** Mirze bu tekliflerin heç biri ile razılaşmadı. Çoh **gorhulu** idi¹⁹⁴.”

“Her zaman andırır veremli bir **gış**

Bütün dilekleri gözünde **galmış**

İcaze verseniz danışaram men

O **gız** heyalının inceliyinden

Daldığı musigi-sazların sesi

Ya da ki **guşların** vehşi nağmesi¹⁹⁵”

“Şam şehrinde heyli **goca** bir kiş vardı

Peri kimi, cin kimi camaattan **gaçardı**.

Tohuyardı özüne yaşıl otlardan köynek

O ruzi **gazanırdı** her gün kerpiç keserek

Öz işiyle meşgulken bir gün o **goca** kişi

Feleğin öz eliyle bird aha artdı işi.

Birden-bire bir güzel oğlan göründü göze

Gocanın garşısında durub başladı söze:

Torpağın **galhanına gılinc** vurma bu geder

¹⁹¹ Allahverdiyeva, s. 21.

¹⁹² Allahverdiyeva, s. 23.

¹⁹³ Allahverdiyeva, s. 24.

¹⁹⁴ Allahverdiyeva, s. 28.

¹⁹⁵ Allahverdiyeva, s. 29.

Galh ki senden bir **garın** çörek esirgemezler...¹⁹⁶”

“Onun **gara** gözlerinden bir ildirim çahdı, geçdi,

Üreyimin **gızıl ganı** üreyimden ahdı, geçdi...¹⁹⁷”

“...1896-cı ilde aldı ve hemin il 300 min Ermeni Türkiyeden **gaçıb gafgazda** ve Rusiyanın başga yerlerinde mesken saldı¹⁹⁸.”

“Ellerimiz **gana** boyanmuşdır. Bu heyametler her gün meni **gocaldıb** gücden salır. Menim üçün **halg** bütün **ganunlardan** yüksekde durur¹⁹⁹”

“...**Gadın gabagda, gatırın** belinde, **gucağında** körpesi kişi de arhadan kelip balaca, ac, heste oğlunu ciynine alıb **ayaglarını** zorla sürüyor²⁰⁰...”

“...Seni sermest eden dadlı heyal yalnız hoş bir tesellidir. Bununla beraber sen pek böyüksün, evet senin kimi deyerli simaların **gedr ve giymeti** anlaşılsaydı, benim kimi topallar soldakı sıfır **gadar** me’nasız **galırdı**²⁰¹...”

“..Elçi çoh sür’etle girdi **gapıdan**,

Gondu taht üstüne o **gorhmaz** aslan,

Belinden ne **gılnc** açdı, ne kemer

Elçi tek etmedi secde İsgender

Elçinin tuttuğu uğursuz ise,

Nüşabe pert olub düşdü teşvişe

Diggetle bahınca tanıdı birden

Bildi İsgenderdir, dolaşır ona

İsgender bir elçi kimi davrandı

Çoh selam yetirdi hey döne- döne²⁰²...”

“Bu şanlı torpağın behti kem oldu

Otura ağlaya, dura ağlaya

Garagöz kızların gismeti buymuş

Ketmeni behtine vura ağlaya

Zülmetin **guyusu** derinden-derin

Evleri yihıldı ev tikenlerin

¹⁹⁶ Allahverdiyeva, s. 34.

¹⁹⁷ Allahverdiyeva, s. 39.

¹⁹⁸ Allahverdiyeva, s. 42.

¹⁹⁹ Allahverdiyeva, s. 47.

²⁰⁰ Allahverdiyeva, s. 53.

²⁰¹ Allahverdiyeva, s. 55.

²⁰² Allahverdiyeva, s. 59.

Bir azca başları dikelenlerin
Gözü hesret **galıb** nura ağladı²⁰³...”
“Bir büyük yaşılbaş sonalar kimi,
Yıgılıb gelibdir **Gazağa gızlar**.
Ayna **gabağında gara gaş** için
Endirib getirmiş bulağa **gızlar**
Her birinde mina garden, nazik bel,
Size **gurban** bütün ölke, tamam el
Gülab ile sığallanmış **gara** tel
Hub yaraşmış beyaz buhağa **gızlar**
Ey ağalar nece sitem etdiler
Vagifin canını çoh incitdiler
Yene durub **gatarlaşıb** getdiler
Sözlerin **goydular gırağa gızlar**²⁰⁴.”

➤ Son sesteki **/g/** ve **/g/** ünsüzleri ünlüler arasında kalarak bir iç ses ünsüzü durumuna geldiklerinde **/ğ-/** ya da **/y-/ye** dönüşür. **/k/** de aynı durumda **/y/** ye dönüşür²⁰⁵.

“Çoh gorhulu idi. O **döyüşülerin** bir neferinin de itirmek istemirdi²⁰⁶...”

“...El çek, acı sözünden, mene ahıl öğretme. Onunçün öğretdim ki, elimi bu senete, bir gün sene el açıb düşmeyim hecalete²⁰⁷.”

“Neçe min illik ehlag dersinin neticesidir ki, bu gün de halgımızın me’nevi **özümlüyünden** söz düşende dilimize ilkin bu sözler gelir: Heyirhahlık, neciblik, merdlik²⁰⁸!..”

“...Aslanın **erkeyi**, dişisi olmaz...”

“... **Göyden** başımızda odlar yağsa da

Bu eller baş **eyib** har ola bilmez.

Var onlarda namus, hüner

O **yediyim** düz-çörekler

²⁰³ Allahverdiyeva, s. 74.

²⁰⁴ Allahverdiyeva, s. 81.

²⁰⁵ Zeynep Korkmaz, Türkiye Türkçesinin Temeli Oğuz Türkçesinin Gelişimi, 2. Baskı, TDK Yayınları, Ankara, 2020, s. 182.

²⁰⁶ Allahverdiyeva, s. 28.

²⁰⁷ Allahverdiyeva, s. 34.

²⁰⁸ Allahverdiyeva, s. 38.

Unudulmaz bu dünyada...²⁰⁹”

“...Gacar. Gılnclar togguşub iş gören zaman

Neyler **dediyiniz** guru bir vicdan

Vagıf. Vicdan dedikleri bir hegigetdir,

Beşiyi, mezarı ebediyyetdir.

...**Soyug** mezara da zinetdir insan

Yene **göylerdedir** şair, heyalın...²¹⁰”

➤ Azerbaycan Türkçesinde -/n/ ünsüzünün etkisiyle- Türkiye Türkçesindeki kelime başı /b/ sesi yerine /m/ kullanılmıştır²¹¹.

“Neçe **min** illik ehlag dersinin neticesidir ki, bu gün de halgımızın me’nevi özömlüyünden söz düşende dilimize ilkin bu sözler gelir: Heyirhahlıg, neciblik, merdlik!..²¹²”

“Ya göründüğü **kimi** ol ya olduğun **kimi** görün.”(Mevlana)

“Otuz ilden bir az da çoh övladıyam bu senetin,

Meni yalnız insan deyil bir de şair doğmuş anam!

Amerika, Yeni Dünya! **Menim** dogma vetenimdir.

Babamın ağ sümükleri çürümüşdü bu torpagda.

Deniz **menim**, hava **menim**, torpag **menim**, göz **menimdir**

Arzularım yuva salmış her bulagda, her yarpagda

Men sevirim öz yurdumu bir mügeddes mehebbetle²¹³”

“... Çekin boğazımdan **meni min** dara,

Çobanlar yaylağı yadıma düşdü

O temiz duygular, o saf ürekler,

Benövşe gohuku serin külekler

Başına döndüyüm güller, çiçekler...²¹⁴”

“**Men** de bir aslanam düşünsen bir az,

Aslanın erkeyi, dişisi olmaz

Gara bulud **kimi** gurulasam kinle

²⁰⁹ Allahverdiyeva, s. 45.

²¹⁰ Allahverdiyeva, s. 52.

²¹¹ Doğan, s. 6.

²¹² Allahverdiyeva, s. 38.

²¹³ Allahverdiyeva, s. 39.

²¹⁴ Allahverdiyeva, s. 40.

Gılınç tüstüsünden yanar su bele.

Meni düşmenliye çekme sevgiden...²¹⁵”

➤ /**q**/ > /**h**/ *değişimi*: Azerbaycan Türkçesinde /-q-/ > /-h-/, /-q/ > /-h/ değişimi görülür.

“Her mensebde olsan, öz heddini bilki, özünü olduğundan ne aşağı tut, ne de **yuharı**²¹⁶”

“Lakin Gara Mirze bu tekliflerin heç biri ile razılaşmadı. Çoh **gorhulu** idi.²¹⁷”

“Gocanın garşısında durub başladı söze:

Torpağın **galhanına** gılınç vurma bu geder

Galh ki senden bir garın çörek esirgemezler...²¹⁸”

“ Bir yandan **bahsana** sefil yatana

Bir yandan **bahsana** yutan-yutana

Veteni, millet satan-satana

Haydi **galh**, hazır ol, ülküdaş haydi²¹⁹”

Ezizim senin ananda heç bir hestelik **yohdur**. Bu saat senin anan nenemin yanında eylemişdi. Onlar üz-üze eyleşib söhbet edirlir...²²⁰”

“**Vahtınızı çoh** almayım! Deyin benim bu senetle

Bu hünerle yaşamağa yer üzünde yerim var mı?

Heç evsiz de eşiksiz de ressam olan yaradar mı

Onun gara gözlerinden bir ildirim **çahdı**, geçdi,

Üreyimin gızıl ganı üreyimden **ahdı**, geçdi...²²¹”

“Gedim Semergend öz heyretamız abideleriyle göz önünde açılır. Abidelerin **arhasında** ise yarım milyon ehalisi olan şehir uzanır²²².”

“...Sen daha hökmdarsan, hökmdar heç kimin elini öpmez. Bu büyüklüğü **sahlamalısan...Bahıb** görersen o **yahşı** sifetlerin bir gismi Allaha and edenlerdir²²³.”

“Sizin vilayetin müselmanları eger müselmanı bir tük geder **ohşuyorsa** benim

²¹⁵ Allahverdiyeva, s. 45.

²¹⁶ Allahverdiyeva, s. 24-25.

²¹⁷ Allahverdiyeva, s. 28.

²¹⁸ Allahverdiyeva, s. 34.

²¹⁹ Allahverdiyeva, s. 36.

²²⁰ Allahverdiyeva, s. 37.

²²¹ Allahverdiyeva, s. 39.

²²² Allahverdiyeva, s. 40.

²²³ Allahverdiyeva, s. 44.

atama la'net²²⁴...”

“...Gezelleriniz **ohunanda** hamımız sevindik...”

“...Aslana hamının yanında ona **yahın** durmamağı tapşırır²²⁵...”

“...Hacı diggetle Aslanın mezhın ve sarımtıl üzüne **bahıb** camadanının birini ona verdi²²⁶...”

“...Gadın gabagda, gatırın belinde, gucağında körpesi kişi de **arhadan** kelip balaca, ac, heste oğlunu ciynine alıb ayaklarını zorla sürüyor²²⁷...”

“Gondu taht üstüne o **gorhmaz** aslan,

Belinden ne gılinc açdı, ne kemer

Elçi tek etmedi secde İsgender

Elçinin tuttuğu uğursuz ise,

Nüşabe pert olub düşdü teşvişe

Diggetle **bahınca** tanıdı birden

Bildi İsgenderdir, dolaşır ona²²⁸..”

“...**Çoh yahşıyam**. Yalnız birce arzum var. Ebleki göreydim, sonar ölsem de **gorhum yohdur**²²⁹...”

“Burada, bu **yahınlıgda** Alman Soldatlarının mesken saldıqlarını ye'gin etdi²³⁰...”

“...Adeti üzre Sekine bir yere gedende evin açarını goşuya Güller Halaya vererdi, bu **ahşam** geç hem de yorgun gayıtmışdı²³¹...”

“Zülmetin guyusu derinden-derin

Evleri **yıhıldı** ev tikenlerin

Bir azca başları dikelenlerin

Gözü hesret galıb nura ağladı²³²...”

“...Amma bir suretde ki, onun mene mehebbeti **yohdur**- otagdan kenarda **çılmağına** razı ola bilmerem²³³...”

²²⁴ Allahverdiyeva, s. 46.

²²⁵ Allahverdiyeva, s. 50.

²²⁶ Allahverdiyeva, s. 52.

²²⁷ Allahverdiyeva, s. 53.

²²⁸ Allahverdiyeva, s. 59.

²²⁹ Allahverdiyeva, s. 60.

²³⁰ Allahverdiyeva, s. 62.

²³¹ Allahverdiyeva, s. 63.

²³² Allahverdiyeva, s. 74.

²³³ Allahverdiyeva, s. 80.

➤ Azerbaycan Türkçesinde iç seste yer yer ünsüz ikizleşmesi görülür²³⁴.

“Temperaturu artırmagda davam etsek, atom ve moleküllerin kinetik enerjisi o derecede artır ki, **togguşma** neticesinde onların ionlaşması prosesi başlayır²³⁵.”

“Anam çay içe-içe deyirdi: ‘Menim bir gayınhatınım var idi, meni ele isteyirdi ki, mensiz **addımını** bayıra goymazdı’²³⁶...”

“19890-cı illerde Doşnaklar milli-azadlıg mübarizesi perdesi altında Türkiyede defelerle dinc müselman ehalisi üzerine silahlı hücumlar ve **terror** teşkil ettiler²³⁷”

“...Adeti üzre Sekine bir yere gedende evin açarını goşşuya **Güller** Halaya vererdi, bu ahşam geç hem de yorgun gayıtmışdı²³⁸...”

“...A kişi, senin **saggalına** ne şaşka yaraşır ne de şapka. Gel sen bu Gorodovoylugdan el çek! Bir balaca alış-verişe yapış. Bir baggal dükkanı aç!²³⁹..”

“...versin hagsızların **Hagg** belasını²⁴⁰...”

“...**Amma** bir suretde ki, onun mene mehebbeti yohdur- otagdan kenarda çıhmağına razı ola bilmerem²⁴¹...”

“...”Bilirdim ki, ayağımı adi torpağa vurmuram, gedim Türk dünyasının şhretli paytahtlarından birinin üstüyle **addımlayıram**²⁴²...”

“...Gacar. Gılınclar **togguşub** iş gören zaman

Neyler dediyiniz guru bir vicdan²⁴³...”

“...Cavan govag ağaçlarının altında dizecen otlug ve kölgelik yerde beş **addım** yeriyr, etrafıma bahırdım²⁴⁴...”

➤ Yazı dilinde ve ağızlarda yer yer , Türkiye Türkçesi ağızlarında olduğu gibi iç seste –rl->-ll-, -şl->-şd- gibi ünsüz benzeşmesi (assimilation) ile –lr->-rl-, -pr->-rp-, -mr->-rm- gibi ünsüz göçüşmesi ve digger bazı değişim olayları da yer almıştır: dererler>dereller, görenler>göreller, depren->terpen-, igren->irgen-, ileri>ireli, toprak>torpak, tusak>dustağ²⁴⁵...

²³⁴ Doğan, s. 8.

²³⁵ Allahverdiyeva, s. 30.

²³⁶ Allahverdiyeva, s. 37.

²³⁷ Allahverdiyeva, s. 49.

²³⁸ Allahverdiyeva, s. 63.

²³⁹ Allahverdiyeva, s. 71.

²⁴⁰ Allahverdiyeva, s. 75.

²⁴¹ Allahverdiyeva, s. 80.

²⁴² Allahverdiyeva, s. 40.

²⁴³ Allahverdiyeva, s. 52.

²⁴⁴ Allahverdiyeva, s. 64.

²⁴⁵ Kormaz, Oğuz Türkçesinin Gelişimi, s. 182.

“... Oğlum, sen kimin oğlusan? Ne üçün bele **mezhusan**?²⁴⁶...”

“...**Er-arvad** uşaqlarını da götürüb dağ yolu ilə Lenkerana, gohumlarının yanına penah getirir²⁴⁷...”

“...Hacı Murat. Şertimizi ona söyledim. Biz onlardan celd **terpensek** generalin tapancası dünenkinden de pis güne düşer²⁴⁸...”

“...Afag. Bu nedir, **yuhumu** görerem²⁴⁹...”

“... Degigelerle Fetullaya bahır, gördüyünü **yuhu** deyil hegiget olduğunu bilmək üçün onun üzünə bir de diggetle bahırdı²⁵⁰.”

“Sevgilisinden el üzəndən sonra Sekine, gopardılmış gül **yarpağı** kimi solurdu²⁵¹.”

“Bele danışığıdan sonra **arvad** həmişə sakit olardı²⁵².”

“Ahşam bikef geldi eve. Arvad soruşdu²⁵³.”

“Bu şanlı **torpağın** behti kem oldu

Otura ağlaya, dura ağlaya

Garagöz gızların gismeti buymuş

Ketmeni behtinə vura ağlaya²⁵⁴...”

“...Anlaşıldı, evet anlaşıldı. Bu düşüncələr həp gorhaglıqdan **ireli** geliyor²⁵⁵.”

“Ruhları ohşayan dadlı rengiylə

Bahara ağaca, **yarpağa** salam

Benövşe, gerenfil, gül ahengiylə

Rengareng açılan çiçeyə salam...

Pınara, yağmura, **torpağa** salam²⁵⁶...”

➤ Türkiye Türkçesinde /p-/ ile karşılanan bazı sözler, Azərbaycan Türkçesinde /b-/ ilədir. Genelde kelime başlarında görülen bu ses hadisəsi fazla görülməməkdir²⁵⁷.

“...Ata bunları hara aparacagsan?-**Bazara** aparacağam gızım²⁵⁸.”

²⁴⁶ Allahverdiyeva, s. 52.

²⁴⁷ Allahverdiyeva, s. 53.

²⁴⁸ Allahverdiyeva, s. 57.

²⁴⁹ Allahverdiyeva, s. 61.

²⁵⁰ Allahverdiyeva, s. 63.

²⁵¹ Allahverdiyeva, s. 62.

²⁵² Allahverdiyeva, s. 71.

²⁵³ Allahverdiyeva, s. 72.

²⁵⁴ Allahverdiyeva, s. 74.

²⁵⁵ Allahverdiyeva, s. 84.

²⁵⁶ Allahverdiyeva, s. 94.

²⁵⁷ Doğan, s. 7.

²⁵⁸ Allahverdiyeva, s. 60.

➤ Eski Türkçedeki /t-/ lerin çoğu Azerbaycan Türkçesinde korunmuştur.

“... Kim **tikan** ekerse **tikan** derece²⁵⁹!”

“... Bu yer üzerinde bir gariş hanı

Tökülmesin orda insanın ganı²⁶⁰.”

“...Bu de’vet Semede **tohunur**, heç kime demeden düşmenin gabağına gedir²⁶¹.”

“...Hacı Murat. Şertimizi ona söyledim. Biz onlardan celd **terpensek** generalin tapancası dünenkinden de pis güne düşer²⁶².”

“... Destegül. Ora bah, Agag, ohlar göyden guzğun kimi **tökülür**²⁶³.”

“...Şaire senetdir **tikanlı** sözler²⁶⁴.”

“...İndi camaata süd evezinde satdığın o sular bir yere **tollanıb** hücumu keçtiler ve senin bütün goyunlarını apardılar²⁶⁵.”

“... Mısır ve Şamda **tökdüyümüz** ganlar henüz gurumamış²⁶⁶.”

➤ E.T.’deki /t-/ lerin çoğu Azerbaycan Türkçesinde korunmakla birlikte bir kısım /t-/ ler de /d-/ ye dönüşmüştür²⁶⁷.

“... Efsu ki, insan adını **daşıyan** iki ayaklı heşerat pek gaba pek sefil bir şey²⁶⁸.”

“...Yahu bütün dünya çarpışıb vuruşmagdan yoruldu da şu Topal bir **dürlü** yorulmak bilmiyor²⁶⁹.”

“...**Daş** ürekli Sisyanov gadının hareketlerinde doze bilmedi, telesik bu hüznü otagdan çıldı²⁷⁰.”

➤ Standart Türkiye Türkçesinde artık hiç görülmeyen /h-/ ön sesi Azerbaycan Türkçesinde yer yer korunmuş bulunmaktadır.

Kelime başında /h-/ ünsüzünün türemesi Azerbaycan Türkçesine ait karakteristik özelliklerden biridir²⁷¹.

“...Vagif. Ağılsız köpekler ulduza hürer²⁷².”

²⁵⁹ Allahverdiyeva, s. 45.

²⁶⁰ Allahverdiyeva, s. 46.

²⁶¹ Allahverdiyeva, s. 54.

²⁶² Allahverdiyeva, s. 57.

²⁶³ Allahverdiyeva, s. 61.

²⁶⁴ Allahverdiyeva, s. 67.

²⁶⁵ Allahverdiyeva, s. 82.

²⁶⁶ Allahverdiyeva, s. 84.

²⁶⁷ Doğan, s. 7.

²⁶⁸ Allahverdiyeva, s. 55.

²⁶⁹ Allahverdiyeva, s. 84.

²⁷⁰ Allahverdiyeva, s. 87.

²⁷¹ Doğan, s. 6.

²⁷² Allahverdiyeva, s. 67.

➤ Azeri Türkçesinde zaten /-c-/ ve /-j-/ seslerinin değişikliğini görüyoruz²⁷³. İç sesteki -c->-j- değişimi, ya ses taklidi sözlerde ya da Rusça ve Farsadan geçmiş yabancı sözcüklerde görülür: bacı>bajı, hacı>hajı, gıcırta>gijiltı, vıcırta>vijirtı

➤ İç seste /n/, /v/, son seste bir kısım Anadolu ağızlarında, özellikle Batı Anadolu ağızlarında olduğu gibi /r/ düşmesi olayı görülür:

geşenk>geşek “güzel, hoş”, sonar>sōra, tavşan>dōşan, özüdür>özüdü

➤ Eski Türkçede “gibi” anlamını taşıyan teg kelimesi Azerbaycan Türkçesinde korunarak “tek” şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

“Senden savayı bu dünyada benim kimim var?

Cellada baş eyme, babaların **tek**²⁷⁴.”

“...Ana! Ana!... O adın garşısında bir gül **tek**

Hemişe secdede olmag mene feharetdir²⁷⁵.”

²⁷³ Muharrem Ergin, Azeri Türkçesi, 1. Baskı, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1971, s. 116.

²⁷⁴ Allahverdiyeva, s. 63.

²⁷⁵ Allahverdiyeva, s. 70.

5. SONUÇ

Türkmen Tahtacı Boyunda Görülen Ağız Özellikleri (Serik Örnekleme) ve Azerbaycan Türkçesi ile Karşılaştırmalı İncelemesi adlı, ağız özellikleri üzerinde yaptığımız bu araştırma sonucunda, bölge ağzının Azerbaycan Türkçesiyle birtakım benzerlikler taşıdığı tespit edilmiştir. Araştırma neticesinde elde edilen fonetik benzerlikler şu şekilde sıralanabilir:

1. /k/ >/ğ/, /k>ğ/, /-k-/>/-ğ-/ **değişikliği**: ASİTA’da ve Azerbaycan Türkçesinde

/k/ ünsüzünün tonlularak /ğ/ ünsüzüne dönüştüğü görülmüştür.

başğa “başka” (III-H/188), Ğız “kız” (I-A/11,12,13), yoğ “yok” (I-F/152)

“Lakin Ğara Mirze bu tekliflerin heç biri ile razılaşmadı. Çoh ğorhulu idi²⁷⁶.”

“Bayrağımıza çoh yüksek ruhla yanaşmalıyğ²⁷⁷.”

2. ASİTA’da ve Azerbaycan Türkçesinde son sesteki /-ğ/ ve /-g/ ünsüzleri, ünlüler arasında kalarak bir iç ses ünsüzü durumuna geldiklerinde /-ğ-/ ya da /-y-/ ye dönüşür. /-k/ de aynı durumda /-y/ ye dönüşür.

“Çoh ğorhulu idi. O döyüşülerin bir neferinin de itirmek istemirdi²⁷⁸.”

Döyüşenlerin “döğüş-, dövüş-“ (III-D/85)

3. **k>ğ değişimi**: Azerbaycan Türkçesinde -k->-ğ-, -k>-ğ değişimi görüldüğü gibi ASİTA’dan derlenen metinlerde de örneklerine rastlanılmıştır.

“Yüzüne demeceğem lafı heç arhasından gonusmam” (I-G/168)

“Gocanın garşısında durub başladı söze:

Torpağın galhanına gılinc vurma bu geder

Galğ ki senden bir garın çörek esirgemezler²⁷⁹.”

4. Azerbaycan Türkçesinde ve ASİTA’da iç seste yer yer ünsüz ikizleşmesi görülür.

“A kişi, senin **saggalina** ne şaşka yaraşır ne de şapka. Gel sen bu Gorodovoylugdan el çek! Bir balaca alış-verişe yapış. Bir baggal dükani aç²⁸⁰!”

“Ordan Camal Abimden bi de eşşeg aldığ.” (V-A/25)

5. ASİTA’da da iç seste göçüşmeler görülmekle birlikte Azerbaycan Türkçesi

²⁷⁶ Allahverdiyeva, s. 28.

²⁷⁷ Allahverdiyeva, s. 21.

²⁷⁸ Allahverdiyeva, s. 28.

²⁷⁹ Allahverdiyeva, s. 34.

²⁸⁰ Allahverdiyeva, s. 71.

yazı dilinde, göçüşme (yer değiştirme)²⁸¹ gözlemlenmiştir.

“Anlaşıldı, evet anlaşıldı. Bu düşünceler hep gorhaglıgdan **ireli** geliyor²⁸².”

“Öyle öyle işde **ireli** geri derkene sekSen iki-sekSen üŞ de bindik direksiyona asgere getmeden...” (5-A/32)

irbeğem “ibrahim” (I-I/237), nâlet “lânet” (I-I/244; III-A/10; III-B/36)

6. E.T.’deki /t-/ lerin çoğu Azerbaycan Türkçesinde korunmakla birlikte bir kısım /t-/ **ler de /d-/ ye** dönüşmüştür. Aynı durum ASİTA için de geçerlidir.

“...**Daş** ürekli Sisyanov gadının hareketlerinde doze bilmedi, telesik bu hüznü otagdan çıldı²⁸³.”

daşın “taşın” (I-H/219), dutulmaz “tutulmaz” (II-A/42), dıkanmış “tıkanmış” (II-A/52), dutmadı “tutmadı” (III-B/34), depesine “tepesine” (III-C/53), denesi “tanesi” (III-D/86), daşağal “taşağıl”

7. Standart Türkiye Türkçesinde artık hiç görülmeyen /h-/ **ön sesi** Azerbaycan Türkçesinde yer yer korunmuş bulunmaktadır. Kelime başında /h-/ ünsüzünün türemesi Azerbaycan Türkçesine ait karakteristik özelliklerden biridir²⁸⁴.

“...Vagif. Ağılsız köpekler ulduza **hürer**²⁸⁵.”

ASİTA’da söz başı /h-/ türemesi çok sayıda örnekte görülmüştür:

hindi “şimdi<uş imdi” (I-D/94,122; I-F/152; I-I/231,233,259; III-D/92; III-E/121; III-H/170; V-A/13), hordan “h+oradan” (I-D/122), hinden “şimdiden” (II-A/42), höyle “öyle” (I-D/79,81; III-G/155), höyleydi “şöyleydi” (III-D/100), hu “şu” (I-E/133; I-I/231; II-A/46; II-B/69; III-D/97; III-G/150), hurda “orada” (I-A/25; II-B/69; III-G/149), hordan “oradan” (III-A/17; III-G/153), hoyanna “o yana” (I-D/81), hora “orası, ora” (I-D/122), hunu “şunu” (I-E/133), hunun “şunun” (I-I/231), ho “o” (I-I/267, III-G/152), huraya “şuraya” (III-G/151)

8. **İç seste /-n-/, /-v-/; son seste ise /-r/ düşmesi** olayı görülür:

Azerbaycan Türkçesi örnekleri: geşenk>geşek “güzel, hoş”, sonar>söra, tavşan>döşan, özüdür>özüdü

²⁸¹ Doğan, s. 7-8.

²⁸² Allahverdiyeva, s. 84.

²⁸³ Allahverdiyeva, s. 87.

²⁸⁴ Doğan, s. 6.

²⁸⁵ Allahverdiyeva, s. 67.

ASİTA’da derlediğimiz metinlerden örnekler ise şu şekildedir: bēzin “benzin” (III-F/136), îsanıñ “insanın<Ar. insān” (I-G/181), sōrā “sonra” (I-A/8; II-A/42, III-D/89; III-H/199; V-A/12), anbılas “ambulans” (I-D/81), tāsıyon “tansiyon” (II-A/36; III-E/128)

deyikle “demişler” (I-D/95), elleymiyo “elleyemiyor” (I-D/111), süprüz “sürpriz” (I-İ/280,281), vā “var” (I-H/201), alıve “aliver” (I-E/135), oturuyoduk “oturuyorduk” (I-A/8), bi “bir” (II-B/62), oluyo “oluyor” (I-A/19,20), götürmüyola “götürmüyorlar” (I-B/57), olu “olur” (I-I/245), bulusam “bulursam” (I-J/287), gediveridi “gidiverirdi” (II-A/29), göçdüle “göçtüler” (II-A/41), belisiz “belirsiz” (III-D/98)

9. **İç sesteki /-c-/ > /-j-/ değişimi**, ya ses taklidi sözlerde ya da Rusça ve Farsadan geçmiş yabancı sözcüklerde görülür: bacı > bajı, hacı > hajı, gıcirtı > gıjırtı, vıcirtı > vıjırtı

“...ğır hasanın ğarı hasTanede yatıg çıgıg, amalıyat oluğ da. dün çıkarmışla āşām. **ancu** oluğ...” (IV-A/10)

10. Antalya ili Serik ilçesi Türkmen Tahtacı ağzında **/-kine/** kullanımı dikkat çekicidir.

ASİTA’da daha çok /-kAn/ zarf-fiil ekinden sonra ve “ki” bağlacının ağızda eklenmesi sonucu, bu ek sonrasında, sözcüklerde ünlü türemesinin gerçekleştiği gözlemlenmiştir.

dedikine “dedi ki” (I-I/253), diyokine “diyor ki” (III-E/125), derkene “derken” (I-J/289; V-A/26,33,47), çalışırkana “çalışırken” (V-A/36, V-B/54), olukana “olurken” (II-D/85), dedimkine “dedim ki” (III-G/161), gedekene “giderken” (III-H/186), gelikene “gelirken” (III-H/198), kesekene “keserken” (V-B/55), deyik kine “demiş ki” (V-C/86), edekene “ederken” (V-C/92).

Azerbaycan Türkçesi ve Antalya’nın Serik ilçesinde yaşayan Türkmen Tahtacı topluluklarının ağız özellikleri karşılaştırıldığında fonetik benzerliklerin çok olduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra anlamsal olarak da Azerbaycan Türkçesinde kullanımı olmakla birlikte Türkiye Türkçesinde genel olarak ağızlarda kullanılan ancak standart yazı dilinde kullanımı azalan sözcüklerin çokluğu, dikkat çekicidir.

Araştırma neticesinde derlenen, anlamsal olarak da aynı olan ya da aynı anlamsal çevreye dâhil olan sözcüklerden bazıları tabloda; (bk. Ek-3. Azerbaycan Türkçesi ve ASİTA’da ortak olan bazı sözcükler) Türkmen Tahtacı Ağzında Kullanım Şekilleri-Azerbaycan Türkçesinde Kullanım Şekilleri-Türkiye Türkçesindeki anlamı sıralamasıyla verilmiştir. Sıralanan sözcüklerden başmag “altlık”, çerelmek/çelermek “diklenmek”,

çimdirmek “yıkamak”, çiyin “omuz”, dalınca “ardınca”, dayag vermek “desteklemek”, gaçağanlık “ürkeklik”, gargış “ilenç, beddua”, gayda “kural”, gicişdirmek “gıcıklandırmak”, gırkılmag “tıraş olmak”, gödek “kısa”, göyermek “mavileşmek”, muştulug “müjde”, ökelemek “ezmek”, şeletmek “yükletmek”, sınıg “kırık”, telemtelesik “alelacele”, terpenti “kıınıldama”, tösverek “bodur”, yağlıg “başörtüsü”, yapıg “keçeleşmiş”, yeyinlemek “hızlanmak”, yuma “yıkama”, zibil “çöp” vb. sözcüklerin STT yazı dilinde kullanımının görülmeyişi ancak ayagcı “ortalıkçı”, çelpeşik “çapraşık”, çeyirdek “çekirdek”, cızgı “çizgi”, çömçeli “kepçeli”, depiklemek “tepmelemek”, gapgacag “kap kacak”, göyercin “güvercin”, kendil “kendir” vb. sözcüklerin fonetik farklılıklarla STT yazı dilinde kullanımının görüldüğü tespit edilmiştir.

Tablodaki (bk. Ek-3. Azerbaycan Türkçesi ve ASİTA’da ortak olan bazı sözcükler) Azerbaycan Türkçesi bölümünde verilen kelimeler için TDK’den çıkan Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü²⁸⁶ ana kaynak olarak kullanılmıştır.

²⁸⁶ Seyfettin Altaylı, Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü, 1. Baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları, I-II-III, 2018.

KAYNAKÇA

Abdal Musa, <https://www.turbeler.org/>, (14.12.2024).

Akar, Ali, “Ağız Çalışmalarında Yöntem Sorunları”, *Turkish Studies*, 1(2), 2006, (s. 37-53).

Akdeniz, Serap ve Ersoy, İlhan, “İzmir Tahtacıları Ekseninde Kültürel Kimliğin İfade Aracı Olarak Semahlar”, *Alevilik Araştırmaları Dergisi*, 4, 2012, (s. 239-279).

Aksan, Doğan, *Türkçenin Gücü*, Bilgi Yayınevi, 16. Basım, Ankara, 2019.

Aksan, Doğan, *Türkçenin Söz Varlığı*, Bilgi Yayınevi, 3. Basım, Ankara, 2021.

Allahverdiyeva, Şehrabani, *Azerbaycan Dili*, Hasret Matbaası, 2. Basım, Osmaniye, 2000.

Altaylı, Seyfettin, *Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2018.

Atmaca, Emine ve Karayaka, Merve, “Antalya İli Serik İlçesinin Standart Türkiye Türkçesinden Farklı Ses ve Şekil Bilgisi Özellikleri”, *Türük*, 31, 2022, (s. 152-177).

Bozkurt, Fuat, *Türklerin Dili*, Kültür Bakanlığı Yayınları, 5. Baskı, Ankara, 2002.

Bölük, Ramazan, Serik (Antalya ağız), *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Erzincan, 2011.

Bölük, Ramazan, “Serik Ağzında Ünsüzler”, *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 30, 2018, (s. 885-943).

Bulduk, Türker Barış, “Gümüşhane İli ve Yöresi Ağızları Söz Varlığında Eski Türkçe Kelimeler”, *Mavi Atlas*, 7(2), 2019, (s. 52-67).

Bulut, Serdar, “Serik Antalya Yörükleri Ağzında Derleme Sözlüğü’ne Katkılar”, *Route Educational and Social Science Journal*, 4(5), 2017, (s. 127-141).

Çağatay, Necati, *Tahtacılar*, İslam Ansiklopedisi, Milli Eğitim Bakanlığı, Eskişehir, XI, s. 670.

Çıblak Coşkun, Nilgün, “Tahtacılar ve Tahtacı Ocaklarına Bağlı Oymakların Yerleşim Alanları”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 68, 2013, (s. 33-46).

Demir, Nurettin, *Ankara Örneğinde Ağızların Belgelenmesi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1. Baskı, Ankara, 2013.

Doğan, Levent, *Çağdaş Türk Lehçeleri El Kitabı*, Kriter Yayınları, 2.baskı, İstanbul, 2010.

Engin, Musa Kazım, Işıkların Mürşidi Abdal Musa, Dorlion Yayınları, 1. Baskı, Eskişehir, 2024.

Ercilasun, Ahmet Bican, Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi, Akçağ Yayınları, 7. Baskı, Ankara, 2024.

Ergin, Muharrem, Azeri Türkçesi, Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1. Baskı, İstanbul, 1971.

Ergin, Muharrem, Türk Dil Bilgisi, Bayrak Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2004.

Gökçen, Amed ve Altop, Zeynep ve Çayır, Bade, Kaz Dağları'ndan Toroslara Tahtacı Türkmen Alevileri, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2020.

Güneş, İsmail, "Urfa Merkez Ağzı ile Azerbaycan Türkçesi Arasındaki Ortak Özellikler", Rumeli'de Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi, 19, 2020, (s. 242-264).

Hunutlu, Ümit, "Ek Fiilin Öğretim Yöntemindeki Sorunlar", Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi, 7(1), 2018, (s. 363-378).

Işık, Gülşen Seyhan, "Azerbaycan Türkçesi", Türkler Ansiklopedisi, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, XIX, s. 227.

Karademir, Emin, Alevi-Bektaşilerin Kutsal Yerleri/Türebeler, Balıklıgöl, 14.09.2010, <https://www.balikligol.com/alevi--bektailerin-kutsal-yerleri-trbeler>, (14.12.2024).

Korkmaz, Zeynep, "Anadolu Ağızları Üzerindeki Araştırmaların Bugünkü Durumu ve Karşılaştığı Sorunlar", Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten, 23-24(1975-1976), (s. 143-172).

Korkmaz, Zeynep, Türkiye Türkçesinin Temeli Oğuz Türkçesinin Gelişimi, Türk Dil Kurumu, 2. Baskı, Ankara, 2020.

Merhan, Aziz, "Bayındır Tahtacıları ve Dillerinin Belirgin Özellikleri", Bilig, 69, 2014, (s. 161-170).

Mecek, Süleyman, Serik Yöresi Tahtacı Alevilerinin Halk Bilgisi Ürünleri Üzerine Bir İnceleme (Yüksek lisans tezi), Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar, 2014.

Mutlu, Hüseyin Kahraman, "Balıkesir ve Batı Anadolu Yöresi Tahtacı Türkmenleri" Turkish Studies, 6(1), 2011, (s. 1557-1566).

Ögel, Bahaeddin, Türk mitolojisi II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1995.

Ölçücü, Hasan Çağrı, "Tahtacı Ağzının Çanakkale Yerli Ağızları İçindeki Yeri", Dede Korkut, 10(25), 2021, (s. 124-133).

Önal, Mehmet Naci, "Muğla'da Alevi-Tahtacı kültürü", Turkish Studies, 8(9), 2013, (s. 343-366).

Sarı, Cemal ve Derin, Ayşe, “Geleneksel Abdal Musa Sultan Anma Törenlerinin İnanç Turizmi Kapsamında Değerlendirilmesi”, Social Studies, 2022, 8(34).

Serik Tarihi, <https://tr.wikipedia.org/wiki/Serik>, (14.12.2024)

Sünbül, Süleyman, Tanıklarıyla Antalya/Serik Ağzı Sözlük Çalışması (Mezuniyet tezi). Atatürk Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Erzurum, 1977.

Şahin, Aslı, “Kazdağları’ndan Sandras’a Tahtacı Türkmen Kültüründe Eski Türk Dininin İzleri”, Folklor Akademi Dergisi, 5(2), 2022, (s. 215-230).

Şenyayla, Gamze, Tahtacılar Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma (Antalya İli Örneği) (Yüksek lisans tezi), Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya, 2020.

Telli, Burak, “-Ik/-Uk Duyulan Geçmiş Zaman Eki Üzerine” Gazi Türkiyat, 24, 2019, (s. 127-140).

Türkçe Sözlük (Cilt I-II), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1998.

Yalçın, Süleyman Kaan, Azerbaycan Türkçesi Grameri, Kesit Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2021.

Yavuz, Serdar, “Türkiye Türkçesi Ağızlarında Bağlaçlar”, Diyalektolog - Ağız Araştırmaları Dergisi, 3, 2011, (s. 59-107).

EKLER

Ek-1. Metinler (23 Sayfa)

I-A

Anlatıcılar:

S** E** , A** A** , S** Ö**

Konu: Hasbihal

- 5 S** E**: amanın böyümüş dēēl mi? burnuḡa noldu endēniḡ? ne ētdiler saḡa olum burnuḡa of mu ētdiler.
- S** Ö**: accıḡ pencereleri aç da havaḡansın.
- S** E**: hoo geliḡ geldiyyidin oturuḡduḡ, o gētdikden sōrā aÇdım da yeni ḡapaTdım. buḡaşıḡları Çalkayım dēdim. ḡavaltı hazırlācādım ben size tēleFon_etmediler dēdim
- 10 gēleceklē mi gēlmecekle mi?
- S** E**: ḡız çocūn gözüne batıyazıḡ. dut ḡuzum meh (çocuḡa şeker verdi)
- oḡu ḡızıḡa soracaḡsın ebe.
- S** E**: hanḡı ḡızıma? **sonḡül** sen mi ētdin çocuḡu? ne ētdiler olum?
- ...
- 15 burnuḡu mu ḡırdıḡa. oḡnarın burnuḡu ben bi ḡırayım. eyi gözüne mözüne gēlmeyik. böyümüş dēēl mi?
- A** A: **eyi böyüyük maşalla, gētdiḡinde ḡucaḡandayydın ya.
- S** E**: orayı adam ḡor da gēlir mi. sıcaḡda öldük. ḡaradeḡiz sıcaḡ mı?
- gerÇi yayḡanın sıcā daha berbat_oluyo.
- 20 A** A**: yáyḡanın sıcā oluyo da bu rütübet_olmuyo. burda terlediḡ mi yapışıyo.
- sizde nē var, nē yoḡ áyşá bibi?
- A** A**: nē olsun. işTe iki yoḡarı çıkıyom, ayaḡla da yörümez_oldu.
- S** E**: sen bura yávaş yávaş nēye gēlmiyon ya, honuḡ başına oTur.
- ...
- 25 (vantilatörü işaret etti) hurda bişē yēyelim.
- Ayşe A**: nēye gēlmiyon diyo, ḡız yörüyebiliyon mu dēsene. elimde basdon var-
ıdın_onuyna enibilisem_ēniyom.
- S** E**: gine dohtora mı gētdin?
- A** A**: Hııı
- 30 S** E**: Nē oldu?

Ek-1. Metinler (devamı)

A** A**: olacā mı var? evde ilac bi pöşet dolu bi pöşet daha vèrdile. anblıansına almışla gètmişle hêç habárım yoğ benim.

S** E**: gız **nurtenin** de amaliyát_olduından da habárım yoğ. ülen dèdim bu **songül** soruyo. **songül** bunğarda bi şey var dèdim huralara gèliyodu “hala

35 nètđin” bunğarın biri de gèlmez_oldu dedim. iiiii hura mezerliğè gèdiyodum çay demlemiş “hala gèl”, gız siz nerdesiniz nè oldu size. “hala” dedi. “ben_amaliyát_oldum ya” ne zaman gız. “báyá oluyo” dèdi.

I-B

Anlatıcı: S** E**

40 **Konu: Torunlarının Ziyareti**

āşām **ğábağ** gonusdu. ğusura bağma arayamadım dèdi. olsun_ölüm dedim. “**ilkayına** gonusduğ” dèdi. “sen gèlmeyince de burda yalnız nètçeyem dèdi o zaman ben burdan çıkdığında da sen_ordan çık dedim” dèdi “barabar gelceyik.” dèdi. **ğábağ** “iki üş gün ğalcāam yánínda” dèdi.

45 I-C

Anlatıcı: A** A** , S** E** , S** Ö**

Konu: S E**’in Eşi**

A** A**: **aTağan** dün **songül**_abam getirmiş ebe dèdi. **alı** emmiyi dèdi. sen hurdan motura bin de gèt de bi yoğla gèl bağıyım dèdim. báyák bi saldı. bu yanna gèldiydi gèldi
50 mi?

S** E**: hêç de bilmiyom. ne biliyim mutlağda mıydım görmedim ya.

A** A**: gèldi, moturuna gèldi. “İiiii, ebe gèlmemiş.” dèdi. Nè biliyim pencereden mi tanıdı, nè ètdiyse.

S** E**: belki ben mutlakdaymışımdır. eeee **memed** gèdik mi hōyanna
55 (mersini kastediyor).

S** Ö**: daha gètmey-idi.

S** E**: eee bābağı götürmüyola mı ğalan.

S** Ö**: nè işi var otursun_evde.

S** E**: kim vā? **senem** de yoğ, elivan da yoğ. **meray** da dün iki günlük

Ek-1. Metinler (devamı)

60 izini zor_aldım_ebe dēdi. “zıġardım” dēdi. “bayramda gēdeceyem ben ebemin yānda bir hafda ġalacām dēdim” dēdi. **ġābaġ** gēldi mi gēlsinle ēyi olur hemi. barābar gezerle.

I-D

Anlatıcılar:

S** Ö**, A** A**, S** E**

65 **Konu: Karışık**

S** Ö**: acıġ eyileşiksin ha. yüzün düzelik_acıġ.

A** A**: düzelse de **sonġül** ġaFām çok pis dönüyo.

S** E**: gine mi döndü?

A** A**: ġaFā işTe ġaFā dönmese bi de áyáġlarım yürümez_oldu can yoġ héç.

70 S** E**: gēlib duruyodu yanıma şimdiye otuS sefer gēlir-idi. bāyādan beri gelemiyō. ben de varamadım zatan.

A** A**: bi yoklayım gēliyim diyōdum, geliveriyōdum bura. amana epeyden beri gēlemiyom.

S** E**: **nurtene** ōle dēdim. ġız ne ētdin sen? naal dayandın? dēdim.

75 “nédiyim hala” dedi.

A** A**: ġolunu ġaldıramıyo hindi omuzundan.

S** E**: eli ġımıldıyo mu baylīm.

A** A**: ġımıldıyo da damar tıkanıġlı varımış_elleēm. açdıla oñu. işde hōyle ġaldıramıyodu ġolunu ya.

80 S** E**: hemi accıġ ġısayıdın hu ġolu (saġ kolunu işaret etti) dün gine bi anbilas varıdın burdan gēçdi, hōyle doġandı. sesi hoyanna gētdi. ülen dēdim gine buññarda bişey mi vā?

A** A**: çoġ_ölen_oldu.

S** E**: bibi haSdalandım. öteġen mezerliġe gētdik ya **möyrüg** dēdi ki

dēzē sesTenme dēdi. hurda sesTenceyig cınġar çıkar dedi. bi ġoca ehdiyar ġarı, iki üş geliñ, iki üş de ōlan, **meltemin** ay_ucuna birini ġomuşlarımış birini de beriyanna ġomuşla mı? çamı dibiñden kökleyikle. çam bāyā ġalın olıyduñ yeddi-seggiz yaşıñda varıdın çam. onu öñünde tārāyı götürdüm dedimkine alıġökgile kesdirin oñu kökden

Ek-1. Metinler (devamı)

- 85 çıkarısa gine çıksın. hem onu kökleyikle hemi çamı kepÇe. oraya gine birini gömuşla bodurlardan.
- A** A**: mezerlik çōaldı ya divarın dibiñe ğadar vardı.
- S** E**: buñu ğazdınız da bunu néye ğazmadınız dedim. aynı bárábar diKdik. sen de beniyle bárábar dikdin dēdim. o da köklenÇek dedi. eee ordan Tarla
- 90 istemişlerimiş vėrmeyik Tarla sahapları. hindi o ağaÇla da sökölcek diyola. sīdırıbildikleri o boş yerleri doldurcayık dēyikle.
- A** A**: **güllü**yü de bōrüne ğoyuğla bizim **ısmayılın**.
- S** E**: hııı, güllü ölük mü?
- A** A**: **güllü** öleli ne zaman **o**ldu?
- 95 S** E**: ne zaman ğız?
- A** A**: bāyā oldu. işTe bi üşünü, yedisini edikle. o ğarının gözleri görmüyodu. yörüyemiyodu işte.
- S** E**: ben hindi **ısmayılımın** berānına, buñu kim biliyo, mūtar mı biliyo, āzā mı biliyo, kimden **a**lıncağ **o**ra?
- 100 A** A**: Nere?
- S** E**: **ısmayılımın** berānına iki yer hōyle birket getirtceēm, çevireceēm. hora kimseyi ğodurmacağam.
- A** A**: mezer ğōcağ yer ğalmayınca ğoyuğla.
- S** E**: ammā parayına alcağan.
- 105 A** A**: zatan mezerliğē para yatırıyor.
- S** E**: öle para deēl. saña öle bedeva şeētdirmiyola ammā para verisen hōyle de çevirdin mi kimse ēlleyemiyo orayı. daha bizim dal veli öle ētdi. dal velinin yeri öle duruyo.
- A** A**: mezerler sık sık ğonmuş işTe.
- 110 S** E**: āşām ğabaā dēdim.”tamam ebe” dēdi.” ben varıyım da nēyle oluyoSa yapaalım” dedi. buñu mūtar mı bilÇek **āzā** mı, kim biliyo nē biliyim kimden **a**lıncağ bura. kime sorcayık?
- A** A**: bilmiyom.
- S** E**: buñu **sāmi** bili mi?
- 115 A** A**: bili.
- S** E**: boş yer ğalmayığ. iki yer **a**lcaām. biri gendime biri dedeñe.

Ek-1. Metinler (devamı)

alıyım da héç_olmaSa çocuğlarımıñ yanda oluyum. Tarla isteyikle kenarlarından vermeyikle. hindi hordan da yol geçiyo ya hora ğapanıyomuş.

A** A**: yurT yeri mi belleceğen?

120 S** E**: heye, uzağ uzağ ğetmeyim. onnarıñ yanda oluūm. ben burayı boşa mı bekliyorum, onnarın_uçu bekledim ben burda. bi de piiiis. ammā ben dēcēdim adam herhāl benden önce ölÇek. nē ālıyōsuñuz be siz baş_ucunda dēdi. eğer size böyle seviyo siz de onu seviyosañıS dedi ālāmağa gerek yoğ dovā ēdiñ de ¼akıñ ğedin_eviñize dēdi herifıñ biri ğarılara. ben de zatan çamı yıķınca ōkēlendimidin.

125

I-E

Anlatıcılar:

A** A** , S** E** , S** Ö**

Konu: Torun

130 S** Ö**: hunu oraya ğoyałım mı ğızım? camı? huuu çocūn_āzıña girecek.

S** E**: ihi huraya alıve hōle.

A** A**: ğız böyümüş maşala. ğızı diyom, hurdan bi su vēr ğızım desen getirir oluķ.

135 S** E**: heye maşalla ēyi böyüyük. işleriñi dutuyon mu ğızım sen bunnarıñ. hıżmat buyuruyola mı saña?

I-F

Anlatıcılar: A A** , S** E****

Konu: Hasta Olan Arkadaşları

140 S** E**: senem nási_ētdi? senemi báyádan beri görmüyom ben bi ayı geÇdi görmeyeli dēgel mi?

A** A**: ülen gendi heSdeliğimden senemi kim görüyo?

S** E**: gelmiyo mu yanına?

A** A**: ülen geliP de gelse nē olcağ. o çömeliverir_áyoş gimi ¼akar ğeder, yörür.

145 S** E**: çıķamıyodur zatan.

Ek-1. Metinler (devamı)

A** A**: nâsı çıkamıyo, ben bu hezdalığıma çıkıyom da o néye çıkamıyo.

S** E**: ayaklarımın şêşliği ênik mi?

A** A**: yoğ yoğ ênik şêşliği. o hindi zararlı bi şey yerise ciyeri lekeli ya akÇiyer, ondan şêşiyomuş. bēriz_ederise, dokuncaā olanı yemeSse şêşmiyo.

150 S** E**: şireden mi oluyo ki?

A** A**: bilmiyom nēyden_oluyo. çok durmaz_o.

S** E**: hııııı, yaşamaz mı?

A** A**: onu dēmiyom bē hanı gēldiyi yerde pek_oturmaS.

S** E**: hēyyē.

155 A** A**: hemen döner geri

S** E**: allah yüzüne bakSın da bişēy_olmaSın.

I-G

Anlatıcılar: A** A** , S** E**

Konu: Karışık

160 A** A**: öteğen o şeyiñ **ese çavişın** olanları gēldi. **āmāt**, saS çalan **hasan** da yanınğa gārdaşı. hayla oturdula dutun dibinde. neyise lafdan laf çııdı. onun bābasını da gonusmaya durdu. **hasan_onbaşıyı**. “yanlarına gezmeye gētdim” dēdi. “**áyşá** yenge” dēdi. hiiiii, “bi köydeyimiş” dedi “gāvede oturubduru” dedi. “vardım yanna” dedi.

165 S** E**: **hasan çavişın**?

A** A**: hēyyē. hoşgēldin dēdi, dēdi. hanı onnā ōlesi bi adam hanı goğulamıyom yüzüne de diyom.

S** E**: goğu dēēl bu. hep millet biliyo bunu.

170 A** A**: yüzüne demece_ēm lafı hēc_arhasından gonusmam. adam, çocuğ_ora varmış yanna ağraba dēyi. iii, “ya hoş gēldin bēş gētdiñ baña bi çiFt laf yoğ” dēdi. epey bi gonusdula. neyse “çııdı gāveden” dedi. “iki yanna bakıyo” dēdi, “tağSi arıyo” dedi. “ōlum_o tağSiyi dutuve bē” dēmiş. o da hanı baña tağSiciye dē de biniP de gētÇeyik sanıyom dēyo. tağSi gēldi içine gözēl_oturdu dēyo. “ben de bindim” diyo, “vardım_ēve” diyo, “tağSiden_ēndik” diyo, “arabayı süren_arabanıñ_içinde, parasını da vèrdirdi” diyo.

Ek-1. Metinler (devamı)

S** E**: bi ğarı olsun erkek_ olsun gendini tanıyaÇak. orâ burâ diye bişey yog herkiş bi isân herkiş bi candan. gevezeliğine, yavaşlığına iş yörürmez.

I-H

Anlatıcılar: A** A** , S** E**

180 Konu: Tahtacılık

-Tahtacılıkta nerelere gittiniz, gençliğinizde?

S** E**: genÇliğimde her yeri dePeledim ben. benim dePelemediğim yer ğalmadı. her yerde çalışdığ. gezmediğimiz bir yer ğalmadı.

185 A** A**: èveli ğatır varıdın. ğatırına gèderdik. tırağdör çıldı. ondan ğurTuldu yükden. mağlar diğlensin gendimiz diğlenelim deyi bi òlen mola veridik. neyise vardık bölge şeFi de aTıña binik bizim göçüne geTdı. bize orman verÇek ya, orman gösterÇek. anam èllerden_èyi adam_ olmuyo. ebem_ ıramaTlığ yörüyodu, aTdan_èndi, ebeme bin diyo, ebem biner mi yog_ ölüm diyo. ben yörüyerek gèderim diyo. vardık_ ormana, abime **hasan** dedı. saña èyi bi orman vereceğem dedı. bi orman verdi bize. ğatırının

190 içi.

S** E**: o ğatıranı bi daha görÇeyik mi acaP. göremez_ olduğda.

A** A**: esgiden Pışğıyınan_ ağaÇ Piçerdik. çardak yaPdığ tātādan. geTdiler bābamgil çalışmağā. ordan ğayrı iş biTdı. ısdıkağları aldıla. paraları, èvleri sardık döndük geri. òle bōle ömür biTdı. biz böyüdük, èle geTdik, yaşıantımız tātāÇılığına

195 geÇdi. dādan daā geÇdi. hu yanna gèldik ğayrı.

-İlk yerleşim yeriniz burası, Serik mi?

A** A**: héyé, ağraba çoğ burda. dēzemgil vā, dayımgil vā. işTe burāya gèldik yerleşdik burāya da héç gönülüm yogudun. okul arğasında önü èv. hōle bir serbes yerden_ alalım dedim. ayşā dedı. bizim_ emmiōlu dedı burāyı saTÇağ dedı. ammā benim

200 canım_ istemiyo dedim burāyı alağım dedı. Burāya yerleşdik arğası okul. eeee önü heP_ ev. bi hava alçağ yerimiz yog.

-bōle dā evi gimi, esgiden_ olduğı gimi serbes bi èv_ istiyosun ?

A** A**: héyé. o zaman Tarğada ucuzudun. ammā ağısiydin. emmiōlusundan burāyı aldı. dünēk yaPdığ.

205 -**serik**de çok yerleşim olmuş ya, tātācılarıñ çoğunluğū burāda. amma birçok yer giTdiniğiz, nerelere giTdiniğiz?

Ek-1. Metinler (devamı)

A** A**: dādan daā, dādan daā. buranın işi bitiyö ho yanna gēdiyok.

S** E**: bağ. **marmarıs, daşÇa, mülā, fetiye, kemer, ortaca,**

köyceğez, dalaman o yanını sayıyom bağ. **milas.** o yanı biTdi. bi de **izmir. izmirden** bu
210 yanı bağ. Ondan sōrā **çanağkale, biga,** iiiiıııııııı neydi oranıııııııı, adlarını unuTuyom,
ayvacığ, bilecik, edremid, bursa, ōrangazi, armıth, buldan, denizli... akılıma
gēlivermiyö daha hoyanlarda çok yer var. **maraşa** varasıya vardığ biz.

-maraşın neresine vardııız?

S** E**: **maraşın** bēranında bir köy varıdın. o zaman gızım **maraş** mı varıdın bi
215 yerde. üş Törd_ēv o daşın dibiıde üş Törd_ēv o daşın dibiıde. işTe ōle benim
ayağ basmadığım yēr gālmadı. çoğ yēr_akılıma gelmiyö. hu denizi geÇdin mi esKerlerin
mezerlikleri var ya adadan geçince, hah **gelibolu.** bu dediklerim yerleri var ya heP
gezdik gızım.

A** A**: yaşlandığ sıra akılda gediyo.

220 S** E**: bi de **edirne** va.

I-I

Anlatıcı: S E****

Konu: Oğlunun Kız Kaçırması

edirneye dayıyın ilkinikiğ götürdüğü gız on Törd yaşıındayıdın. yirmi yaşıında
225 şeyi bobası güccük yazdırmış. işTe dayın_ondan yatdı ya bāyā. ben çoğ_ūrāşdım.
ūrāşTım ūrāşıyom deyesiye yaTdı. evele **galkımda** yaTdı. ondan sōra **çanağkalede**
yaTdı. dayın hapısa girdiğinde ihi hunun gimi, hu gaç yaşıında hindi. ondan_ıccık
böyüğüdün. **ğabağ** da yeni dōmuş getirdile, gucağama verdile. eyi ordan gızım bi
bağdım dayın ne diyo biliyon mu ammā hindi var ya işTe ne ...ana beni gurTar. ben
230 burda gendimi intiyar_edeceğem, sağın bobamı yollama, ha onu yolladıın mı ben burda
cezeyi alırım. zatan arkadaşının_biri öldü ya cezeevinde. böyle, şaşTım. evi gapaTdım.
gülay o zaman_ufağ. **emire** teslim_etdim. götür gızlarıyın_ıçinde benim_işler bitesiyē
bağ. adliyede en alT gaTda bi gantinci var. adamın_adı **irbeğem.** o çocuğ beni
keşfeTdı. ben **çanağkaleye** varıP gēle gēle o çocuğ eyiden beni belledi. ben de onu
235 belledim. senem dēzē gēldiğ mi dedi. gēldim_ölüm dedim. ben **mersindenim** dedi.

Ek-1. Metinler (devamı)

yanna çıkTığm savıcı var ya benim Tanıdığım dedi. herkiŞiñ adı okunuyo, arabalardan tek tek eniyola. savıcının yazdığı keğidi kumandana gösterdim. çıhdık tam gediyoķ cezeevine dōrū dōndū tükürdü. kumandan dēzē kime tükürüyo endē diyo. az daha içeri alıyoıaradın gine ucuz ğurtardığ.

- 240 ordan aldım endē nāleti ğeTirdim. eve getirdimidin **mıstafa** nerde dedi, bābalığının adı **mıstafay**ıdı. bi beleye de mi giresin va dedim. ŗert olsun soñ yatışın olu orda dēdim. beni ğeliP de ğurtarçağ sanma dedim. ben seni nelerine ğurtardım biliyon mu dedim. eee yarın bi gedelimsene dedi. eee, ğedelim, geTÇek olduğumuz yer de bāyāğa var. bi de ğeTÇeğe olduğumuz yer de biz **hannar**dayığ, **burhaniyede** de ğızın bābası va. oraya ğelceyik. cāmi hocasının takSisi va, bi ğartal va, esgi bi taksi. hoca 245 ōlāna dedim. ōlūm dedim bizi **hannara** götürüve. “**senem** dēzē orda bi iş mi var” dedi. var ōlūm dedim. vardık ğızın bābası bi yere ğedik. içgiciydin zatan. neyse ğızın anasına ikisi oturuyomuş. ğız da ğeldi dizimin dibine oTurdu, ağlamaya durdu. anası dedikine ne ağlıyon sen ğızım dedi. beni götür dedi ğız. baña deme dedim. ihi ğocañ 250 ğeldi ğocaña de, dedim memede. **memede** dedim baña diyo saña desin dedim. baķ beni oraya ğetirdi. endē dādi çocuğ aldırımış dedi ben endēni götürmem dedi. neye geldik o zaman biz burayā dēdim. sen baña çanağkalenin dālarını yoı etTirdin onuñ uçu mu eTdirdin dēdim.

- 255 ğızım benim var ya görmediğim boynumuñ kökü ğaldı. o hōkūmetin ekmeğeni yedi yedi çıhdı, olan baña oldu. hindi noluyo, ğaldın işTe ōle köşede.

I-İ

Anlatıcı: S** E**

Konu: Eşi

- 260 gelise ğaçıyo ğızım. iki kere ğeldi, anañna bābañ ğoluna girerleridin. tuvalete götürürleridin. mariketi, marikeTden daşıdım, Pazarı Pazardan daşıdım. burda baķdım ğızım. bir ayın içinde nası oldu, yörümeye durdu. gendi yörüyo. eyi. ben duracağ sanıyom ne biliyim ben bi baķdım sabāna orda burda yoğ. songül evde yoğ dēdim. baķ odalara dedi. baķTım, yoğ. İiiii camı aÇTım da baķdım ki hooo arabanın yanında ğediyo. sen nere ğediyon? beni ğoğuyonuz ya işTe dēdi. yoğ ben ğoğmuyom. cehenneme

Ek-1. Metinler (devamı)

- 265 ğadar yoluñ va dèdim. bi daha da geri dönersen seni öldürürüm baķ dèdim. o ğedişe bi ğèTdi. sōrā memedin habārı yoğ ben ona süpirüS yapacağam_ülen senin baña ne süpirüSün_olcağ. seni zatan istemiyom ben. gendi başıña binmiş ğızım otobüsüne ğelmiş. dede nerde èncen sen? ölüm ben bilmiyom. dede sen èndiğın yeri bilmiyosan hindi seni biz nere èndirceyik dèyikle ölüm bilmiyom dèyik. seriğın çıkışında bir_ev
- 270 yapılyomuş_inşāt, oraya èndirikle. tèleFanıñda eğer o ğoca ğarınıñ nomarası varısa ara biriyne dèyi ora èndirikle. ekmek de yemedən çıkığ, acıkığ. otur otur āşām_oluğ. orda bi geline dek gelik. dede yanda ne oturuyon sıcaķda demiş. ğızım ben yolu ğaybeTdim demiş. baña yol tarif_et. ne yolu dede. ğarı yanna oturmuş, nomāra var mı? var. benim nomarayı vermiş, aradıla. endēni hura garaca getiriverin garacdan bir ticāri araca
- 275 bindirin ben parasını veririm dèdim. geldi, ağırdunuñ_ıçı çökmüş. òle geldiğı gimi. gendine baķıtmaya mı geldin baña dedim. neyse iiii, der. saña ben gendimi süpirüS yapacādım der. neyini süpirüS yapacādın baña dedim. ülen baķ hele vereme ğoyacāñız siz.

I-J

280 **Anlatıcı: S** E****

Konu: İlk Arabaları

- ğalkımında uzağ ya dālar Pāzara. heP ayağlandığ ğatırına Pāzara ğiTdik. dereden dePeden. dèdim ki sanāyiden bi araba bulusam araba alacağam ben dèdim. netçen_arabayı dèdile. biñer de ğedersıñız dèdim. kim sürcek dèdile. zahar bi süreni
- 285 buluruk dèdim. ğeldik Pānayıra. hōyle bi gezelim dèdile. gezelim dèrkene bi arabanın alnına ğoymuşla keğidi. araba satılık. eyi hunuñ sahābı nerde ölüm dèdim çocuğ. ebe dèdi dāhā ğantinde dèdi.
- adamın yanına vardığ. o zaman_arabanıñ satışını almayı bilmiyok, araba mı araba. adamıñ parasını verdik, arabayı aldığ. getirdi olan meşeniñ dibine arabayı ğodu.
- 290 Panayırda beş-on ğün ğaldığ. Soñ baş **esen memed** emmingil va, **esen hasan**... İşTe tayFalar heP var. āyğıtları heP_arabaya ğaTdığ.ğatırdan_iki dene kendir_aldımdın öyle işimize yaradı. onnar olmayaydın_uçuyoduğ.
- bi şöför bulduğ. adam ben ğétmem dèdi. çoğ uzağ dèdi. alıcığ var hüsneniñ ğocası. ben sürerim dèdi. bindi arabayı çalışTıramadı. austunla demirle çalışıyo.
- 295 gözün biri ğırığ diğeri de ğırıldı.

Ek-1. Metinler (devamı)

ormancı denk gēldi ıçık bindi düz bi yer var. bizi oraya ğadar götürdü. ordan gine alıcığ aldı. keyiñ başına gelik mi, bi daha ğıvratsayıdım biz ğēndiydik aşışāyanına . alıcığiñ yüzüne ben bi tükürdüm. sen bilmediyin şeye biniP de...

esen hasanıñ sülümāna kendirleri ēndirin de bu arabayı bağlayın dēdim.

300 arabayı orda ğodula. ayğıtla üstünde ğaldı. eve gēldik, arabamız diyola. halbiyse araba benim. ortak girecekle. o diyo kesim moturu veriyim, o diyo bi de ben veriyim biz de girelim. üş ortak olduğ.

II-A

Anlatıcılar: S A** (Lakabı: S**), S** E****

Konu: Karışık

S** E**: **senem** neTdin?

5 S**: bişey mi eTdim **senem**. yatıyom işTe.

S** E**: gözleriñ gine şişmiş.

S**: tāsiyon yūsūyo işTe.

S** E**: haP içmiyon mu?

S**: içmiyom mu her sabāna yuTuyom bi dene. çoğ sıcağ çoğ.

10 S** E**: **ğıymatgil** nere ğētdi?

S**: ırmağa ğētdi onna.

S** E**: seni neye götürmedile?

S**: götürmezle mi ğētmedim ben bē.

S** E**: derede buz gimi oludun taman.

15 S**: olsun ben öteğen de ğētmedim.

S** E**: hora çınar mı dikdin senem.

S** E**: yoğ öyle gendi çıldı senem. ğaç dene çıldı. hoōrlardan ğeliyor ellelem tohumu horlardan geliyor soğuğdan esiP geliyo.

S** E**: söküp atman da öyle böyüsün.

20 S**: sökölü mü, atılı mı?

S** E**: **demedi** ne zaman veriyola?

S**: daha ne vermesi bē. fol yoğ, yumırta yoğ.

S** E**: bayramdan sōrā nışan daķcayığ demişlerimiş.

Ek-1. Metinler (devamı)

S**: daha da geç.

25 S** E**: belli deġel de.

S**: böġön havada yāmır var diyolarıydın.

S** E**: hanı?

S**: telēzon_ōle diyodu.

S** E**: bi yağsaydı ortalıġın tozu gediveridi ya.

30 S** E**: çoġ çocuġ böyüTdün. accıġ da gendine baġ ġari.

S**: baġıyom ġız. ben bişey_etmiyom ki. ōlan, bu yandan bu yana. aşıā
ēndirmiyok_ōlanı.

S** E**: **senem** gine kilo alıġsın sen.

35 S**: heye. eeee nēdiyok biz de. yēyiP yēyiP yatıyoġ. yatmadan_olma mı
ırahat_oldun mu olur. sen nēdiyon? hēç ġēlmiyon hurlara, ġörükmiyon.

S** E**: benim de tāsıyon var. ben bura **hasanın** düġününde bi
geldimidin.

S**: duruyo mu ġörüyon mu? (çocuġa diyor). ipine baġlasan gine
durmācaġ. hindi endēnin tam yılan dutacaġı zaman.

40 S** E**: tātācılıġ yapıyo mu erol?

S**: iş nerde olusa ora ġēdiyola. kınıġdalarıydın ġöçdüle, ġēldile.

S** E**: hinden sōrā bi şey duTulmaz oldu. ıcıġ ġurdanıverdik mi ġollarımız
ġalġımıyo.

S**: **makbile** on gündür yatıyo ya yoġunbaġımda.

45 S** E**: niye ġız öteġen postanede barabarıdıġ. hıııı, nolmuş?

S**: hu yanda bi yanda diyola, mobilet çarpıġ diyola kimisi takSi diyo, kimisi
mobilet. beyin ġanaması oluġ. her yaġaları ġırılıġ. ġaburġaları neyi.

S** E**: ġız öteġen de çöpe geldi de endēne eġilme dedim.

S**: baġ sosyaġ yardımdan_aylıġ_alıyo. iki milyon şişe āşāmādaġ ToPladıġı.

50 S**: **ġır hasanınġ** ġarı da hasTa.

S** E**: **āyşā** ha?

S**: bayram_olmadan_eveli damarları dıkanmış, ölüyazmış. işTe açmışla
damarını ġayrı.

S** E**: o da mı hasTanede yatıyo.

55 S**: heye.

Ek-1. Metinler (devamı)

II-B

Anlatıcılar: S A** (S**), S** E****

Konu: Tahtacılık

60 -eskiden tahtacılık yaparken kesimi nasıl yapıyordunuz? kolastarı kullanabiliyor muydunuz?

S**: eyi kötü sürtüyoduk.

S** E**: şef bi gölasdar veridin. kimde galın ağaç varısa gapısını çalarıdın.

S**: ince ağaç_uçun gendimizin gısa gölasdarı var. hökümetiñ_uzun bizimki gısa.

65 -eskiden naylon bulabiliyor muydunuz? evi çamurla yapıyordunuz çok önceleri diye duydum ama doğru mu?

S**: çamırına ocağlığı sıvıyon_evi nere sıvıyacağan. naylon yōdu ämmä çul mul atılımıştır zahar üstüne bilmiyom da.

70 S** E**: hindi endeler gine biliyomuşdur. hu cuma Pazarı var ya hurda bizim_ev_ordaydın. avludan, hayaTdan bi adam geldi, ördü içini dışını çamırına.

II-C

Anlatıcı: S A** (S**)**

Konu: Göç

-göçle beraber sen de gidecek misin yoksa mı burada mı kalacaksın senem ebe?

75 S**: ben getmem mi? ben galmam gayrı. ben gece o zaman_ öldümüdün. diğeldiğimde bi o yanna çarpıyola beni bi o yanna. ben galımıyım burda. yanımda da kimse yoğudun. o zaman hazała bakmıyom mu, gışın? şimdi okuyan çocuğ da yoğ. gèderim galan_onnarına.

II-D

80 **Anlatıcı: S** A** (S**), S** E****

Konu: Karışık

-hanginiz daha büyük (S** E**, S** A**, A** A**)

S** E**: o büyük (A** A**'ı kastediyor.)

Ek-1. Metinler (devamı)

85 S**: endē gelin olduğunda biz on bir - on iki yaşlarında varıdık. Düğünü oluḡana biz de gētdik, ocuḡ_aklı. de gidi de...

S** E**: senem yüzün_üstünde. eğer yüzü geçmedi_se de yüzün_üstünde. alıP da birikliyo senem. yarın gözün yumuldu mu nolcaḡ. herkiŞin_aygıtı gendinden fazla. nētsin_el senin_aygıdın.

90 S** E**: iledin miledin, atıran var mı, gürgen?
-gürgen var ellelem: am, meşe, ınar, andız da var.
S** E**: andız mezerlikte de olur.

III-A

Anlatıcılar: S** E** , A** K**

Konu: Karışık

5 S** E**: ülen hunla beni vereme odu ya.
A** K**: eyi beeee. afanı ne yoruyon onuşursa onuşsun. senin_ırahatın_eyi.
S** E**: ırāhatım eyi de. işTe böyle bi laf duyarsam var ya.
A** K**: o afadan da ondan o beee. senin_ölān da afadan o da afadan.
S** E**: ölūma da nālet oḡa da. baḡ_adam adam sordu saḡamı var dēdi. köpek gimi emkiriyor_ordan. taplı anlatsana adama.
10 A** K**: teliFan da pek ekmiyo orda heralda. az ekmiyo. işiḡe baḡ. sen aylıḡını al otur öteyanıḡa. ister gelsinle ister gelmesinle.
S** E**: ülen_eyiyim_aydōdu. ırrahatım_eyi de āmmā işTe öyle denmiyor. orda ösüz bi ocuḡ va. o benim boynumu büküyo, elimden bişey gelmiyor.
A** K**: sen böyüTdün onu ya.
15 S** E**: ben böyütdüm_işTe. hindi işTe ızım baḡa hurdan bi tas su ver desen veridi. bu zamana böyütdüm besledim tam hıżmatını öreceyem zaman aylaḡa yedirdim.
A** K**: eline aldı deḡel mi?
S** E**: aldı. hindi baḡ naāl köpek gimi emkiriyο.

Ek-1. Metinler (devamı)

III-B

20 **Anlatıcı: S** K****

Konu: Gelin-Torun

bizimki hindi bu çocuğla var ya, **nehiri** gendim böyüTdüm, **ırazı** gendim böyüTdüm, çocuğları iki gün yanna aldı burdan_o doñuz ğarı dèdi ğulağımına duyuyom **esme** gelin teliFan eTdi. o doñuz ğarı beniyne báráb çocuğ mu doğurdu dèdi bu uruspu. neler duydum ben. neyse çocuğu götürdü bu gendi eve ğırığ ğatacağam deyi çocuğu onuyndan bunuyndan yolladı elin eviñe. çocuğ hindi, o **ıraz**, ğız_arkadaşının_evinden bura gelmiyo. bi gelise, bi gün burda yatarısa bi gün orda yatıyo.bağ elin eyi mi kötü mü ne biliyim ben. çocuğları alışTırdı oraya hindi anasının yanna da ğetmiyo. sen ğocaya ğetdin, senin ğoca baña sağırı deyik, ğız da hağlı, **ıraz** da hağlı. benim_ölümde ne varıdın hindi, **erkanda** ne varıdın. **erkan** kimden kötü. altında iki dene son model_arabası varıdın. ğız çoğ dedim **senem** ağa söz dutmadı erkan. **erkana** göre ğancığ mı yoğudun. geldi, gendi geldi buraya ğurban_olduğlarım. **hasanın** yemeğene geldi. **erkanın** yanna geldi, oturdu, kakmayıverdi. işTe öyle nâlet o. bereket ğurtardı gendini **erkan**. bu gelin de ğocadan_ayrılmış_orada ikisi ğonuşuğ tanışıkla bunuyla, evlendile ämmâ bağ bu sayguludur. elin bi köylüsü ämmâ benim_öteki gelin de köylü, tâtâciya değışTirmem.

III-C

Anlatıcılar: A K** , S** E****

Konu: Torun- Karışık

40 S** E**: çocuğu ğonuşduracağla da öyle açTıla diyo hindi o.

A** K**: çocuğ ğonuşsa nolâcâmış sen böyüTdün ya.

S** E**: işTe böyüTdün demiyola da iTde bõle İsânın morelini bozuyola. adam_olsa ver_ebesini bi ğonuşsun der. onun_aylığını yiyon kör_olasıca, o dedenizin parasını yiyonuz, o adamın parasını alıyola, mütâç_ediyola. ğazan da ye.

45 A** K**: onla **mutlu** değel mi? çaylağ?

S** E**: ğarının anasının ğaFada bi şey varımış. işde gediP gediP geliyola. hora taaa varıP gelmeye an beş milyon para yağar değel mi?

Ek-1. Metinler (devamı)

S** E**: hurayı diyom naâl eyi oluğ

A** K**: he ya. ora ocağığ yapılacağ senem. ora örölcek de
50 depesine baca dağılacağ.

S** E**: benim de öyle olşa.

A** K**: ğırkılanla ğırkılāsın var.

III-D

55 **Anlatıcılar:**

S E** , S** K** , A** K****

Konu: Akraba Nişanı

S** K**: **yıldırayda** mı nişanladı ğızı?

S** E**: héç de bilmiyom senem. ne biliyim öyle bi dèdile.

60 A** K**: öteğen gelmişimiş ya analığı, neyi.

S** K**: onnar hordacı. biliyom ben demir saTdığ.

S** E**: o oğlan benim ora da geldi de benim eviğ_or da **hataylı** varıdın.

A** K**: **hataylı** işTe, o da **hataylı**.

65 S** E**: onun_arabasında ilāfa, iki dene çift. çocuğün heye az_esmer, uzun
boy lu.

A** K**: biliyom, biliyom.

S** E**: heye heye... oyumuş.

S** K**: cingen, **hatay** cingenlerinden. ben biliyom ğızım halde laf
çıldı. olāniğ_adı **mıstafa** heralda. varıP ben o **hataylılarığ** ğulağ misafiri oldum.
70 hordacı **mıstafaya** ğız nişanlayacaklarıımış. işi bitirmişle dèdi. öteki bayan da nerde
evleri dèdi. okuluğ_yanıdaymış evleri dèdi. şey dèmiş ğarı **endelyede** evimiz var,
kiraya verdik biz burda kirada oturuyog.

S** E**: bunla da inanmıyomuş. senin öyle iki üç dene eviğ_var da kirada
neye oturuyon?

75 S** K**: evi yoğumuş.

A** K**: ne evi be! zibidiniğ_teki.

S** E**: ğarı dèyik: “biz mesleğemizden_olmağ” dèyik. hanı ğız_alacayığ, ğız
vereceyik deyi benim_ölüm hordacılığ yapıyo” dèyik “hordadan vazgeç, biz geçmeg.

Ek-1. Metinler (devamı)

A** K**: işTe gelin de yakışır hordacıya.

80 S** K**: gine de akıl_ermez_endèlere be senem_aka.

S** K**: allah ğurban_ olduğum_ allah ende ğancığlarına uğraşılır mı?

S** E**: sabāna benim camı_ ağzından_ üş denesi bi geçdi. yoğ ğapatdım, camı da ğapaTdım, perdeyi de çekdim. ıcık_ ordan perdeden tanıdım hanı. beriyandan bi takSi geldi, takSi siyah, camı siyah, gendi de siyah, içinde görülmüyor. allaham laf_ etmeğe
85 gelmez geldile oraya dünkü döyüşenlerin şeyine durdula. adam durdu bi gözel onnarı seyrettiler. onla bāyāğa bekledi. adam da bekledi. ondan sōrā adam ıcıcık cam ğıvraTdı, éndi aşşāya. arğadan bi takSi geldi, düdük çaldı, hanı yörü deyi adama. adamı_ arğasından bağdıla, ğaldıla. hanı hindi erkeklere de suç bulmālım.

S** K**: yoo, yoo.

90 S** E**: şimdi diyola ki öldürdüle, elbet bunun bi şeyi var da seni öle öldürüyola.

S** K**: endē orta yerin durumunu ben hēç beğenmiyom.

S** E**: ğötürüyo hora, iki üş dene erkek. işTe o seni_ hu benim derken öldürüyola, haydi. kimi_ öldürdüğü belisiz.

S** K**: senin ğızı neye hēç laf_ etmedile, senin torunu neye hēç laf_ etmedile. ya
95 **songül'ün** ğızı hōyleydi, ya songül hōyleydi deyi heç duymadığ.,

S** E**: biz böyle bişey görmedik.

S** K**: biz görmedik ğızım.

A** K**: parifümü süren, dodağa boyayan dışarı.

III-E

100 **Anlatıcılar: S** Ö** , A** K** , S** K****

Konu: Yevmiye

S** Ö**: mutFā girdim, yedi ğasa soğan soyduruyola. soğanı_ıza da size de... ardiye gibi bir yerde sePze pagetliyom.

A** K**: en eyisi. ğaç para yōmiye?

105 S** Ö**: altı yüz_elli.

Ek-1. Metinler (devamı)

A** K**: bura sekiz yüz. bi millar da veren va.

S** Ö**: siz āmmā sabāna erken gidiyonuzdur.

S** K**: beşde gedi yok, beşde geli yok. belki altı, altı buçuğu, yedi buçuğu buluyo, geç çıkıyoğ.

- 110 S** Ö**: biz sekizde iş başı, altıda çıkıyoğ.
S** Ö**: ğarıya bi bardağ çay yapıyondur gelene ğadar.
S** K**: kim?
A** K**: yapmam.
S** Ö**: bu ğadar gözel ğarı saña gelik yıllar geçik, ğarıya bir bardağ çay
115 A** K**: hindi ğaynadıyom ya, içine çayı ğatsam demlesem o gelecek
deyi, bu sefer gelmeyiveriyo. çay soğuyacağ. on dağğada pişiyo, geldi mi ekmeğimizi
yeyelim, çay bişer.
S** K**: ben ekmeğe hazırlayasıya çayı ğor, hazırlar. (ironi yapıyor).
héç utanmıyo da. ğız hayaTda ellemez. bi de diyokine yorgun geliyom senem ağa.
120 eeee ne yeyeceğik. bazan dayanamıyom.
A** K**: senem ben bi sabāna yiyom ekmeğe, öyle alışdım, bi de
āşām. ben de tāsiyon var ya yenmiyo.

III-F

Anlatıcı: A** K**

- 125 **Konu: Tahtacılık**
sene yeTmiş, yetmiş_üş, yetmiş_iki... bi başladım. o **daşağal** yanığında
barabarıdığ biz bunnarına. oranıñ_işini bitirdim bi daha da gitmedim. evi yapTırdım_eyi
kötü. çardağ_olsun, bizim_olsun dedim kira baylīm vermek dedim, yapırdığ eyi kötü,
içine oturduğ. tātācılığda para yoğ emmim. öyle elin ğıvraTdığına bağma. geliri biliyo
130 da gideri bilmiyo. bēzin olmuş kırh lira, elli lira. bēş litire bēzin alcağan da iki yüz elli-üş
para ediyö. esgidenimiş o. biz_esgiden böyle ğoca bidonlarına alırdığ. iş biterdi bēzin
de biterdi. hindi, bidonla alıyon bezini, elli lira. āmmā heP mūtāit eline ğaldı işi. ayakÇı
salıyo gendi patıronu anğarada, izmirde. bēş yüzse üş yüz veriyo adam. nētcıyen ğediyon.
bi kere āmmā irezillik. tıraktör alıyon, amale duTuyon, ameleye bir_ev duTuyon. hindi
135 benim_ölāna da tembē ediyom ben. ğünlük bir buçuğ veriyon mu ğaç ay çalışçağ? bi
ay_arkadaş. evini huraya duTsun, ben yemene içmene ğarışmam de. eeee cuvara bitiyö

Ek-1. Metinler (devamı)

filan dükgandan al, yazdırıyor ora. emmi benim ekmek bitti. ya saña ben bi buçuğ
millar para verdim, ğét de al. biz onu yapamağ. dutmayıverin dedim bi ğün fazla olsun.
emmim zor, zor. uğraşmağ zor milledine.

III-G**Anlatıcı: A** K******Konu: Korona**

A** K**: o inne sağad_eTdi bizi. koruna innesi var ya, hurda bir_ay yaTdım ben_ölüyazdım. ülen_argıdaş ben vurdurmacādım. hu dedi inne vurdur, inne vurdur.

145 **sevgi** geldi bâba sen ölceğen, zatan ölü gimi bişeyim. huraya bi ğar yağdı emmim. şu ağacın üsTü, har ağacı bu. canım bi ğar istiyo, bildiğın gimi değel. ho ağacın başı bembeyazdın. **seneme** dedimkine tabağa al da hurdan bi ğar getir benim ciyerim yanıyo dedim. geldi o da su gimi. bura gelesiye eridi zatan. **bülende** teliFan etdim baña bir ğar getirin dedim. aksekiden mi ğayrı artığ. ğar getirdi höyle beş-alTı kilo

150 bişey. içine dedim ıcığ şeker ğat. ğarsanbaç_et, ver. şart_olsun yenmedi. yeyemedim. acı, zehir. dadı yoğ. hasdalığ şeyinden korunanın şeyinden. āzımın dadı yoğ. şurda et yiyola etin gokusı gelmiyor.

heye ya bi ay yaTdım burda. orda bilmiyom bir haFda geçdi yeyemedim garı. ülen bi hafda sōrā bi ğuş canım_istedi mi? ğuş, ğuş. aşeren ğarı gimi. **sevgiye**

155 dedimkine bizim ğıza. hayrıña de, de dēdim gētsin de baña ne vuruşa vursun dēdim. iki dene cılığ vuruğ. değ getirik. huraya mangalı yaqdırdım şart_olsun yeyemedim. bacağa encecik ya yeyemedim. ağzıyın dadı yoğ.

III-H**Anlatıcılar: A** K** , S** K******Konu: Tahtacılık**

-eskiden kolastar kullandın mı?

A** K**: ğołasdar var ya mafeTdi bizi. ğołasdarı görmeyim, ğoca ğołasdarı, iki metire uzunluğda.

Ek-1. Metinler (devamı)

S** K**: aşyānından_eyi çekiliyo ya hindi gelin_oldum gelđim, evimizde motur

165 varıdın. neyse bu beni ğołasdarın hemen üs yanna geçiyo, üs yanı da zor, yamaç. bir baqdım bu beni eneyi yerine ğoyuyo. āmmā demiyom buña. hemen dēdim beni

yokarı yanna geçireceğine bi de gendi geçsin. neyse bunu baş yanna geçirdim. bura dedi zorumuş dedi. hemen dedim ben ediyom da zor değil de, kolayydın ya dedim.

neyse o gün çalışdığ_eve geldik_mma el bi ağaç_etdiyse ben dörd beş dene ağaç_eTdiriyom. solak Paltayına akçamların bıdâğlarını ne dutduruyom. budayıveriyom ölçüyom ölçüyom bellik_ediyom tepeşirine, domuruyom. tam domuruyom buna diyom sen soymaya dur. ben dēzēmine domuruyum, ya da sen anañla domur ben soyuyum.

-siz nasıl evlendiniz? eşini kaçırarak mı aldın?

A** K**: yooo, baña **sāliyeyi** vericekleridin_ **alı nohoşun.** göcası

öldü ya. orası amaliyatlı ya (yüzünü gösterdi) köpek yeyik gibi. ben endēni almam dedim.

S** K**: **senem**_ağa dedemgil ağaçdePesine yaylaya göçüyolarıydın ya benim de o zaman bi saçım var. arabamız var o zaman eski fordlardan. bobamına

günnara gedi yok bobamın muaviniyim ben. odun sarıyoğ bobamnan barabar. dedem_ıramatlıg da yaylaya gediyo. yaylaya gèdekene saçımın_ucundan kokuladı “ğızım” dedi, “ölüsem iki yakan_elimde. seni biz **aydoğdu**yna beşik kertmesi eTdik” dedi.

“başğa yere heye deme ha” dedi. çocuğ_aklı ya, ben o akılı dutuyom. neyse biz mersin yanna göçdük. orda kaç sene çalışdığ. böyle bi āşām_araba kimde heP_otobüsüne. benim_analıgına, dēzēm_olur ya, babalıg_ıramatlıg, çıhdıla, geldile.

günnarın tā üstünde çalışıyoğ, meşe kesiyok. ben “olmaz” dedim. dabanı diredim. emmim_ıramatlıg da olmaz dedi. **alı** emmim_ıramatlıg. anamınan dedem çıkırdı beni. “ğızım” dedi. “o gardaşımın çocuğu. başğa yere heye dedirmem, heye dersen bura de” dedi. bundan ötürü neyse eyi kötü heye dedik. neyse baña nışan dakTıla. beşi birlik bi yüzüg. o zaman daha bilezik_adat değil. ben diyom beş-alTı sene durruğ ondan düğün_ederle, iii dörd_ay geçmedi gine geldile. ülen diyom bunna niye geldi. dedi dēzem

“ben amaliyatlıyım.” gayrı orda bi düğün_eTdik günnarda. neyse ordan gonyadan gelin gelikene bābalıg dedi “gonyaya sapsın” dedi, takSiciye. mevleneyi gezdirdi. sōrā vardıg bi düğün daha eTdile. o yedi yanlıla var ya heP baña bakmağa gelik.

A** K**: o zaman bi göreydin bülbül gimiydin.

A** K**: o zaman bi göreydin bülbül gimiydin.

Ek-1. Metinler (devamı)

IV-A

Anlatıcı: Ç** K** (Lakabı: G** G**)

Konu: Karışık

Ç** K**: sabāna erken gētdiydik pikniğe. yōsa biz yēr bulamazıdık.

5 **alıgōkgil**, bu maalle, sizin maalle heP_ordalar.

-**hatice**'yi çalışmaya götürüyor musunuz?

Ç** K**: yoooo, **hatça** ğalıyo, çocuğ var ya. ben hēç bi yere gedemiyom,

ben çocuğa bağıyom o da eviñ işine bağıyo, eve gelen gēden oluyo. bi yere gedemedim.

ne bi **türkanın**_ora gētdim. ğır **hasanıñ** ğarı hasTanede yatığ çığığ, amağıyat_oluğ da.

10 dün çıkarmışla āşām. ancu oluğ.

...

Ç** K**: hunu(çocuğun ayağındaki şalvarı gösterdi) yüz liraya dikdi.

sabur dedikleri ğarı yog mu, o. ben dikeyim dēdim bizim gelin_ille orda diktirceyem

dedi. heP firsatcı oldula, alłah cezenizi versin.

V-A

Anlatıcı: B** Ö**

Konu: Karışık

B** Ö**: ağılımıñ_erdiği yerden bi başlıyım: birinci sınıfı serigde bi

5 okudum ordan bi göçdük, elmalıya. elmalıdan bi göçdük, mūlā fetiyeye. orda kesim

yapdıla gine. ikinci sınıfı biz **fetiyede** okuduğ, **fetiyeniñ çavtaözü** köyü mü, ilçe mi

onu da bilmiyom, orda okuduğ. orda iş bitince bi daha sardığ göçü. **bursa, kamalpaşa.**

ordan yazın çalışdığ. yetmiş_üş yılında **akhisara** göçdük. **akhisarın** başlangıç köyü var

orda üçüncü sınıfı okuduğ. ordan yazın bi daha göçdüg gine. tabi orda **adanalılar** falan

10 varıdın, ğonşular ğalabalığıdın. ordan **ğocadere** diye bi mevkisine göçdük **başlangıç**

köyünüñ yazı orda geçirdik. ordan bi daha sardığ göçü, cingeniñ hesabı. **akhisar**

ğavağalanına. dördüncü sınıfı orda okuduğ. sōrā bi daha **ğavağalanından** sarıldı

göç, **ğördese**. **ğördesin bağıeli** deyi bi köyü varıdı orda çalışdıla. ordan hindi iş

bitince bi daha sardıla bizimkile göçü. **izmir kınığa**. tabi orda okul olmayınca gine

15 **ğavağalanı** köyünde bizim eniştir varıdın, yandan. beşinci sınıfı aynı okulda bitirdik bin

doğus yūs yeTmiş beş- yeTmiş alTı yılında. ordan **kınıkdan** biz bāyā bi çalışdığ gine

Ek-1. Metinler (devamı)

yetmiş yedide manisanın **somada** çalışdığ. yetmiş sekkiz, yetmiş dokkuz gine somadaydığ. seksen dördde asgere gëtdim. ben geldiğimde asgerden alTıda, biz ğamyonuna tomruğ çekmeğe başladığ. ordan savaştapeden gine **kınık** mntıkasına geçTik. dokSana ğadar
20 **kınık** bölgesinde çalışdık. doksan bir yılında **burhāniyeye** göçdük, **balikesirin** yanığa.

-ne zaman evleniyorsunuz?

B** Ö**: doksan bir **burhāniye** yanığında biled vurdu, evlendig, orda. sōrā ayrıldığ abimizden. bēş parasız. amalelik, şöförlük derken, somaya gine bi kesime gëtdik. bi kör bi de topal ğatır bulduğ. biri görmüyor biri yürüyemiyo. ordan camağ
25 abimden bi de eşşeg aldığ. ğatır arama, ğatırlar gëtdi. ondan sōrā bi ğavğa eTdik hanımın bobasının yanna gëtdik. ordan bi ğavğa eTdik gine geri geldik derkene öyle işTe oldu getdi.

doksan ikide ğız, doksan üşde de olān oldu. işciliğine, mişciliğine okutduk. ikisi de memur oldu. hindi emekli olduğ işde. boş durma, iş yapma.

-tahtacılıkta kaç sene çalıştınız?

B** Ö*: oğuldan öncesini sayma. biz oğuldan öncesine isgele derik. hani ğatıra odunu sarıyon da büyükle sarar biz de ğatırı varması gereken yere götürürük. yeTmiş alTıdan beri ğabul et öyle öyle işTe ireli geri derkene seksen üşde bindik
30 direksiyona asgere getmeden. asgerden gelince esas hayat başladı, çalış çalış...

35 ömür çalışmayına geçdi. düğün görmedik, bayram görmedik. abın verişe olcağ paran. parayı elin işinde çalışıkana gördük. dokSan üşden sōrā.

o abimde ğarı kırı yoğudun. biz ayrıldıktan sōrā āzārbaycandan bi evlenmişimiş, doksan dokkuz-iki bin miydi ben de bilmiyom vefat etdi. irezilliğine hayat geçdi.

40 ne oldu ebesi? ılāzım oldu değel mi dede (eşi seslendi.)

ķamalpaşada şöförlük yapıyoduğ. kırız çıhınca şirket hepimizi işTen çıhardı. işTen çıhınca biraz amalelik eTdik biraz fabriğada çalışdığ. çocuğların on beş tadili gelince ğayınla yalovadaydı, oraya gezmeye getdiyidik haydi burda gelin çalışın deyiverdile. çocuğ orda bi on beş- yirmi gün okula gëtdi. **yalovadan** sōrā **bozüyüğe**
45 geçdik. orda biraz çalışdığ.

hanımın amcasının olū geldiymi gezmeye yanımıza. biz de gelsek naparız yanınızda derkene **antalyaya** taşındığ. kesimi bıraktığ.

Ek-1. Metinler (devamı)

V-B

Anlatıcı: B Ö****

50 **Konu: Tahtacılık**

hindi bi motor verdile bizimkile amanat. ülen her haFda bozuluyo, müteyite çalışıyoğ. neyse hanım dedi ki müteyite diyelim bize bi motor alsın. aldı. moturu ödedik.

55 abimgille barabar çalışırkana arabayla gedilceğese onna gèdildi. ben mesele moturuna kesekene hanım soyardı.

...izmirden bi sardığ göçü gedelmeye. orda da tererüs dalgasında ormanda durdurmadıla, dokSan alTıda.

V-C

60 **Anlatıcı: S** E****

Konu: Karışık

atağana kaç kere telifan geldiyse sōledi yanımda ğarı. ölüm ben yola gèTçek, ho çocukla anğarada yatağana hālım yoğ ğarı dèdi. gèt oraya çocuğunun başına dèdi. çocuğun biri hastanada yatağana biri hasTalandı onu da götürdü. ikisi de aynı hasTanada yaTdı o çocuğla. bayāğā bi yatdı. onda zāār parası bulup da vèremedik o ğarıcağaz gelsele de iki üş ğuruş versem de gètse dèye dèye bi ğodu. bağ hindi kötölemeēm ğarıyı. ihi heP çoğuştuñuz başına. aman gèt sen de bē, her şèy yalan, haya!

gūlay zatan gelmiyor, eyi evi dutduğ, iki üş gün sora filen köy Pazarı ğuruluyo dèdi. eyi getdig. bize de dedim bi un çu_ālı aldım e hadi o un çu_ālını aldığ öteki nolcağ dedim ersinden uçu. e bi de ufağ un çu_ālialalım dedim hindionu almazısağ gūlaygilin un çu_ālı bitecek ya bizim çünkü gendi aç duramācağ. bi de ufağ aldığ eve geldig. āşāmın ekmeg yeyeceyik geliniñ elinde hōyle bi şişe geldi. ersiniñ ğarısı. emele hura bi gel hele diyo baña yüzü dutmuyo ğaynanayın ğabarı yoğ demiş_aş bişirceğem_ıcığ yağ varısa ğatıver. o da geldi baña diyo. ğat da ver dedim. şişeyi dolduruk verik sora memed dedim hu ğurban_ışı bitsin bunnardan_ayrılalım dèdim. böyle olmaz dèdim. o da dağan başında biz de dağan başındayık dèdim unuñ da tūkeni, tuzuñ da dağan başı bura dèdim. āmmā bu ğadar da olmaz eee ğurbanı da eTtik. anası da geldi babası da. dā_dā bi atışmış babasıñan. dā_dā bayağa bi şèdikle. anasıñnañ babası dā_dā ğoyuğ da ğaçığ gelik ende

Ek-1. Metinler (devamı)

80 oca aFalı ayı. herif bi gelik, uduruğ. hep alvar geyiyo ya bi cuvara yakığ geldi hyle
eTtiri eTtiri. bi geldi benim ocağlığ sıvanık, hayma duruyo, su sepelenik. hayma yaPdım
grdn_ište urbanda ya ah be dedi. bu ocağ tam manğallık dedi. alłah belesini versin
bizimkilerinin dedi. madem manğal mı canın_istedi oyuņa cnz yoğ emme dedim bi
tavığ getirin hurdan hu arının dzenine bağ bizimkilere bi bağ hele dedi. orda bi ay
demledim idile. acığ dertleşdi. geldi_me pişmān oldum dedi. adamcağaz netsin_el
85 ekmek bulamıyo ... herkiş birer ova fasille veren verik, nohuT, mercimek, her şeyi
dolıduruğla sltan dyik kine **mu_arrem_arabanın** apısını kitle ışığınan **glay** hepsini
alır deyik, kitleyikle. ana diyo **glay** sabana biziye ekmek de yemedile. biz gedeceyik
nasip_olusa kyde işimiz var deyik, yi yleyse dedim.

...

90 sora hemşire oldu evlendi ntdi ne etmedi ocasını bıçaklayık ldrk babasının_eviņe
geldi. bayağ bi zaman geirdi durdu. ihi hurda manavğat yanda mı oldu alanya yanda mı
ormana şey edekene bi sel gelik_o ızın saçını neyini hyle atallı meşe var. meşenin
başıņa duTdurmuş, saçını dolamış orlara ihi bizim umarcı geTdi, gelini geTdi lan geTdi
ocuk geTdi lsn buldula beřon gn sora ište buncağaz urtuluğ beř on gn sra açığ
95 mı nedik. o da hamileyimiş işde bi ız_oldu deli ayı sīdırmadı ellelem bi yol bulup açdı
lan da geldi onlan vağıd geiriyo.

Ek-2. Sözlük (12 sayfa)

ASİTA'da Standart Türkiye Türkçesi yazı dilinde görülmeyen veya söyleniş yönünden farklılık gösteren sözcüklerin yer aldığı aşağıdaki sözlükte;

➤ Derlenen metinlerde kullanımına sık rastlanan ve STT'de kullanımı az görülen sözcüklerin anlamları verilmiştir.

➤ Madde başı olarak verdiğimiz sözcüklerin hangi metinlerde geçtiği yanlarında belirtilmiştir. Örneğin; cılığ: bir kuş türü (III-G/162).

➤ Fiiller kök veya gövde hâlinde alınmış ve belirtmek üzere fiillerin sonlarına (-) işareti konulmuştur.

➤ İsimler de yine kök veya gövde durumunda alınmış ve belirtmek üzere isimlerin sonlarına (+) işareti konulmuştur.

Ek-2. Sözlük (devamı)

A

accığ: azcık, azıcık (I-A/7; I-D/66, 80; II-A/30)

acap: acaba (I-H/195)

adat: âdet (III-H/195)

ağraba: akraba (I-G/174; I-H/201)

ağurdunun içi: yanağının içi (I-İ/279)

aka: abla (III-E/125)

amale: amele (III-F/140)

amaliyatlı: ameliyatlı (III-H/197)

amanat: emanet (V-B/51)

âmat: Ahmet (I-G/164)

analığ: kaynana (III-D/63)

anbilans: ambulans (I-D/81)

ancu: anjiyo (IV-A/10)

andız: bir ağaç türü (II-D/90, 91)

asger: asker (V-A/18, 34)

âşam: akşam (I-B/41; I-D/114; I-İ/275)

âşāmādağ: akşama kadar (II-A/49)

aşşā: aşağı (II-A/31, III-D/91)

aşşāyanna: aşağı yanına

austun: austin, araba modeli (I-J/298)

ayağlan-: gitmek üzere hazırlan- (

aygıt: eşya (II-D/87, 88)

ayoş: ayyaş, içkici (I-F/147)

ayşa: ayşe (I-A/21)

ayucuna: ayak ucuna (I-D/86)

B

babalığ: kayınbaba, kaynata (I-I/245)

barab: beraber (III-B/27)

barabar: beraber (I-B/43; I-C/61; I-D/92, 93)

Ek-2. Sözlük (devamı)

- bardağ:** bardak (III-E/117, 120)
- bāyā, bāyāğa:** çok (I-A/37; I-I/248)
- bāyādan beri:** çoktan beri (I-E/143)
- bayak:** az önce (I-C/49)
- baylık:** bari, hiç yoktan, hiç olmazsa (I-D/77)
- bazan:** bazen (III-E/126)
- bazar:** Pazar (I-İ/264)
- bedeva:** bedava (I-D/110)
- bele:** bela (I-I/245)
- belisiz:** belirsiz, bilinmeyen (III-D/108)
- belle-:** öğren-, işaret koy- (I-D/123; I-I/238; III-H/177)
- bereket:** Allah’a şükür manasına gelen bir tabir (III-B/36)
- beriyanna, berānna:** beri yanına (I-H/218; I-D/86, 102, 105)
- bēriz:** perhiz, diyet (I-F/153)
- bēzin:** benzin (III-F/136)
- bıçğı:** bıçkı, kesici alet (I-H/196)
- bıdağ:** budak (III-H/176)
- bibi:** hala (I-A/21; I-D/84)
- biled:** bilet (V-A/22)
- birikle-:** biriktir- (II-D/87)
- birket:** briket, inşaat malzemesi (I-D/105)
- biş-:** piş- (III-E/123)
- boba:** baba (I-I/229)
- böğön:** bugün (II-A/26)
- böğrüne:** yanına, yan tarafına (I-D/96)
- böyük:** büyük (II-D/83)

C

- ceze:** ceza (I-I/235; IV-A/14)
- cılığ:** bir kuş türü (III-G/162)
- cınğar:** kargaşa (I-D/85)

Ek-2. Sözlük (devamı)

cingen: çingen, çingene (V-A/11)

ciyer: ciğer (III-G/154)

cuvara: sigara (III-F/142)

Ç

çalışakana: çalışırken (V-A/36)

çalka-: çalkala-, yıka-, sudan geçir- (I-A/9)

çam: bir ağaç türü (II-D/90)

çam: bir ağaç türü (I-D/87, 89)

çardak: tahta ve naylondan yapılan barınak, ev (I-H/196)

çaylak: tahtacıların bir kolu, bir boy (III-A/18; III-C/48)

çavış: çavuş (I-G/164)

çemkir-: ağız dalaşı et-, sözlü olarak kavga et- (III-A/11, 21)

çığır-: çağır- (III-H/192)

çınar: bir ağaç türü (II-A/16)

çömel-: dizlerini bükerek topukları üzerine oturtmak (I-F/147)

çul: kilim, halı (II-B/68)

D

dabanı dire-: ayak dire-, karşı çık- (III-H/191)

dad: tat (III-G/157, 163)

dağğa: dakika (III-E/122)

daş: taş (I-H/219)

dedikine: dedi ki (I-I/253)

değel, dēl: değil (I-G/172; II-A/25; III-A/20)

dene: tane (III-B/33; III-D/67)

depele-: tepele-, bas- (I-H/186)

dēzē: teyze (I-H/201; III-H/178)

dıkan-: tıkan- (I-D/78)

diñel-: ayakta dur- (II-C/76)

Ek-2. Sözlük (devamı)

divar: duvar (I-D/91)

dodağ: dudak (III-D/103)

dokun-: bir yiyeceğin mideyi rahatsız etmesi (I-F/153)

domur-: motorlu testere ile ağaç kes- (III-H/177)

dovā: dua (I-D/126)

döğüşen: dövüşen (III-D/89)

dur-: bekle- (III-H/195)

dut- “ev”: ev yap- (III-F/142)

dükkan: dükkân (III-F/143)

dünek: yatacak yer, ev (I-H/208)

E

ebe: anneanne, babaanne, nine, nene (I-C/52, 60; III-C/46)

el: yabancı, tahtacı olmayan (V-A/36)

elle-: dokun- (I-D/111; III-E/125)

elleğem, ellelem: galiba (I-D/78; II-A/18)

emmi: amca (III-F/135, 143)

emmiölü: amcaoğlu (I-H/203, 207)

en-: in- (I-I/241; I-G/178)

ende: o (I-I/244, 255; II-A/39; III-D/84)

endelye: Antalya (III-D/74)

endeni: onu (I-I/255)

eneyi: enayi (III-H/172)

epey: çok (I-G/175)

epeyden beri: çoktan beri (I-D/72, 73)

evele, eveli: önce, önceleri (I-H/188)

eyi: iyi (III-F/133; I-E/138)

eyiden: iyice

Ek-2. Sözlük (devamı)

Ğ

ğaburğa: kaburga (II-A/47)

ğadar: kadar (I-D/91; I-J/300)

ğafadan: deli, akli yerinde olmayan kişi (III-A/8)

ğalan: artık, bundan sonra (I-C/57; III-C/78)

ğancığ: kadın (III-B/34)

ğardaş: kardeş (I-G/165)

ğarı: karı, kadın (I-G/180; I-İ/277)

ğāri: artık (II-A/30)

ğarsanbaç: karsambaç, karın pekmez veya şekerle karışımı sonucu elde edilen bir yiyecek (III-G/156)

ğasa: kasa (III-E/108)

ğatır: katır (I-J/286, 295)

ğatıran: bir ağaç türü (I-H/195; II-D/89)

ğāve: kahvehane (I-G/167)

ğaybet-: kaybet- (I-İ/276)

ğayrı: artık (I-H/199; II-C/75)

gedekene: giderken (III-H/186)

gendi: kendi (I-İ/280; II-A/17)

get-: git- (I-A/35; I-C/49)

ğımıl-da-: hareket et- (I-D/77)

ğımıl-dat-: hareket ettirmek (I-D/77)

ğırığ: kırık, sevgili (III-B/28)

ğırk-: kes- (III-C/55)

ğışın: kış mevsiminde (II-C/77)

ğıvrat-: kıvrat-, çevir- (I-J/301; III-F/135)

ğıymat: kıymet (II-A/10)

ğız: kız (I-I/251, 252, 253)

gimi: gibi (I-H/206; III-G/151)

gine: yine (I-D/68, 80, 81, 86, 89; II-A/38; III-D/84; III-E/124)

ğo-: koy-, yerleştir- (I-D/86; III-E/124)

Ek-2. Sözlük (devamı)

- ğoca:** büyük (III-H/168)
ğoğ-: kov- (I-İ/268)
ğoğu: koğu, dedikodu (I-G/172)
ğoğula-: dedikodusunu yap- (I-G/171)
ğolasdar: kolasdar, ağaç kesme aleti (II-B/62; III-H/168)
ğonşu: komşu (V-A/10)
göç-: taşın- (II-A/41)
görük-: gözük- (II-A/35)
gözel: güzel, iyice (I-G/177; III-D/89)
gözün yumulması: öl-, vefat et- (II-D/87)
ğurban: kurban (V-C/77)
ğurdan-: iş yap-, bir işi yapmak üzere hareket et- (II-A/42)
güccük: küçük (I-I/229)
gürgen: bir ağaç türü (II-D/89, 90)

H

- habar:** haber (I-A/33; I-İ/270)
hafda: hafta (III-G/159, 160)
halbiyse: halbuki (I-J/304)
hatça: hatice (IV-A/7)
hayat: avlu, bahçe (II-B/70)
heç: hiç (III-D/96)
herhāl: herhalde (I-D/126; III-A/12)
herkiŞ: herkes (I-G/181; II-D/87)
hezdelik: hastalık (I-E/145; I-F/150)
hızmat: hizmet (I-E/139; III-A/18)
hindi: şimdi (I-I/259)
hora: orası (I-D/122)
horda: hurda (III-D/82)
hordacı: hurdacı (III-D/64, 73)
hoyanna: o yana (I-C/54; I-D/81)

Ek-2. Sözlük (devamı)

höyle: öyle (I-D/81, 105)

hu: o (I-D/80)

hunu: onu (I-E/133)

I

ıcık, ıcıcık: az biraz (III-D/90; I-J/300, III-G/156)

ırāhat: rahat (II-A/35)

irāmathğ: rahmetli (I-H/191, III-A/14, III-H/186)

İ

ilāfa: levha (III-D/67)

ilāzım: lazım, gerekli (V-A/40)

iledin: ladin, bir ağaç türü (II-D/89)

ilkinkiği: ilk olan, ilk (I-I/228)

inne: iğne (III-G/149, 150)

inşat: inşaat (I-İ/274)

intiyar et-: intihar et- (I-I/234)

irbeğem: İbrahim (I-I/236)

irezillik: rezillik, sefalet (III-F/140)

isān: insan (III-C/45)

isgele: iskele, tahtacılıkta bir terim (V-A/31)

istikak: ağaç kesimi sonrası ödenecek paranın hesaplanması (I-H/197)

K

kağ-: kalk- (I-D/127; I-F/147; III-B/36)

keğid: kağıt (I-I/241)

kendir: kalın ip (I-J/295, 303)

key: kenar, uç (I-J/301)

koruna: korona (III-G/157)

kökle-: köküyle beraber topraktan al- (I-D/87)

Ek-2. Sözlük (devamı)

M

- maalle:** mahalle (IV-A/5)
mariket: market (I-İ/264)
meh: bir nesneyi verirken söylenen bir ünlem (I-A/11)
mesele: mesela (V-B/54)
meşe: bir ağaç türü (III-H/191)
metire: metre (III-H/169)
mevlene: mevlana (III-H/198)
mezer: mezar (I-D/107, 113)
millar: milyar (III-E/112)
morel: moral (III-C/45)
mūtaÇ: muhtaç (III-C/47)
mūtar: muhtar (I-D/102)
mūtāyid: müteahhit (III-F/138)
mutlak: mutfak (I-C/51, 54)

N

- naal:** nasıl (I-D/74; III-C/51)
nālet: lanet (I-I/244, IV-A/10)
nışan: nişan, düğün öncesi yapılan tören (III-D/61)
nomara: numara (I-İ/277)

O

- ocağlıg:** ateş yakılıp, yemek ve ekmek yapılan yer (III-C/52)
ōlan: oğlan (III-A/8; I-J/293; II-A/31, 32)
olukana: olurken (II-D/85)

Ek-2. Sözlük (devamı)

Ö

öteğen: geçen gün, evvelki gün (I-G/164; II-A/15, 45; III-D/63)

ökelen-: öfkelen- (I-D/128)

ösüz: öksüz (III-A/15)

P

paget: paket (III-E/109)

palta: balta (III-H/176)

patıron: patron (III-F/139)

pöşet: poşet (I-A/31)

S

sabānā: sabahleyin (I-İ/266; II-A/9; III-E/113)

sahab: sahip (I-D/94)

sahın: sakın (I-I/234)

sal-: gönder-, yolla- (III-F/139)

salam: selam (III-A/10)

saygulu: saygılı (III-B/38)

sePze: sebze (III-E/109)

sōrā: sonra (I-İ/270; II-A/42)

sülūman: süleyman (I-J/303)

süprüz: sürpriz (I-İ/270, 271)

Ş

şert: şart (I-I/245)

şire: tatlı yiyecekler (I-F/154)

Ek-2. Sözlük (devamı)

T

taman: tasdik ünlemi (II-A/14)

tanı-: dikkatlice bak-, süz- (I-C/53)

taþlı: düzenli, güzelce (III-A/11)

tārā(tahra): odun kesmek için kullanılan kesici alet (I-D/88)

tāsiyon: tansiyon (II-A/7, 36)

tātā: tahta, kereste (I-H/196)

tātācılıþ: tahtacılık (I-H/198; III-B/38)

teľiFan: telefon (I-İ/274)

teľezon: televizyon (II-A/28)

tembē: tembih (III-F/141)

tepeşir: tebeşir (III-H/177)

tererüs: terörist (V-B/56)

tomruğ: tomruk (V-A/18)

U

uçu, uçun: için (I-D/125; I-I/257; II-B/63)

ufağ: ufak, küçük (I-I/236)

ūrāş-: uğraş-, çabala- (I-I/230)

Y

yāmır: yağmur (II-A/26)

yavşaklık: yalakalık, kendini bilmezlik (I-G/181)

yılan: yılan (II-A/39)

yōmiye: yevmiye (III-E/110)

yoğla-: kontrol et- (I-D/69)

yörü-: yürü- (I-D/69)

yūsū-: yüksel- (II-A/7)

Ek-2. Sözlük (devamı)

Z

zahr: muhtemelen, belki (V-C/65; I-J/288)

zatan: zaten (I-D/71; I-F/149; V-C/68)

zıgar- : bağır-, sinirlen- (I-C/60)

zibidi: işsiz, işe yaramaz kişi (III-D/79)

Ek-3. Azerbaycan Türkçesi ve ASİTA’da Ortak Olan Bazı Sözcükler Tablosu (14 sayfa)

Türkmen Tahtacı Ağı	Azerbaycan Türkçesi	Türkiye Türkçesi
adamoynadan	adamoynadan	alaycı
ağacdöyen	ağacdelen	ağaçkakan
ağlasımag	ağlasımag	dolukmak
avaraçılıg	avaraçılıg	avarelik
ayagcı	ayağcı	ortalıkçı
ayagcı	eyaxcı	ortalıkçı
bar bar	bar bar	bas bas
başmag	başmag	altlık
baytar	baytar	veteriner
baytarlıg	baytarlıg	veterinerlik
beleklemek	beleklemek	belemek
belermek	berelmek	büyüme(göz)
bezgin	bezgin	bıkkın
bezmiş	bezmiş	bıkkın
bir çimdik	bir çimdik	azıcık
bozarmag	bozarmag	diklenmek
buğumlular	buğumlular	eklemliler
buğumlulug	buğumlulug	eklemlilik
buğumsuzlug	buğumsuzlug	eklemsizlik
bürünecek	bürüncek	örtü
çekeltmek, çömdürmek	çökeltmek	çöktürmek
çelermek	çelermek	belermek
çelpeşik	çelpeşik	çapraşık
çeneleşmek	çeneleşmek	tartışmak
çepik	çepik	alkış
çepiklemek	çepiklemek	alkışlamak
çerelmek, çelermek	çerelmek	diklenmek
çerelmek, çelermek	çerelmek	gözleri fırlamak
çereltmek, çelertmek	çereltmek	dikleştirmek

Ek-3. Azerbaycan Türkçesi ve ASİTA’da Ortak Olan Bazı Sözcükler Tablosu (devamı)

türkmen tahtacı ağızı	azerbaycan türkçesi	türkiye türkçesi
cığara	cığara	cigara
çiğimli, çiyinli	çiyinli	genişomuzlu
çığırğan	çığırğan	şamatacı
çığırğanlıg	çığırğanlıg	şamatacılık
çığırtmag	çığırtmag	bağırtmak
cılbag	çılpag	çıplak
çılbacklandırmaq	çılpaglandırmaq	soymak
çimdirilmek	çimdirilmek	yıkılmak
çimdirmek	çimdirmek	yıkamak
çimişmek	çimişmek	yıkanmak(birlikte)
çinilti	cingilti	çınlama
cırag	cırmag	yırtmag
çırpışdırmaq ²⁸⁷	çırpışdırmaq	çarpmak
çırpışmag	çırpışmag	çarpmak
çırpıştırılmaq	çırpıştırılmaq	çarptırılmak
çiyin çiyine, çiğın çiğine	çiyin-çiyine	omuz omuza
çiyin, çiğın	çiyin	omuz
çiyinlemek, çiğınlemek	çiyinlemek	omuzlamak
çiyinlik, çiğınlik	çiyinlik	omuzluk
çiyinlikli, çiğınlikli	çiyinlikli	omuzluklu
cızgı	cızgı	çizgi
cızgı	cızgı	çizgi
cızgılamag	cızgılamag	çizmek
cızgılanmag	cızgılanmag	çizilmek
cızılmaq	cızılmaq	çizilmek
cızmacı	cızmacı	cetvel
cızmag	cızmag	çizmek
çömçe, çomça	çömcecik	kepçecik
çömçelemek, çomçalamag	çömçelemek	kepçelemek
çömçelenmek, çomçalanma	çömçelenmek	kepçelenmek

²⁸⁷ Türkmen Tahtacı ağızında bu sözcüğün “tokat at-” anlamında da kullanıldığı gözlemlenmiştir.

Ek-3. Azerbaycan Türkçesi ve ASİTA’da Ortak Olan Bazı Sözcükler Tablosu (devamı)

Türkmen Tahtacı Ağızı	Azerbaycan Türkçesi	Türkiye Türkçesi
çömçeli, çomçalı	çömçeli	kepçeli
çömelmek, çökeltmek	çökeltmek	çökmek
çörek (somon ekmeği için kullanılır)	çörek	ekmek
cummag	cummag	saldırmak
cummag, cumburlamag	cummag	dalmag
cumuşmag	cumuşmag	doluşmag
cumuxmag	cumuxmag	saldırmak
çuvalduz, çoğaldız	çuvalduz	çuvaldız
daldalanma	daldalanma	sığınma
daldalayıcı	daldalayıcı	korunak
daldalayıcı	daldalayıcı	koruyucu
daldan ²⁸⁸	daldan	arkadan
dalinca	dalinca	ardınca
dartılmag	dartılmag	çekilmek
dartınmag	dartınmag	çekilmek
daşarmudu	daşarmudu	güz armudu
dayaglamag, dayag vernek	dayag vermek	desteklemek
dayanmag	dayanmag	durmak
decelleşme	decelleşme	afacanlaşma
decelleşmek	decelleşmek	afacanlaşmak
depiklemek	tepilemek	tekmelemek
depiklenmek	tepiklenmek	tekmelenmek
depikleşmek	tepileşmek	tekmeleşmek
deydirmek	deydirmek	dokunmak
diddirilmek	diddirilmek	yoldurulmak
diddirmek	diddirmek	yoldurmak
dığıldamag	dığıldamag	fokurdamak
dimdiklemek, tintiklemek	dimdiklemek	gagalamak

²⁸⁸ Türkmen Tahtacı ağızlarında gölge anlamında kullanılan “Dulda” sözcüğü de aynı anlam çerçevesinde kullanılmaktadır. “Dalımca ya da dalımdan gel.” ile “Duldamdanda gel.” Cümleleri “Arkamdan gel.” manasını taşımaktadır.

Ek-3. Azerbaycan Türkçesi ve ASİTA’da Ortak Olan Bazı Sözcükler Tablosu (devamı)

Türkmen Tahtacı Ağzı	Azerbaycan Türkçesi	Türkiye Türkçesi
dingildetmek	dingildetmek	ciddiyetsizleştirmek
dingillemek	dingillemek	ciddiyetsizleşmek
direklemek, direk vermek	direklemek	desteklemek
diremek	diremek	dayamak
dör-döküntülük	tör-töküntülük	dağınıklık
döş	döş	göğüs
döşü dolu	döşü dolu	göğsü dolu
döşüaçıg	döşüaçıg	göğsü açık
egreba	egreba	akraba
eğri çiyin	eğriçiyin	eğri omuzlu
el verdi	el verdi	el öpme
elleme	elleme	yoklanma
ellenmek	ellenmek	yoklanmak
elleşmek, elleşdirmek	elleşdirmek	dokunmak
emdirmek	emdirmek	emzirmek
emizik	emizik	emzik
endirilmek	endirilmek	indirilmek
endirmek	endirmek	indirmek
endirtmek	endirtmek	indirtmek
eylemek	eylemek	durdurmak
eylenmek	eylenmek	eğlenmek
eyleşdirmek	eyleşdirmek	eğleştirmek
fağırlaşmag ²⁸⁹	fağırlaşmag	acizleşmek
figgıltı, pıggıltı	pıggıltı	fokurtu
figgır figgır	pıggır-pıggır	fokur fokur
figgırdamag, figgıldamag	pıggıldamag	fokurdamak
fırlanmag	fırlanmag	gezinmek
gabardılmag	gabardılmag	kabartılmak
gabarma	gabarma	nasırlaşma

²⁸⁹ Türkmen Tahtacı ağzında “âcizleş-, fakirleş-“ anlamlarında kullanılan bu sözcük “fahırlaş-, fağırlaş-“ şekilleriyle de karşımıza çıkmaktadır.

Ek-3. Azerbaycan Türkçesi ve ASİTA’da Ortak Olan Bazı Sözcükler Tablosu (devamı)

Türkmen Tahtacı Ağı	Azerbaycan Türkçesi	Türkiye Türkçesi
gabarmag	gabarmag	nasırlaşmak
gabartmag	gabartmag	kabartmak
gabartmalı	gabartmalı	kabartmalı
gabug, gabıg	gabug	kabuki
gaçağanlıg	gaçağanlıg	ürkeklik
gağıldamag	gağıldamag	vaklaşmak
gağıldaşmag	gağıldaşmag	vaklaşmag
gancıglaşmag	gancıklaşmag	kancıklaşmak
gancıklıg	gancıglıg	kancıklık
gapgacag, kapgacak	gap-gacag	kap kakak
gapgaşık, kapgaşık	gap-gaşıg	kap kaşık
gapgazan, kapgazan	gap-gazan	kap kazan
garabürcek	garabirçek	genç
garayanız	garayanız	esmer
gargılamag	gargılamag	kamışlatmak
gargılanmag	gargılanmag	kamışlanmak
gargılatmag	gargılatmag	kamışlatmak
gargış ²⁹⁰	gargış	ilenç
gargu, gargu	gargu	kamış
garınağrısı	garınağrısı	bahane
garpız, garpuz	garpız	karpuz
gartalnag	gartalmag	kartlaşmak
gartlamag	gartlamag	kartlaşmak
gartlaşmış	gartlaşmış	kartlaşmış
gavrulmag	gavrulmag	kavrulmak
gavrulmuş, gavrulug	gavrulmuş	kavrulmuş
gavuşdurma	gavuşdurma	kavuşturma
gayda	gayda	kural
gaydasınca	gaydasınca	gereğince
gaydasızlıg	gaydasızlıg	karmakarışıklık

²⁹⁰ “Beddua” anlamına gelen bir sözcük olup “alkış” sözcüğünün zıddı olarak kullanılmaktadır.

Ek-3. Azerbaycan Türkçesi ve ASİTA’da Ortak Olan Bazı Sözcükler Tablosu (devamı)

Türkmen Tahtacı Ağızı	Azerbaycan Türkçesi	Türkiye Türkçesi
gaygısızca	gayğısızca	rahatça
gıcıglandırmag	gıcıklandırmag	kışkırtmak
gıcıglayıcı	gıcıglayıcı	kışkırtıcı
gıcıklamag	gıcıklamag	kışkırtmak
gıcış gıcış	gıcışgıcış	kaşıntı
gicişdirmek	gicişdirmek	gıcıklandırmak
gicişme	gicişme	gıcıklanma
gicişmek	gicişmek	kaşınmak
gımıldanmag	gımıldanmag	kımıldanmak
gıpaşdırmag	gırpaşmag	hareketlendirmek
gırçalmag	gırçalmag	kesilmek
gırkılmag, gırhılmag	gırkılmag	tıraş olmak
gırkılmış, gırhılmış	gırkılmış	tıraş olmuş
gırtıg	gırtıg	parça
gırtışmag	gırtışmag	buruşmak
gırtmag	kırtmag	çentmek
gırtmıhlanmag	gırtmıxlanmag	çiziklenmek
gırtmık, gırtmıh	gırtmıx	kabuki
gıvraglanmag	gıvraglanmag	çevikleşmek
gıvraglaşdırmag	gıvraglaşdırmag	çevikleştirmek
gıvraglaşmag	gıvraglaşmag	çevikleşmek
gıvrışmag	gıvrışmag	kıvrılmak
gızdıran	gızdırma	ateş
gızdırıcı	gızdırıcı	ısıtıcı
gızdırılmag	gızdırılmag	ısıtılmak
gızdırılmış, gızıg	gızdırılmış	ısıtılmış
gızdırmag	gızdırmag	ısıtmak
gızdırma	gızdırma	ısıtma
gızınmag	gızınmag	ısınmak
gızışgan	gızışgan	azgın
gızışmag, gızgınlaşmag	gızgınlaşmag	azgınlaşmak

Ek-3. Azerbaycan Türkçesi ve ASİTA’da Ortak Olan Bazı Sözcükler Tablosu (devamı)

Türkmen Tahtacı Ağı	Azerbaycan Türkçesi	Türkiye Türkçesi
gızma, gızınma	gızma	ısınma
gızmag	gızmag	ısınmak
göbelek	göbelek	mantar
göbelekcik	göbelekcik	mantarcık
göbelekler	göbelekler	mantarlar
göbeleklik	göbeleklik	mantarlık
göçdürtmek	köçtürtmek	naklettirmek
göçdürülmek	köçdürülmek	naklettirilmek
goçlanmag	goçlanmag	efelenmek
göçürdücü	köçürdücü	nakledici
göçürülmek	köçürülmek	nakledilmek
gödek, gödeg	gödek	kısa
gödekce	gödekçe	kısaca
gödereg	göderek	boysuz
goğuşmag	goğuşmag	cıvıldaşmak
gömgöy	gömgöy	masmavi
gömgöy	gömgöy	yemyeşil
gömgöylük	gömgöylük	masmavilik
goppuldamag	goppuldamag	patırdamak
goppultu	goppultu	patırtı
görsetmek	görsetmek	göstermek
görükmek	görükmek	görünmek
govşaglamag	govşaglamag	birleştirmek
govuşdurmag	govuşdurmag	bitiştirmek
govuşdurmag	govuşdurmak	kavuşturmak
govuşdurucu	govuşdurucu	birleştirici
göyercin, göğercin, gövercin	göyercin	güvercin
göyerdilmek	göyerdilmek	mavileştirilmek
göyermek	göyermek	mavileşmek
göyermek	göyermek	morarmak
göyermek	göyermek	yeşermek

Ek-3. Azerbaycan Türkçesi ve ASİTA’da Ortak Olan Bazı Sözcükler Tablosu (devamı)

Türkmen Tahtacı Ağızı	Azerbaycan Türkçesi	Türkiye Türkçesi
göyermiş	göyermiş	morarmış
göyertilmek	göyertilmek	morartılmak
göyertisiz	göyertisiz	bitkisiz
göyertmek	göyertmek	mavileştirmek
göyertmek	göyertmek	morartmak
göygöz	göygöz	mavi göz
göylük	göylük	mavilik
goymag	goymag	bırakmak
göyümtül	göyümtül	mavimsi
goz	goz	ceviz
göz boncuğu	göz muncuğu	nazar boncuğu
göz boncuklu	göz muncuklu	nazar boncuklu
gözegelen	gözegelen	çekici
gözegelmeli	gözegelmeli	göz alıcı
gözel	gözel	güzel
gözleşmek	gözleşmek	bakışmak
gozlu	gozlu	cevizli
gozlug	gozlug	cevizlik
gübeç	küpe	testi
güddürmek	güddürmek	güttürmek
güddürmek ²⁹¹	güddürmek	takip ettirmek
güdmek	güdmek	gütmek
gudurganlig	gudurganlig	azgınlık
güleşci	güleşci	güreşçi
güleştirmek	güleştirmek	güreştirmek
güleştirmek	güleştirtmek	güreştirmek
guppadan	guppadan	ansızın
gurcalanmag	gurcalanmag	kımıldanmak
gurcanmag	gurcanmag	kımıldanmag

²⁹¹ Bu sözcük günümüz Türkiye Türkçesinde hayvanları yaymak, ovada takip etmek anlamlarındayken Türkmen Tahtacı ağızlarında kişileri takip etmek ya da takip ettirmek anlamlarında da kullanılır.

Ek-3. Azerbaycan Türkçesi ve ASİTA’da Ortak Olan Bazı Sözcükler Tablosu (devamı)

Türkmen Tahtacı Ağızı	Azerbaycan Türkçesi	Türkiye Türkçesi
gūyā	gūyā	güya
gūyā ki	gūyā ki	güya ki
guyulanmag	guyulanmag	saklanmak
heç	heç	hiç
hınçgırmag	hınçgırmag	hıçkırmak
hırpadan	xırpadan	aniden
hışlanmag, hışı çıkmag	xışlanmag	ezilmek
hökmsüz	hökmsüz	hükümsüz
ilme	ilme	ilmik
ilmek	ilmek	ilmik
ilmekleme	ilmekleme	ilmikleme
ilmeklemek	ilmeklemek	ilmiklemek
ilmeklenmek	ilmeklenmek	ilmiklenmek
ilmekletmek	ilmekletmek	ilmikletmek
ilmekli	ilmekli	ilmikli
ilmeksiz	ilmeksiz	ilmiksiz
imeklemek	imeklemek	emeklemek
imekletmek	imekletmek	emekletmek
işcil, işcimen	işcil	çalışkan
iyde, ĩde	iyde	iğde
iydeli, ĩdeli	iydeli	iğdeli
iynelemek, ĩnelemek	iynelemek	iğnelenmek
iyrendirmek, ĩrenmek	iyrendirmek	iğrendirmek
kancık, gancık	gancık	kancık, kadın
kendil, kendir	kendil	urgan
kiflendirmek	kiflendirmek	küfletmek
kifli	kifli	küflü
kifsimek	kifsimek	küflenmek
kifsinmek	kifsinmek	küflenmek
kireçlemek	kireçlemek	alçıya almak
kireçlenmek	kireçlenmek	alçıya alınmak

Ek-3. Azerbaycan Türkçesi ve ASİTA’da Ortak Olan Bazı Sözcükler Tablosu (devamı)

Türkmen Tahtacı Ağızı	Azerbaycan Türkçesi	Türkiye Türkçesi
kirtmek	kirtmek	ilmik
kökleme	kökleme	akortlamak
köklenme	köklenme	akortlanmak
köklenmiş	köklenmiş	akortlu
kökletme	kökletme	akortlatmak
küçük yağlık, yaylık	el yaylığı	mendil
küncüdlü	küncüdlü	susamlı
maldarlık	maldarlık	hayvancılık
maral	maral	geyik
mıha benzer	mıxsa benzer	çivimsi
mıhlama	mıxlama	çivilemek
mıhlanma	mıxlanma	çivilenmek
mıhlatdırma	mıxlatdırma	çiviletmek
mıhlatma	mıxlatmak	çiviletmek
mıhlık	mıxlık	çivilik
mızıldeşme	mızıldeşme	homurdeşmek
muşduluglama	muştuluglama	müjdelemek
muştulug, muşdulug	muştulug	müjde
muştulugcu	muştulugcu	müjdecı
muştuluglanma	muştuluglanma	müjdelenmek
oğalanma	oxalanma	ufalanmak
oğulma	oğulma	ufalanmak
ogvuşug, govuşmuş	govuşug	bitişik
ökelemek, övelemek	ökelemek	ezmek
övkelemek, övceleme	övkelemek	ezmek
öyürmek, öğürmek	öyümek	kusmak
palanlama ²⁹²	palanlama	eyerlemek
palanlanma	palanlanma	eyerlenmek
palanlı	palanlı	eyerli

²⁹² Türkmen Tahtacı ağızlarında “palan ur-, palan vur-“ şekillerine de rastlanmaktadır.

Ek-3. Azerbaycan Türkçesi ve ASİTA’da Ortak Olan Bazı Sözcükler Tablosu (devamı)

Türkmen Tahtacı Ağızı	Azerbaycan Türkçesi	Türkiye Türkçesi
palıdlı, palıtlı	palıdlı	meşeli
palıdlıg, palıtlıg	palıdlıg	meşelik
palpaltar	pal-paltar	giyim kuşam
pelesek, peleseng	pelesek	alelacele
porsumag ²⁹³	porsumag	ekşimek
pusmag	pusmag	izlemek
sağ salamat	sağ-salamat	sağ salim
şagavatlı	şaggalı	boylu poslu
şapalag	şapalag almag	tokat atmak
şeleletdirmek	şeleletdirmek	yükletmek
şeleletmek	şeleletmek	yükletmek
şellenmek ²⁹⁴	şellenmek	yüklenmek
semereleşdirilmek	semereleşdirilmek	aklileştirilmek
semereleşmek	semereleşmek	aklileşmek
semereleştirici	semereleştirici	aklileştirici
sınamag	sınamag	denemek
sınanmag	sınanmag	denenmeg
sındırıcı ²⁹⁵	sındırıcı	kırıcı
sındırmag	sındırmag	kırmak
sındıtmag	sındıtmag	kırdırmak
sınıg	sınıg	kırık
sınıg çıhıg	sınıg-çıxıg	kırıkçıkık
sinişmek, sinikmek	isinişmek	alışmak
şorag	şoran	çorak
söykeli	söykeli	destekli
söykemek ²⁹⁶	söykemek	dayamak

²⁹³ Kelimenin “pörsü-“ şekli de ağızlarda görülmektedir.

²⁹⁴ Bu kelimeyle ilişkili olarak yüklenen ağırlığa da “şelek” denilmektedir.

²⁹⁵ Türkmen Tahtacı ağızlarında ayrıca “makas” sözcüğü yerine de “kesen, kıran” mânâlarına gelen “sındı” sözcüğü kullanılmaktadır.

²⁹⁶ “Söyke-, söyken-” şekillerinde karşımıza çıkan bu sözcük yastık ile destek alarak uzun oturmak anlamına gelen bir tâbirdir.

Ek-3. Azerbaycan Türkçesi ve ASİTA’da Ortak Olan Bazı Sözcükler Tablosu (devamı)

Türkmen Tahtacı Ağızı	Azerbaycan Türkçesi	Türkiye Türkçesi
söyüş	söyüş	küfür
südhaggı	südhaggı	başlık
surfa, sūrā	süfre	sofra
süsen	süsen	susam çiçeği
tappadan	tappadan	gürültüyle
tapsızlamag, tapsızlanmag	tapsızlamag	dayanıksızlaşmak
tapsızlaşmag	tapsızlaşmag	iradesizleştirmek
telem-telesik	telem-telesik	alelacele
terpenmek, teprenmek	terpenmek	kımıldanmak
terpenti	terpenti	kımıldama
tısmag	tısmag	incinmek
togguşdurmag	togguşdurmag	çarpiştirmek
toguşmag, togguşmag	togguşmag	çarpişmak
toplaşdırılmağ, toplaşmag	toplaşdırılmağ	birikmek
toplaşdırmağ	toplaşdırmağ	biriktirmek
tösmür, tosmur	tösverek	bodur
tumar	tumar	sıvazlama
tumarlamağ	tumarlamağ	sıvazlamak
tumarlatdırmağ	tumarlatdırmağ	sıvazlatmak
tumarlatmağ	tumarlatmağ	sıvazlatmak
tümlemek, tünlümek ²⁹⁷	tümlemek	fırlatmak
udmag, üdmek	udmag	kazanmak
üfürmek	üfürmek	üflemek
üfürücü	üfürücü	üfleyici
üfürülmek	üfürülmek	üflenmek
uğundurmağ (çok fazla güldürmek) ²⁹⁸	uğundurmağ	güldürmek
umsug	umsug	nefsini tutamamak

²⁹⁷ Bu sözcük Türkmen Tahtacı ağızlarında “hopla-“, “zıpla-” anlamlarına da gelmektedir.

²⁹⁸ “uğundur-” sözcüğü “çok fazla güldür-” anlamında kullanıldığı gibi “çok fazla ağlat-” anlamlarına da gelir. Türkmen Tahtacı ağızlarında genel olarak fazla ağlama ya da fazla gülme sonucu kişinin kendini kaybetme durumunu ifade eder.

Ek-3. Azerbaycan Türkçesi ve ASİTA’da Ortak Olan Bazı Sözcükler Tablosu (devamı)

Türkmen Tahtacı Ağızı	Azerbaycan Türkçesi	Türkiye Türkçesi
umsunmag ²⁹⁹	umsunmag	aldatılmak
ürkeyen, ürkegen	ürkeyen	ürkek
üyüdülmek	üyüdülmek	öğütülmek
üyütmek	üyütmek	öğütmek
üyüttürmek	üyüttürmek	öğüttürmek
vıyıldamag, vıgıldamag	vıyıldamag	vınlamag
vıyıldatmag	vıyıldatmag	vınlamak
yağlıg	yağyık	başörtüsü
yalingız	yalgız	yalnız
yapıg,yapıh	yapıg	keçeleşmiş
yapıgmag	yapıgmag	keçeleşmek
yapıhlanmag, yapıklanmag	yapıxlanmak	keçeleşmek
yapıhmag	yapıxmag	keçeleşmek
yaşlamag	yaşlamag	islatmak
yaşlandırmag	yaşlandırmag	islatmak
yaşlanmag	yaşlanmag	islanmak
yaşlaşmag	yaşlaşmag	islanmak
yaşlatmag	yaşlatmag	islatmak
yassı yapalag	yastı yapalag	bodur
yassı yapalaglıg	yastı yapalaglıg	bodurluk
yeyimlik	yeyimlik	porsiyon
yeyin yeyin, yeğın yeğın	yeyin-yeyin	hızlı hızlı
yeyinlemek	yeyinlemek	hızlanmak
yığdırmag	yığdırmag	toplatmak
yığdırtmag	yığdırtmag	toplatmak
yığılı	yığılı	toplu
yıgılış	yıgılış	toplanma
yıgılma	yıgılma	toplanma
yıgılmag	yıgılmag	toplanmak

²⁹⁹ Bu sözcük Türkmen Tahtacı ağızlarında genel olarak “umsulug ol-” şeklinde kullanılmaktadır. “Umduğunu bulamamak, aldan-, aldatıl-” mânâlarını içeren bir kelimedir.

Ek-3. Azerbaycan Türkçesi ve ASİTA’da Ortak Olan Bazı Sözcükler Tablosu (devamı)

Türkmen Tahtacı Ağızı	Azerbaycan Türkçesi	Türkiye Türkçesi
yığıldı, yığın	yığıldı	toplu
yığmag	yığmag	derlemek
yudurtmag	yudurtmag	yıkarmak
yuma	yuma	yıkama
yuyulmag	yuyulmag	yıkanmak
yuyulmuş	yuyulmuş	yıkanmış
yuyum	yuyum	yıkama
yuyunacag	yuyunacag	lavabo
yuyunmag	yuyunmag	yıkanmak
zer-zibil, zir-zibil	zir-zibil	çöp
zibil	zibil	çöp
zibilci	zibilci	çöpçü
zibilcilik	zibilcilik	çöpçülük
zibillemek	zibillemek	kirletmek
zibillendirilmek	zibillendirilmek	kirletilmek
zibillendirmek	zibillendirmek	kirletmek
zibillenmek	zibillenmek	kirlenmek
zibilleşdirmek	zibilleşdirmek	kirletmek
zibilleşmek	zibilleşmek	kirlenmek
zibilli	zibilli	çöplü
zibillik	zibillik	çöplük
zibilsiz	zibilsiz	çöpsüz
zımbıltı, zıppıltı	zıppıltı	gümbürtü